

SALLAI ÁGNES – SZABÓ ÁDÁM

**A Teleki család  
és az Akadémiai Könyvtár Teleki-állományának  
magyar vonatkozású földtudományi könyvei**

*Bevezetés*

Jelen tanulmányban a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának alapító állományából mutatunk be egy részt: azokat a földtudományokkal, elsősorban földrajzzal foglalkozó műveket, amelyek valamilyen módon magyar vonatkozásúak. Mindkét kategória tág értelemben szerepel: nem csupán a szó szerinti földrajz-könyveket mutatjuk be, hanem minden olyan művet, amely a földburok egyes részeivel, a kontinensekkel, illetve a Föld országaival foglalkozik, összhangban az állomány kelekezésekor (a 18. század második felében) uralkodó viszonyokkal, amikor az egyes tudományágak még nem különültek el élesen egymástól. Külön részt szentelünk az ekkoriban népszerű témáknak: a fürdőekkel és gyógyvizekkel foglalkozó irodalomnak, valamint az ásványokkal és bányászattal kapcsolatos kérdéseket tárgyaló műveknek. A magyar vonatkozás azt jelenti, hogy minden kiadványt bemutatunk, amelyik részben vagy egészben a történelmi Magyarország területével foglalkozik, ezenkívül a külföldi területeket leíró munkákat is, ha magyar szerzőtől származnak.

Az alapító állomány egy körülbelül harmincezer kötetet számláló, kéziratokat, könyveket, folyóiratokat, térképeket egyaránt tartalmazó gyűjtemény, amelyet 1826-ban az országgyűlésen ajánlott fel az alakulóban lévő Tudós Társaság (későbbi nevén a Magyar Tudományos Akadémia) számára Teleki József gróf (1790–1855), aki az intézmény működésének tényleges megindulásakor annak első elnöke lett. A gyűjtemény azt a családi könyvtárat foglalta magában, amelyet a felajánlást tévő gróf hasonnevű nagyapja, József (1738–1796), és apja, László (1764–1821), valamint maga az ifjabbik József gyűjtöttek össze magyarországi birtokaikon, és amely a felajánlás időpontjában Pesten, a Szervita téri házukban volt elhelyezve.<sup>1</sup> Ez a könyvtár képezte tehát az alapját a mai Akadémiai Könyvtárnak, ez jelentette az elsődleges forrásanyagot, amelyből a magyarországi tudományos élet fő központjában zajló kutatások elindulhattak; így tudománytörténeti szempontból fontos feladat annak tisztázása, hogy pontosan milyen anyagot ölelt fel a gyűjtemény. Mivel azonban a könyvek az Akadémia költözései, illetve

---

<sup>1</sup> A Teleki-könyvtár történetére vonatkozóan ld. CSANAK Dóra, *A Telekiek gyűjteménye = Örökségünk, élő múltunk, Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában*, szerk. Fekete Gézané, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 2001, 11–33.

a könyvtár többszöri átrendezése folytán szétszóródtak az egyre bővülő állomány többi darabja között, a Teleki-gyűjtemény önálló egységként megszűnt létezni, rekonstrukciója külön feladattá vált. Ez az elmúlt években egy kutatói program keretében megtörtént, így ma már lehetséges a harmincezres állomány vizsgálata.

Korábbi cikkünkben<sup>2</sup> a Teleki-könyvtár magyar vonatkozású botanikai és zoológiai darabjait mutattuk be, mintegy kiegészítve Somkuti Gabriellának a hatvanas években készült tanulmányát, amely a külföldi természettudományos könyvekről szól,<sup>3</sup> bár – mint arra maga a szerző is felhívta a figyelmet – a teljes gyűjtemény ismerete nélkül. Ennek következtében tévedések kerültek Somkuti munkájába, amennyiben komoly hiányosságként említette olyan művek elmaradását, amelyek valójában részét képezték az állománynak. A kezdeményezést folytatva ezúttal a földtudományi, elsősorban földrajzi témájú, magyar vonatkozású könyveket mutatjuk be. A szükséges tudománytörténeti kontextus felvázolása végett először külön fejezet szól a Teleki család földrajzzal és földtannal foglalkozó tagjairól, továbbá a pesti könyvtárat összeállító három Telekiről, különös tekintettel az ő földrajzi érdeklődésükre és könyvgyűjtő tevékenységükre. Mivel a fennmaradt kézíratos listák révén a teljes állománytól jól elkülöníthető a gyűjtést megkezdő idősebb József könyvtára, erről is önálló fejezet szól. Ezután kerül sor a tényleges alapító állomány földrajzi vonatkozású darabjainak ismertetésére, amelyhez kiegészítésként a balneológia, a gyógyvizek és a mineralógia témája külön fejezetként csatlakozik. Végül az összegzés arra tesz kísérletet, hogy meghatározza az állomány vizsgált részének tudományos értékét, tehát azt, hogy a Teleki-könyvtár mennyiben szolgálhatott alapul a hazai földrajzi viszonyokat vizsgáló kutatások kibontakozásához.

### *A Telekiek és a földtudományok*

A Telekiek személyében egy olyan családról van szó, amelyben úgyszólván hagyománynak számított a tudományok szeretete és művelése. A fölemelkedésük egy tehetséges reálpolitikus jóvoltából indult el: Teleki Mihály (1634–1690) az erdélyi fejedelem, Apafi Mihály kancellárjaként működött, majd I. Lipót magyar királytól 1685-ben érdemei elismeréseként grófi rangot kapott; tőle származtatható a gróf széki Teleki család összes tagja. A családtagok nemcsak a vagyont és a címet örökölték, hanem a kultúra és a tudomány iránti igényt és azok megbecsülését is. Teleki Mihály ugyanis lelkes könyvgyűjtőként és korabeli tudósok pártfogójaként tevékenykedett, ezenkívül tervbe vette egy múzeum létrehozását is,

---

<sup>2</sup> *Az Akadémiai Könyvtár Teleki-állományának magyar vonatkozású botanikai és zoológiai könyvei = Magyar Könyvszemle*, 134(2018), 381–410.

<sup>3</sup> SOMKUTI Gabriella, *Korszerű természettudományos irodalom Széchényi Ferenc és Teleki László könyvtárában = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1965–66*, szerk. Béley Pál, Haraszthy Gyula, Keresztury Dezső Bp., 1967, 187–209, 408–428.

de a viharos politikai események miatt a szándékát nem sikerült megvalósítania.<sup>4</sup> A földtudományok területén sok leszármazottja ért el kiemelkedő, nemzetközileg elismert eredményeket mint tudós vagy felfedező, az utazási irodalommal pedig szinte mindnyájan kapcsolatba kerültek.

„Mi az utazás? Törekvés idegen tájak meglátogatására és megismerésére; elhatározás minden jó összegyűjtésére, ami akár a haza vagy a közelvalók, akár önmagunk számára valamiképpen előmenetelre és dicsőségre lehet.” Így kezdődik a *Magyar Utazók Lexikona*, majd magát az „utazó” szót is meghatározza.<sup>5</sup> Ezután a fogalom koronkénti változására, finomítására, kiegészítésére hívja fel a figyelmet. A régebbi korokban a távoli vidékekre, országokba, tájakra való eljutás már önmagában azt jelentette, hogy az illető utazó. A 16–18. századi polihisztorok, ha utaztak és ennek fellelhető valamilyen írásos dokumentuma, a földrajzi táj bemutatása mellett – érdeklődési körüknek megfelelően – leírták a terület növény- és állatvilágát, ásványait, és ha találtak ilyet, ősmaradványait; a 18. századtól pedig már térképeket is közöltek. Ebben az értelemben a Teleki család csaknem minden tagja utazónak minősül. Tanulmányaik bevett részét képezte ugyanis a külföldi egyetemeken végzett peregrináció; elsősorban Németország, Hollandia, Svájc egyetemeit látogatták, de úticéljuk között szerepelt Franciaország, Anglia és Itália is. Elterjedt szokás volt a korban, hogy utazásaikról a diákok naplót írtak, feljegyzéseket készítettek; voltak, akik levelekben számoltak be élményeikről, ezzel megteremtve egy sajátos irodalmi műfajt. Ezek az írások nyomtatott formában vagy szerzőjük életében megjelentek, vagy a későbbi századok során pl. családi levéltárakból előkerülve váltak elérhetővé a kutatók, az érdeklődők számára.<sup>6</sup> A naplók nagyon sok értékes információt tartalmaznak írójukról, magáról a megtett útról, az egyetemi életről, a tudományok akkori helyzetéről, a professzorokról, az európai városokról, de a Telekieknél olvashatunk a színházi életről, hangversenyekről is. A naplóíró Telekiek közül Sámuel és József naplója a legjobban feldolgozott. Minkettőjük életéről, a tanulmányút, illetve az egyetemi tanulmányok hatásáról F. Csanak Dóra<sup>7</sup> és Deé Nagy Anikó<sup>8</sup> munkáiban olvashatunk.

A „koronaőr” megkülönböztető elnevezéssel is illetett idősebb Teleki József (1738–1796), az Akadémiai Könyvtár alapító József nagyapja, peregrinációja idején két unokatestvére, a szintén könyvtáralapító Sámuel és a később műfor-

---

<sup>4</sup> Teleki Mihályról és a hazai tudomány előmozdításában játszott szerepéről ld. TOLNAI GÁBOR, *Erdélyi politikus Teleki Mihály = Nyugat*, 33(1940), 9, 415–420; HERPEI JÁNOS, *Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez (Töredék)* = HERPEI JÁNOS, *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* III, Bp., Kossuth Nyomda, 1971, 13–31; SZILÁGYI ALADÁR, *Gróf Teleki Mihály, Erdélyi kancellárja* 1–2. <http://archiv.biharmegye.ro/node/5199> és <http://archiv.biharmegye.ro/node/5252> (Letöltve: 2019. 05. 16.)

<sup>5</sup> Frölich Dávidtól ford. Kulcsár Péter (*Magyar Utazók Lexikona* belső borító).

<sup>6</sup> *Magyar Utazók Lexikona*, szerk. Balázs Dénes, Bp., Panoráma, 1993, 109–110.

<sup>7</sup> CSANAK DÓRA, *Két korszak határán*, Bp., Akadémiai, 1983, 74–75.

<sup>8</sup> DEÉ NAGY ANIKÓ, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997.

dítóként és gazdasági szakemberként ismertté vált Ádám társaságában bejárta Németországot, Franciaországot, Németalföldet, Svájcot. 1778-ban szintén több-magával Itáliában és ismét Németországban utazgatott.<sup>9</sup> A természettudományi tárgyokban komoly előmenetelt tanúsított az ifjú, tudós könyvgyűjtő, a kor legnagyobb természettudósainak tisztelője és később barátja, akinek gondosan összeválogatott, szinte minden szakban a legmodernebb szakirodalmat tartalmazó könyvtára jelen tanulmányunk vizsgálódásának tárgya.

Teleki Sámuel (1739–1822) Erdély kancellárja, könyvtáralapító, utazó. Fia-talkorában Ádammal és Józseffel együtt vett részt a fent említett peregrináción. Sámuel Mária Terézia, II. József és II. Lipót uralkodása idején magas állami tisztségeket töltött be. Természettudományokban is igen járatos, művelt, könyvet szerető és egyébként is a családi hagyományoknak megfelelően könyvet gyűjtő arisztokrata volt; a marosvásárhelyi Teleki Téka, egy hatalmas, jól felszerelt könyvtár alapítója.<sup>10</sup>

Teleki Domokos (1773–1798) Sámuel mindössze 25 évet élt fia volt. Marosvásárhelyen és Nagyszebenben nevelkedett, ahol egyik tanára felkeltette érdeklődését az ásványtan iránt. Egész életében szenvedélyes növény- és ásványgyűjtő volt, neve tudományos körökben is ismert lévén, ő lett a Jénában alapított Ásványtani Társaság első elnöke. Herbáriuma, ásványokból és kőzetekből összeállított kollekciója végül apja könyvtárában, a Teleki-tékában kapott helyet. Nagyszeben után a bécsi és a pesti egyetemen tanult tovább. Gyenge egészsége ellenére ő is vállalkozott egy hosszabb nyugat-európai utazásra, amelynek során elsősorban a nagy ásványtani gyűjteményeket látogatta; kapcsolatba lépve a kor kiváló professzoraival. A jénai mellett több tudományos társaság is felvette tagjai közé. Magyarországot is beutazva, tapasztalatairól könyvet írt. Magyar nyelven ismertette hazánk 18. század végi állapotát.<sup>11</sup>

Az utazás egy másik, ritkább típusa volt a komoly előkészületekkel, tudományos céllal indított felfedező út a bolygó még feltáratlan, feltérképezetlen vidékeire; ilyesmire a Teleki család egyetlen tagja, Sámuel (1845–1916) vállalkozott, a tékaalapító Sámuel dédunokája. Neki köszönhető, hogy a Teleki nevet Afrika térképén a mai napig olvashatjuk. Debrecenben érettségizett, felsőfokú tanulmányait Göttingenben és Berlinben végezte. Ásványtant, geológiát, földrajzot, csillagászatot tanult. Tanulmányai befejeztével, mint már előtte sok Teleki, közéleti, politikai pályára lépett. Ekkor ismerkedett össze Rudolf trónörökössel, aki akkor a Magyar Földrajzi Társaság elnöke volt. Addig a közös osztrák–magyar expedíciók Afrikában még nem jártak. Talán ennek köszönhető, hogy a vadászatokat is kedvelő Teleki Sámuel kedvet kapott a felfedező útra. A kiválóan képzett térképész, az osztrák tengerészhadnagy, Ludwig von Höhnelt volt a társa, az út krónikása. Az expedíció eredményeiről számtalan írás látott napvilágot. Az 1886–89-es utazás óriási tudománytörténeti jelentőségű volt a térképészeti földrajz és az

<sup>9</sup> *Magyar Utazók Lexikona* 1993, i. m. 375.

<sup>10</sup> *Magyar Utazók Lexikona* 1993, i. m. 378.

<sup>11</sup> *Magyar Utazók Lexikona* 1993, i. m. 375.

egyéb természettudományos fölfedezések okán is. Teleki Sámuel az MTA tagja volt.<sup>12</sup>

A család kifejezetten földrajztudományt művelő tagjai közül a leghíresebb kétségkívül a tragikus sorsú miniszterelnök, Teleki Pál (1879–1941), az Afrika-utazó Sámuel unokaöccse. Ő maga földrajztudós, államférfi, utazó, egyetemi tanár, az MTA tagja. A budapesti egyetemen jogi- és államtudományi tanulmányokat folytatott. Lóczy Lajos, a neves Ázsia-kutató geológus professzor fordította figyelmét a földrajztudomány felé, mégpedig sikerrel. Volt a Magyar Földrajzi Társaság elnöke, a budapesti tudományegyetemen az általa alapított tanszék a hazai gazdaságföldrajz fellegváraként működött, szakértőként részt vett a trianoni béketárgyalásokat előkészítő bizottsági munkában, bár a döntéshozók nem vették figyelembe javaslatait. Tudományszervező munkájának eredménye a Szociográfiai Intézet, az Államtudományi Intézet, a Magyar Táj és Népkutató Intézet létrehozása. Több külföldi tanulmányúton is részt vett (Franciaország, Németország, Svájc, Olaszország, Görögország, Anglia, Észak-Afrika, Amerikai Egyesült Államok). Megbízást kapott a Népszövetségtől is, kivizsgálendő a moszuli olajvidék hovatarozását. Egy kiválóan képzett, a nemzetközi tudományos és politikai életben is aktívan részt vállaló, sokat tapasztalt tudós pályája szakadt meg 1941. április 3-án, amikor az ország vezetése egy olyan politikai döntést hozott, amelyet Teleki Pál nem tudott elfogadni.<sup>13</sup>

Pál fia, Teleki Géza (1911–1983) szintén a földtudományokban képezte magát, nemzetközi hírű, sikeres geológusként vált ismertté a neve. Diplomája, majd doktorátusa megszerzése után külföldön vállalt munkát. Ifj. Lóczy Lajossal kőolaj után kutattak. Magyarországon a földtörténeti óidő képződményeit vizsgálta, tanulmányozta a Velencei-hegység és a Mórágó vidékének szerkezeti viszonyait. Dolgozott a Bolyai-Tudományegyetemen, 1944-ben ő is vállalt közéleti szereplést; a debreceni ideiglenes kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter lett. 1945-től a budapesti Műegyetemen tanított, de 1948-ban, tartva a koncepciók perektől, családjával az Egyesült Államokba menekült. Egyetemi tanárként, tanszékvezetőként működött; de sokszor visszatért az európai kontinensre; a földrész kiemelkedő szakértőjének számított. Sajnos az ő életére is a maga választotta halál tett pontot.<sup>14</sup>

### *A pesti Teleki-könyvtár*<sup>15</sup>

Az Akadémiai Könyvtár alapító állományának összegyűjtését a koronaőr Teleki József kezdte el, aki házasságának köszönhetően tett szert magyarországi birtokokra, és újonnan vásárolt könyveinek egy részét itt helyezte el. Kezdetben

<sup>12</sup> *Magyar Utazók Lexikona* 1993, i. m. 378–382.

<sup>13</sup> *Magyar Utazók Lexikona* 1993, i. m. 376–378.

<sup>14</sup> *Magyar Utazók Lexikona* 1993, i. m. 375.

<sup>15</sup> A Teleki-állomány gyarapodásáról ld. CSANAK 2001, i. m. 14–17.

sziráki birtokán alakított ki könyvtárat, majd pedig pesti házában; ez utóbbi a Szervita téren állt, 1783-ban került a gróf tulajdonába. Az itt tárolt állomány a Teleki József halála után készült listák szerint összesen 1723 művet tartalmazott 3231 kötetben. A jellege különlegesnek számított a korban: mint Teleki József legalaposabb kutatója, Csanak Dóra megállapította, a gróf nem enciklopédikus tartalmú barokk főúri könyvgyűjtemény létrehozására törekedett, nem is egy fényűző élet díszét emelő, nemes szórakozást szolgáló bibliotéka vagy bibliofil érdeklődést tükröző gyűjtemény kialakítására, hanem egy, a kor által felvetett problémákról a legújabb irodalomban tájékozódást kereső intellektus igényeinek megfelelő „munkakönyvtarra”.

A koronaőr gyűjteménye azonban nem maradt teljes egészében Pesten, mert a két örökös, László és József felosztotta egymás között, és utóbbi az őt illető részt elszállíttatta a házból, míg fivére a századforduló környékén maga is Pestre költözött, és gondozásába vette az itt maradt állományt. A földrajztudományhoz és az utazáshoz nagyjából hasonló volt a viszonya, mint az apjának: diákéveiben tanulmányutakat tett Bécsbe, Göttingenbe, Angliába és Franciaországba, ahol főleg az államigazgatási és gazdasági kérdések iránt érdeklődött.<sup>16</sup> Szintén az apjához hasonlóan lelkes könyvgyűjtő volt, és végleges pesti letelepedése után nagymértékben gyarapította az örökölt bibliotéka állományát, amely 1821-ben bekövetkezett halálakor mintegy huszonnégyezer kötetet számlált. Könyvbeszerzéseinek jellege azonban egyre inkább eltért az apjától: vele ellentétben nem az őt személyesen érdeklő tudományokra koncentrált, s gyűjteményében kisebb volt a legfrissebb kiadású könyvek aránya. Inkább értékes művek viszonylagos teljességének megszerzésére törekedett, összhangban azokkal az elképzeléseivel, amelyeket egy alapítandó magyar akadémiával kapcsolatban fogalmazott meg. Ez a kérdés ugyanis a 19. század első éveitől kezdve egyre inkább foglalkoztatta, külön értekezést írt a tárgyban, illetve pályadíjat tűzött ki a témával foglalkozó munkák számára.<sup>17</sup> Az általa tervezett tudós társaság kettős célt kívánt megvalósítani: a nemzeti nyelvű tudományosság lehetőségének megteremtését, és a fejlett külföldi országok tudományos eredményeinek megismerését és megismertetését. Ugyanez az egymással szervesen összefonódó kettősség jellemezte a könyvtárat is. Az állomány két részre tagolódtott: a magyar és magyar vonatkozású (elsősorban történeti munkákból álló) művek csoportjára, valamint a „libri varii generis”-ként említett másik, lényegesen nagyobb külföldi részre, amelyen belül a gyűjtemény egy enciklopédikus könyvtár szakjainak rendjében tagolódtott tovább. Elképzelhető tehát, hogy ha korábban létrejön az Akadémia, Teleki László maga ajánlotta volna fel a bibliotékáját az intézmény számára, bár erről írásos

<sup>16</sup> RAB Irén, *Hungarus-tudat és diákmentalitás a 18. századi göttingeni peregrinációban – különös tekintettel a medicinára – emlékkönyvek és egyéb peregrinációs források tükrében* (PhD értekezés), Bp., 2015, 108–109. [http://phd.semmelweis.hu/mwp/phd\\_live/vedes/export/rabiren.d.pdf](http://phd.semmelweis.hu/mwp/phd_live/vedes/export/rabiren.d.pdf)

<sup>17</sup> TELEKI László, *Über die Einrichtung einer gelehrten Gesellschaft in Ungarn*, Pest, Trattner, 1810.

bizonyíték nem maradt fenn, és a gróf 1821-ben meghalt, négy évvel Széchenyi és a többi akadémiaalapító országgyűlési felszólalása előtt.

Végakarátának megfelelően a fiai egyben tartották a hagyatékot, így az teljes egészében a tudományok iránt leginkább érdeklődő József birtokába került. Ő nemcsak külföldi tanulmányútjai révén került kapcsolatba a földrajzzal, hanem a földtan iránt is élénken érdeklődött ifjúkorában, és szívesen keresett fel hegyvidékeket, barlangokat, de az egészsége miatt aggódó szülei végül más irányba fordították tudományos ambícióit, így felnőtt korában nyelvészeti és történelmi kutatásokat folytatott.<sup>18</sup> A családi hagyománynak számító könyvgyűjtést is folytatta: gondozásába vette a pesti gyűjteményt, és annak 1826-os felajánlásával végül teljesítette apja célját, amikor az országgyűlésen a frissen alakult akadémia rendelkezésére bocsátotta a könyvtárat. Ő már harmincezer kötetről beszélt, tehát a felajánlást megelőző években személyesen is gyarapította a könyvtárat; miután pedig az Akadémia első elnökévé választották, személyesen gondoskodott róla, hogy a gyűjtemény ténylegesen a Tudós Társaság rendelkezésére álljon, illetve tovább bővítette annak állományát. Számos tudományosan értékes munkát és könyvritkaságot szerzett be saját forrásból, végrendeletében pedig nagyjából ötezer kötetes magánkönyvtárát is az Akadémiára hagyta. Az általa eszközölt állománybővítés tematikusan elég sokszínű, a többséget azonban történelmi munkák képezték, összhangban Teleki saját tudományos érdeklődésével, akinek a Hunyadiak koráról írt sorozata a 19. század közepi magyar történettudomány legkiválóbb eredményei közé tartozik.

Lényegében tehát egy olyan könyvállományról van szó, amely mintegy hetven éven át (az 1783-as lakásvásárlástól az akadémiai elnök 1855-ös haláláig), több generáció erőfeszítéseinek köszönhetően nyerte el végső formáját, és bár az egyes családtagokat változó szempontok vezették a beszerzés során, mindvégig komoly felkészültséggel és nagy gondossággal kezelték az állományt.

### *A koronaőr Teleki József földtudományi könyvei*

A tényleges akadémiai alapító állomány áttekintése előtt érdemes röviden kitérni a koronaőr Teleki József, az akadémiai elnök nagyapja által Pesten összegyűjtött bibliotékára, mivel ez nemcsak a család magyarországi könyvgyűjtésének kezdetét jelentette, hanem az 1826-ban felajánlott kollekciónak magvát is, amennyiben Teleki László – a testvérével való osztozás után – ennek a könyvtárnak a gyarapításával hozta létre a maga huszonnégyezres állományát. A József birtokában lévő kiadványokról több lista készült a gróf halála után, amelyek segítségével könnyen rekonstruálható a bibliotéka.<sup>19</sup>

---

<sup>18</sup> TOLDY Ferenc, *Emlékbeszéd gróf Teleki József M. Akadémiai elnök felett*, Pest, Magyar Nemz. Akadémia, 1855, 9.

<sup>19</sup> Teleki (I.) József pesti könyvtrával mindenekelőtt az MTA Kézirattár egykori vezetője, Csanak Dóra foglalkozott alaposabban, néhány mondatban annak földrajzi tárgyú darabjaira is kitér.

A földtudományi tárgyú könyvek a listákon a *Historia et Geographia* című csoportba vannak besorolva, aminek az okai között tudománytörténeti tényezők mellett Teleki József személyére visszavezethető tényezők is szerepelnek. A gróf célja ugyanis az efféle könyvek beszerzésével az egyes országok, népek jobb megismerése volt, összefüggésben a történelem és az államigazgatás, vagyis a köz szolgálata iránti érdeklődésével. Önmagukban sem a mai értelemben vett természet-, sem a társadalomföldrajzi kérdések nem foglalkoztatták annyira, mint például a kuzinját, Teleki Domokost az ásványtan, vagy az unokáját, Józsefet a geológia, és kalandos expedíciókon való részvételre sem vágyott, mint az Afrika-kutató Sámuel a 19. század végén. Fontosnak tartotta azonban, hogy ismereteit és kapcsolatait külföldi utazásokkal bővítse, amely szándékát a szülei is támogatták. Ifjúkorában, 1759 és 1761 között hosszabb tanulmányutat tett, több hónapot töltve a bázeli egyetemen, Hollandiában és Párizsban, naplókat is írt tapasztalatairól. Ezekből kitűnik, hogy a helyi jellegzetességeket illetően leginkább szociális és gazdasági kérdések foglalkoztatták (Hollandiában például kikötőket és szegényházakat keresett fel, illetve nagy hatást gyakorolt rá a különböző vallásfelekezetek békés egymás mellett élése), de ezen túlmenően az adott ország mindennapi életének szokásai is felkeltették a figyelmét, tudományos hajlandóságú arisztokrataként pedig a helyi politikai és szellemi elit megismerésére fordított nagy gondot.<sup>20</sup> 1769-ben ismét egy nagyobb utazást tett, ezúttal Itáliába, ahol Trieszt, Velence, Milánó, Mantova, Modena és Parma voltak főbb stációi, illetve vannak adatok, amelyek szerint Firenzében, Ferrarában és Bolognában is járt ekkor. Erről az útról azonban nem maradt fenn részletes dokumentáció, és jóval rövidebb időt, mindössze három-négy hetet vett igénybe.<sup>21</sup> Végül évtizedekkel később, 1792-ben a Német Birodalom néhány városát, mindenekelőtt a fia és unokája külföldi tanulmányainak fő helyszínéül szolgáló Göttingát látogatta meg Ferenc császár koronázási ünnepségeinek alkalmából.<sup>22</sup>

A fenti utazások tehát elsősorban tanulmányi, illetve kapcsolatépítési célokat szolgáltak, nem az adott vidék földrajzi jellegű megismerése motiválta őket. Teleki József később otthon is más diszciplínákban mélyedt el, elsősorban filozófiával, matematikával, államigazgatási és oktatási kérdésekkel foglalkozott. Mindezek után nem meglepő, hogy kifejezetten földrajzi témájú könyv kevés található Teleki József pesti könyvtárában: A *Historia et Geographia* szakba sorolt 224 műből csak 39 tartozik az utóbbi csoportba, és közülük is több olyan akad, amely már a címében megemlíti egyéb tudományokat, vagy a tartalmában vegyíti más témákkal a földrajzot. Ez nem meglepő, hiszen a korszakban még csak kibontakozóban volt ez a tudomány. A kozmográfiai, vagyis a nagy felfedezések korának leíró földrajzi munkái, amelyek az újonnan feltárt területek természeti és

Ld. CSANAK 1983, i. m. 205–206. A kéziratos listák ma az MTA Könyvtár Kézirattárában találhatóak, a Bibl. 2r 4 és 2r 6 jelzetek alatt.

<sup>20</sup> CSANAK 1983, i. m. 10–11, 28–56.

<sup>21</sup> CSANAK 1983, i. m. 16–17.

<sup>22</sup> CSANAK 1983, i. m. 22.



társadalmi jellemzőit együttesen, s csak a legfeltűnőbb elemekre korlátozódva ismertették, a 18. század folyamán továbbfejlődtek ugyan, de a földburkot vizsgáló tudományok még mindig nem rendelkeztek akkora ismeretanyaggal, hogy ne lehetett volna őket egyetlen diszciplína, a természetföldrajz keretein belül kezelni. Mindehhez járultak az egyre központosítottabbá és szervezettebbé váló államok igényei, amelyek a kormányzás szempontjából hasznos információk összegyűjtésében voltak érdekeltek. Így született meg egy új műfaj, az úgynevezett „államisme”, amely az egyes országok leírásánál azok politikai-társadalmi berendezkedésére, történetére, gazdasági jellemzőire koncentrált, s a természeti tényezőket is főleg ebből a szempontból (ásványkincsek, termőföld, közlekedési és hadászati jellemzők stb.) vizsgálta.<sup>23</sup> Az ilyen értelemben vett tudományos jelleg határozta meg a 18. század második felében újjáéledő földrajzi felfedezéseket, az ismert vagy most feltárt területek leírását. Teleki József *Geographia* szakba sorolható könyvei tehát, még ha mai szemszögből nézve erőteljesen interdiszciplináris jellegűnek is tűnnek, megfeleltek a kor elvárásainak.

Néhány közülük iskolai tankönyv, amelyeket valószínűleg a fiai számára vásárolt a gróf. A Johann Leonhard Neusinger által írt *Erdbeschreibung für Kinder*, és az augsburgi Mathäus Albrecht Lotter nyomdász által összeállított *Erdbeschreibung für Anfänger* már a címükben elárulják ezt a célt, de magyar szerzőtől is volt hasonló kiadvány Pesten: Severini János *Fundamenta historiae civilis* című írása, amelyhez egy földrajzi témájú függelék csatlakozott. Részben szintén pedagógiai, részben általános művelődési megfontolásból kerülhetett a gyűjteménybe a görög nyelvet tanító bázeli professzor, Johann Jakob Hofmann *Lexicon universaléja*, amely számos egyéb téma mellett földrajzi kérdésekre is kitér.

Akad a pesti könyvtárban az előző földrajztörténeti korszakból származó kozmográfia, mégpedig Philipp Clüvernek (Cluverius) az egész akkor ismert világot bemutató műve, amely előremutató, összefüggések iránt érdeklődő motívumaival kiemelkedett a műfaj többi darabja közül; Teleki József tehát jó kritikai érzékről tett tanúbizonyságot, mikor éppen ezzel a könyvvel képviseltette a típust bibliotékájában. Az „államisme” jellegű kiadványok között a korszakban hasonló módon ismert és keresett szerző volt Anton Friedrich Büsching, akinek szintén egy általános leíró munkáját vette meg Teleki. Hasonlóképpen a *historia* és *geographia* határán álló műnek tekinthető Johann Jakob Schatz *Atlas Homanianus illustratus* című munkája, amely nemcsak földrajzi ismeretekhez segíti hozzá az olvasót, hanem a jelentősebb országok történelmébe is betekintést nyújt a számukra. A műfaj Magyarországon többek között egy földrajzi-történeti, honismereti irányban fejlődött tovább a század második felében, amelynek egyik központja Pozsony, legjelesebb képviselői pedig Karl Gottlieb Windisch és Korabinszky János Mátyás voltak;<sup>24</sup> a gróf az utóbbi főművéből szerzett be egy példányt.

<sup>23</sup> MENDÖL Tibor, *A földrajztudomány az ókortól napjainkig*, Bp., Eötvös, 1999, 145–147.

<sup>24</sup> Erről bővebben ld. HORVÁTH Terézia, *Korabinszky János Mátyás és fő műve: a Geog-*

Figyelemre méltó, hogy az erdélyi bibliotékákkal ellentétben a pesti gyűjteményben szép számmal találhatók térképek. A kéziratos listák sok esetben csak tájékoztató jellegűek velük kapcsolatban, és nem árulják el, hol és mikor készültek, csak a rajtuk ábrázolt területet nevezik meg, esetleg még azt sem, így pontos azonosításuk nem lehetséges.<sup>25</sup> Az viszont kiderül belőlük, hogy Teleki József elsősorban Magyarországról és a Habsburg Birodalom egészéről vagy egyes tartományairól igyekezett térképeket szerezni. Az egyetlen nevesített példány közülük a 18–19. század fordulóján élt térképész, Anton von Wezely Osztrák-Németalföldet ábrázoló munkája, ő azonban Magyarországról, Erdélyről és Szlavóniáról is készített térképeket, így elképzelhető, hogy a cím nélkül felsorolt többi darab szintén az ő műhelyéből került ki. A frissnek számító, gondosan kidolgozott sorozat mindenestre jól illeszkedett volna Teleki József és fia, László államigazgatási érdeklődéséhez. Ezenkívül az egész Földre kiterjedő atlaszokat is azonosítani lehet a gyűjteményben: a minden idők egyik legnagyobb kartográfusa, Gerhardus Mercator lemezeit megszerző rézmetsző és atlaszkiadó, Jodocus Hondius, továbbá Janszonius Blaeu és Jan Janszonius a maguk korában, a 17. század első felében a térképészet élvonalát képviselték. Teleki József idejére persze már elavultnak számítottak az alkotásaik, azok megvásárlását így alighanem reprezentatív kidolgozásuk és kartográfia-történeti értékük indokolta. Már a 18. század elején készült az altdorfi és göttingeni professzor, Johann David Köhler térképantológiája, amely vegyes összetétele mellett is színvonalas alkotásnak tekinthető, bár nem a legújabbban felfedezett területek képezik a tárgyát, hanem egy történelmi atlaszról van szó, összhangban a szerző munkásságával, aki nem „főállású” geográfus volt, hanem történeti segédtudományokkal foglalkozott; a könyv így a Telekiek történelmi tájékozódásának céljait szolgálhatta.<sup>26</sup>

A *Geographia* címszó alá sorolható kiadványok túlnyomó többségét azonban nem tankönyvek, atlaszok vagy Magyarországra vonatkozó honismereti munkák teszik ki, hanem útleírások, illetve ahhoz hasonló országleírások, mégpedig valamilyen egzotikus vidékről. Úgy tűnik, hogy bár Teleki József személyesen nem kívánt távoli utazásokat tenni, mégis élénken érdeklődött irántuk. Európa ismeretebb területeiről viszont, főleg azokról, ahol maga is huzamosabb ideig lakott, csupán elvétve akadt nála könyv: egy (Magyarországot is említő) közép-európai, egy casseli és egy svájci leírás volt a birtokában. Franciaországban (Párizsban) és Itáliában csak rövid ideig, úgyszólván kirándulás jelleggel járt, így ezekről a területekről több kiadványt szerzett be, valószínűleg a gyakorlatban is használta őket útikalauzként. Spanyolországról három terjedelmes útleírása volt Telekinek,

---

*rapisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn = Magyar Könyvszemle*, 109(1993), 37–53.

<sup>25</sup> Ilyen megnevezések pl. *Sex mappae geographicae*, vagy *Fasciculus mapparum geographicarum*.

<sup>26</sup> Az említett térképészek munkásságáról ld. GOFFART, Walter, *Historical Atlases, The First Three Hundred Years, 1570–1870*, Chicago-London, The University of Chicago Press, 2003, 141–147.

köztük a kalandos életű dominikánus szerzetes, Jean-Baptiste Labat<sup>27</sup> nyolckötetes beszámolója német nyelven. A gyűjtemény másik három darabja az öreg kontinens keleti peremvidékéről, elsősorban Oroszországról szól, illetve megtalálható benne egy francia nyelvű ismertetés Valachie-ról, vagyis a románok lakta Havasalföldről, amely az egyik orosz–török háború kapcsán íródott. Konkrét országok helyett egy más szempontból különleges tájegységgel, a Pireneusok és az Alpok vidékével foglalkozik a magashegységek elismert kutatója, Louis Ramond de Carbonnières<sup>28</sup> 1789-es munkája.

Részben az Oroszországot leíró kiadványokban, de önálló művekben is szerepelnek Ázsia egyes vidékei: Arábia és a Közel-Kelet, India, Kína, a Kaszpi-tenger melléke, valamint a sztyeppövezet. Érdemes kiemelni közülük az angol egyházfi, Richard Pococke<sup>29</sup> népszerű és részletekben gazdag leírását a közel-keleti országokban 1737 és 1741 között tett utazásáról, amelynek egy franciára fordított kiadása volt meg a pesti könyvtárban. Ugyanilyen értékes volt a kiemelkedő csillagászati és történelmi munkásságot kifejtő francia jezsuita, Antoine Gaubil<sup>30</sup> háromkötetes beszámolója Kínáról. Érdekes és terjedelmes része továbbá a Teleki-könyvtárnak a leideni nyomdász, Pieter van der Aa által összeállított huszonkilenc kötetes sorozat a Nyugat- és a Kelet-Indiákról. Ez a gyűjtemény amerikai és ázsiai területekről, szigetekről egyaránt tartalmaz beszámolókat.

Kizárólag az észak-amerikai kontinensről szól a 17. századi leideni professzor, Georgius Hornius *De originibus Americanis* című munkája, továbbá a gyarmati háborúk híres-hírhedt alakja, Robert Rogers<sup>31</sup> által írt *A concise account of*

---

<sup>27</sup> Róla ld. pl. SMITH, Ignatius, *Jean-Baptiste Labat* = *The Catholic Encyclopedia* Vol. 8, ed. Charles George Herbermann, New York, Robert Appleton Company, 1910, 14; YOUNG, Everild, HELWEG-LARSEN, Kjeld, *The pirates' priest, The life of Père Labat in the West Indies, 1693–1705*, London, Jarrolds, 1965.

<sup>28</sup> Róla ld. pl. GAULMIER, Jean, *Louis François Elisabeth Ramond de Carbonnières* = *Nouveau dictionnaire de biographie alsacienne*, vol. 30, szerk. Jean-Pierre Kintz Strasbourg, Fédération des Sociétés d'Histoire et d'Archéologie d'Alsace, 1997, 3077; GIRDLESTONE, Cuthbert, *Louis-François Ramond (1755–1827), sa vie, son oeuvre littéraire et politique*, Párizs, Minard, 1968.

<sup>29</sup> DAMIANI, Anita, *Enlightened Observers, British Travelers to the Near East, 1717–1850*, Beirut, American University of Beirut, 1979, 70–104. Pococke jelentőségét és népszerűségét jelzi, hogy néhány évvel ezelőtt az utazásával kapcsolatos levelezését egy többkötetes sorozatban adták ki: FINNEGAN, Rachel, *Letters from Abroad, The Grand Tour Correspondence of Richard Pococke & Jeremiah Milles* Vol. 1–3, Piltown, Pococke Press, 2011–2013.

<sup>30</sup> Róla ld. ANGELIER, François, *Dictionnaire des Voyageurs et Explorateurs occidentaux*, Párizs, Pygmalion, 2011, 325–326; ill. a levelezésének a modern kiadásához írt előszót és jegyzeteket: GAUBIL, Antoine, *Correspondance de Pékin*, ed. Renées Simon, Paul Demiéville, Joseph Dehergne, Genf, Libraire Droz, 1970.

<sup>31</sup> Hírnevét mutatja, hogy az életéről nemcsak tudományos cikkek és monográfiák születtek, hanem szépirodalmi alkotások, sőt filmek is. Bővebb tájékozódáshoz ld. ROSS, John F., *War on the run: the epic story of Robert Rogers and the conquest of America's first frontier*, New York, Bantam Books, 2009; ZABOLY, Gary S., *A True Ranger: The Life and Many Wars of Major Robert Rogers*, New York, Royal Blockhouse, 2004.

*North America*. Dél-Amerikáról csak egy könyvet vásárolt Teleki, amelynek az 1746-os limai földrengés áll a középpontjában, de ennek kapcsán Peru országát is leírja. Ausztráliáról és más újonnan felfedezett földekről nem volt könyve a grófnak, viszont beszerezte a híres angol életrajzíró, Andrew Kippis Cook kapitány utazásairól szóló művét, amely éppen a déli félteke ismeretlen területeit érintő expedíciókkal foglalkozik. Több kiadványa is volt továbbá Telekinek az északi, szubarktikus területekről, elsősorban Izlandról és Grönlandról: egy francia hajóskapitánytól, Yves-Joseph de Kerguelen-Trémarectól, aki maga is járt azokon a vidékeken;<sup>32</sup> továbbá egy Johann Anderson nevű német professzortól, aki viszont sohasem vett részt kutatóexpedíción, csak az útleírásokat és egyéb forrásokat gyűjtötte össze; végül egy újabb francia kiadvány, amely több, különböző nemzetiségű utazó beszámolóit tartalmazta. Anglia északi vidékeiről is vásárolt egy leírást Teleki.

A földrajztól különválasztva, a *Physica et chymia*, illetve a *Hungarica* szakban vannak felsorolva az ásványtannal foglalkozó művek. Összesen hat ilyen témájú könyv volt a pesti gyűjteményben, ebből a második szakban csak egy, Benkő Ferenc *Magyar Minerológiája*, amely az első hazai nyelven megjelent önálló ásványtani munka volt, és a Teleki család két tagjának, magának Józsefnek és egykori utazótársának, Sámuelnek a támogatásával jött létre.<sup>33</sup> A tudós és a Telekiek jó kapcsolatát mutatja továbbá, hogy Sámuel felesége, Bethlen Zsuzsanna Benkő egyetemi jegyzeteinek kéziratát vásárolta meg.<sup>34</sup> Külföldi származású volt, de Magyarországon írta művét Andreas Etienne, vagyis Etienne András,<sup>35</sup> akinek fémekkel és azok kémiájával foglalkozó könyve a modern kémia egyik megalapozójának, Lavoisiernek a munkásságát követi. A többi mű külföldi, és az ásványtan általános rendszerét mutatják be. Jelentősnek számít közülük a svéd professzor, Johan Gottschalk Wallerius műve, akit a mezőgazdasági kémia megalapítójaként tartanak számon,<sup>36</sup> valamint a növény- és állatrendszertan kidolgozójának, Linnének *Vollständiges Natursystem des Mineralreichs* címmel németre fordított írása, aki a rendszerezést a természet harmadik országában is megpróbálta végrehajtani.

Teleki József földtudományi könyvei tehát részben iskolai tanulóknak szóló tankönyvek voltak, nagyjából azonban Magyarországot, illetve valamilyen európai vagy tengerentúli, egzotikus vidéket, esetleg az egész Földet bemutató általános leírások. A távol fekvő, újonnan felfedezett területeket bemutató kiad-

<sup>32</sup> Az útvjáról ld. QUANCHI, Max, *Historical Dictionary of the Discovery and Exploration of the Pacific Islands*, Lanham – Toronto – Oxford, The Scarecrow Press, 2005, 87–88.

<sup>33</sup> *Pannon enciklopédia, A magyarság kézikönyve*, főszerk. Halmos Ferenc, Bp., Pannon, 1993, 278.

<sup>34</sup> VARGA Árpád, *Benkő Ferenc = Erdélyi Múzeum* 55(1993), 1–2, 20–40, ott 29.

<sup>35</sup> Róla részletesebben ld. később, az „Ásványtan, bányászat, paleontológia” c. fejezetben.

<sup>36</sup> BOKLUND, Uno, *Wallerius, Johan Gottschalk* = GILLISPIE, Charles Coulston, HOLMES, Frederic Lawrence, KOERTGE, Noretta, GALE, Thomson, *Complete Dictionary of Scientific Biography*, Detroit, Charles Scribner's Sons, 2008, 144–145.

ványok beszerzésekor a gróf motivációja valószínűleg a kíváncsiság, célja az áttekintő jellegű tájékozódás volt, mivel személyesen nem utazott efféle helyekre, és arról sincs információ, hogy egyáltalán szándékában állt volna ilyesmi. Az európai országokról, népekről, különösen pedig a Magyarországról szóló könyvekkel már konkrétabb szándéka lehetett, valószínűleg történelmi és államigazgatási érdeklődése játszott közre a megvásárlásukkor. Ugyanezen irányú tájékozódásával álltak összefüggésben térképbeszerzései is, elsősorban Magyarországról és a Habsburg Birodalom tartományairól. Az ásványtan területén pedig általános ismeretek elsajátítására törekedett, színvonalas rendszerező munkákat szerezve be. Összességében tehát itt is a személyes irányultságának megfelelően összeállított, korszerű szakkönyvtárról van szó, amelyben kiváló szerzők és színvonalas művek képviseltették magukat.

### *Az Akadémiai Könyvtár alapító állománya*

Magyar vonatkozású földtudományi,  
elsősorban földrajzi témákat feldolgozó munkák

Azok a könyvek, amelyek – részben vagy egészben – földrajzi kérdésekkel, elsősorban valamely tájegység természetrajzának, gazdaságának stb. leírásával foglalkoznak, a Teleki László idején készített kéziratos listákon<sup>37</sup> a *historia naturalis* címszó alatt szerepelnek, egy csoportban a *physica* és a *chymia* témájával; a gróf tehát összefoglaló jelleggel egy helyre sorolta a természettudományos művek nagy részét. A helyzet differenciáltabb lett, amikor a Teleki-állományt beszállították az Akadémia mai épületébe, és 1865-ben az akkori főkönyvtárnok, Hunfalvy Pál felügyelete alatt az újonnan kialakított könyvtári szakrend szerint helyezték el.<sup>38</sup> Külön szakot kapott a földrajz, a magyar földrajz, az ásvány- és földtan, valamint az utazás. Ezekben mintegy százharminc olyan mű található, amely a szerzője vagy a tartalma alapján magyar vonatkozású, a teljes földtudományi állománynak körülbelül harmadrésze.

A Magyarországon kibontakozó földrajzi érdeklődésről tanúskodó legkorábbi dokumentumok már megtalálhatók voltak a Teleki-könyvtárban. Közéjük tartozott például Anonymus *Gesta Hungarorum*, amely történeti forrásként nem tarthat számot hitelességre, de a szerző korára vonatkozóan értékes topográfiai adatokat közöl. Ezeket elsőként Tomka-Szászky János vitte térképre, aki személyesen is kapcsolatban állt a Telekiekkel; Sámuel olyan nagyra értékelte szakértelmét, hogy kikérte tanácsát a könyvvásárlásaihoz.<sup>39</sup> Hasonlóan értékes forrásanyagot

<sup>37</sup> Ezek szintén az MTAK Kézirattárában találhatóak, a következő jelzetek alatt: Bibl. 2r 3–6, 8, 10, 13–14, 17.

<sup>38</sup> FRÁTER Jánosné, *Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből (1865–1875)*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1965, 10.

<sup>39</sup> DEÉ NAGY 1997, i. m. 161.

jelentett a Iulianus barát útjáról készült, a 18. században felfedezett beszámoló. Már a mai értelemben vett tudományosság felé haladt Apáczai Csere János enciklopédiája és Oláh Miklós esztergomi érsek országleírása, amely semmivel sem állt hátrább módszertanilag a néhány század múlva általánossá vált enciklopédikus földrajznál. Az erdélyi szász születésű Honterus munkássága szintén mérföldkövet jelentett a hazai tudományosságban, amennyiben a kartográfia első képviselői közé tartozott, elsőként használta egyik művének címeként a „geographia” szót, és ő jelentette meg az első kozmográfiát. A Teleki-könyvtárban ez utóbbi műve volt meg. A természettudományos szemlélet kibontakozásában aztán újabb lépcsőfokot jelentett a 17. században Frölich Dávid *Medullaja*, ami az első rendszeres földrajzi munka volt, mégpedig nemcsak magyarul, hanem az egész földrajzi irodalomban, bár a földrajz vizsgálati szempontjai kidolgozójának nála nagyobb rendszerességgel alkotó kortársa, a német Varenius tekinthető. Ennek a korszaknak a lezárását jelentette az utolsó hazai kozmográfia, a nagyszombati jezsuita szerzetes, Szentiványi Márton munkája, amely előremutató megállapításai mellett számos téves, az ókori és középkori világszemléletben gyökerező nézetet is képvisel. Hasonló színvonalon álltak, de nagy összefoglalás helyett kisebb kérdéseket vizsgáltak Csiba Mihály István, Tröster János és Kreckwitz György munkái. Utóbbiak esetén alighanem erdélyi kötődésük is közrejátszott abban, hogy a Telekiek beszerezték a műveiket. Kifejezetten földrajzi érdeklődésből foglalkoztak viszont a kimagasló kartográfus és természettudós, Luigi Ferdinando Marsigli munkásságával, akinek nem a hatkötetes Duna-monográfiájával rendelkeztek (amelyet az Akadémiai Könyvtár később szerzett be), hanem azzal a francia nyelvű atlisszal, amely a monográfiából válogatott térképek alapján készült. Szintén a kartográfia hazai úttörői közé tartozott Hevenesi Gábor, aki az első magyarországi atlaszt szerkesztette 1697-ben.<sup>40</sup>

Ezután a természettudományi gondolkodás megújulásáról beszélhetünk, a 18. századtól a természetfilozófia és a történetírás kereteit szétfeszítve mindinkább önálló tudományággá vált a földrajz, bár sokáig két, gyakorlatilag egymás mellett létező irányzatra oszlik, a természeti leíró földrajzra és a politikai földrajzra, amely utóbbinak jellegzetes termékei voltak a társadalmi, gazdasági és közigazgatási szempontokkal egyaránt foglalkozó, fentebb már említett államismék. Az új korszak első képviselőjének talán az ismert polihisztor, Bél Mátyás tekinthető, akinél már megfigyelhető ez a kettős tagolódás.<sup>41</sup> Számos munkáját beszerezték a Telekiek, sőt az egyik családtag a megalkotásukban is részt vett. Teleki Mihály gróffal (?–1745), a kancellár unokájával Bél személyesen találkozott Pozsonyban, s felkérte rá, hogy a kövári kerületről írjon neki egy rövid ismertetést. Bél ugyanis az elkészült szövegre azt jegyezte fel, hogy ezt Teleki Mihály gróf írta Pozsonyban, 1720-ban. A teológia és történetírás iránt érdeklődő, később egy rö-

<sup>40</sup> FODOR Ferenc, *A magyar földrajztudomány története*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, 2006, 14–22.

<sup>41</sup> FODOR 2006, i. m. 26–27.

vid erdélyi krónikát is készítő Teleki 1726-ban újból segítette Bélnek azzal, hogy a már elkészült és letisztázott leírást átnézte és javította.<sup>42</sup>

A természeti leíró földrajzban igazi szemléleti fejlődésre azonban nem Bél idején, hanem csak a század közepén került sor, amikor több nagynevű természet-tudós kezdett tanítani a nagyszombati egyetemen. Hell Miksa, Bertalanffi Pál, Jászlinszky András, Horváth János, Makó Pál, Molnár János, Grossinger János, Pankl Máté és társaik munkássága a hazai tudományos természet- és csillagászati földrajz megalapozását jelentette. Tudásukat rendjüknek, a kiterjedt hálózattal rendelkező Jézus Társaságnak köszönhették, amelynek jóvoltából neves külföldi egyetemeken sajtáthatták el a legkorszerűbb tudományos eredményeket. Miután pedig Nagyszombatban megreformálták az oktatást, és az előadások tollbamon-dása helyett tankönyvek használata vált szükségessé, a fent említett tudósok eredményei nyomtatásban is megjelentek.<sup>43</sup> A korszak eleje a koronaőr Teleki József tanulóéveivel esik egybe, a jezsuita rend 1773-as feloszlását követő évek pedig (amikor a rendtagok világi papként és tanárként folytatták tudományos munkásságukat) László ifjúkorát jelentik, de hithű református családként nem ápolhattak szoros kapcsolatot a jezsuitákkal. Így, bár az állományban megtalálhatók valamennyi fent említett szerző művei, azokat a pesti könyvtár számára valószínűleg az enciklopedikus jellegű bibliotéka kialakítására törekvő László szerezte be már felnőttkorában. A protestáns tudósok munkáját azonban figyelemmel kísérték, sőt tevékenyen támogatták a Telekiek. Bél Mátyásról és Tomka-Szászky Jánosról már volt szó; őr utánuk azonban hosszú ideig nem jelent meg természetföldrajzzal foglalkozó munka, csak a jezsuitáktól. A 18. század vége felé alkotó Benkő Ferenc volt a következő protestáns illetékességű, jelentős földrajztudós, aki több Teleki pártfogását élvezte.<sup>44</sup> Olvasták és méltányolták a korszak más neves tudósait is, például Born Ignácot, Fichtel Jánost és Benkő Sámuel, akik egy-egy speciális tudományterületen alkottak maradandót; velük a későbbi fejezetek foglalkoznak részletesebben.

A fentiekhez képest fordított volt a reláció a 19. század első éveinek egyik fontosabb földrajzi írója, Varga Márton esetén, aki *A gyönyörű természet tudománya* című munkájában forrásként használta fel Teleki Domokos beszámolóit, bár ez annak is köszönhető volt, hogy külföldön nem járt, és bármiféle kutatásra csak korlátozottan nyílt lehetősége, így kényszerűségből a Magyarországon elérhető művekre kellett támaszkodnia.<sup>45</sup> Nála modernebb, letisztultabb szemléletet képviselt a néhány évvel később alkotó Katona Mihály, akit ugyan túlzás

---

<sup>42</sup> Tóth Gergely, *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése* (doktori értekezés), Bp., 2007, 108. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/tothgergely/diss.pdf>.

<sup>43</sup> FODOR 2006, i. m. 28–29.

<sup>44</sup> Erre vonatkozóan ld. a koronaőr Teleki József könyvtáráról írtakat.

<sup>45</sup> BOTH Mária, *Kitaibel Pál földtudományi munkássága, különös tekintettel a Kárpát-medence tájhasználatának leírására* (doktori értekezés), Miskolc, 2009, 59. [http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX\\_Portlets/documents/document\\_5664\\_section\\_1423.pdf](http://midra.uni-miskolc.hu/JaDoX_Portlets/documents/document_5664_section_1423.pdf)

lenne a magyar természetföldrajz megalkotójának tekinteni, de mint geográfiai gondolkodó nagyon jelentős a magyar földrajztudomány történetében, általános földrajza teljesebb minden elődjénél.<sup>46</sup>

A 19. század első két-három évtizedének földrajzi munkái közül a Telekiekkel kapcsolatban ki kell emelni a *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent írásokat. Ez a periodika magyar nyelvű, havonta hét-nyolc ív terjedelemben megjelenő, negyedréti méretű sajtóorgánium volt 1817 és 1841 között, amely alapjaiban tért el minden korábbi magyarországi folyóirattól, és önmagában is fontos elemet jelentett a hazai tudomány történetében, mivel az akadémiaalapítás egyik előzményének tekinthető: a *Gyűjtemény* egyik implicit célja volt annak demonstrálása, hogy a magyar tudóstársadalom létszámában és képzettség tekintetében is megérett rá, hogy saját akadémiaja legyen. Az egyik legnagyobb különbség a *Gyűjtemény* és a többi, azt megelőző magyar nyelvű lap között az volt, hogy a folyóiratban szerzők és szerkesztők kollegiális együttműködése alakította ki a lapszámok tartalmát, legfőbb szempontnak a tudományos színvonalat tekintve. Nagyon fontos különbség volt továbbá minden korábbi laphoz képest, hogy a kiadó honoráriumot is fizetett a publikációkért. Mai szóval élve gyakorlatilag jogdíjat fizetett a szerzőknek a szellemi tulajdonaik kiadása után.<sup>47</sup> A Teleki család aktívan részt vett a *Gyűjtemény* létrehozásában; nemcsak anyagilag támogatták azt, hanem László és József a szerkesztőbizottságnak is tagjai voltak.<sup>48</sup>

A *Tudományos Gyűjtemény*ben megjelent írások tehát a Telekiek közreműködésével láttak napvilágot. Több fontos földrajzi munka is volt köztük; Holéczy Mihály evangélikus esperes 1824-ben például a komáromi földrengésről írt egy olyan kiváló tanulmányt, ami külföldön is megjelent 1839-ben, a Férussac-féle *Bulletin des sciences naturelles et de géologie* folyóiratban. 1827-ben Kovács Sámuel csákvári református lelkész a Vértes-hegység körüli gyakori földrengésekről értekezett. Péterffy László, a marosvásárhelyi Teleki Téka korábbi könyvtárosa egy fontos korabeli geológiai vitában foglalt állást 1825-ös cikkében. Jeremiás Sámuel vajszlói református lelkész talán Péterffy hatása alatt ugyancsak a *Tudományos Gyűjtemény* 1825-i évfolyamában írt *A filozófiai kozmogoniák és geognoniák vizsgálata* címen. Molnár Ferencnek, Veszprém megye táblabírójának és uradalmi ügyészének 1822-ben megjelent tanulmánya *A folyó Homoknak eredetéről, veszedelmességéről, és el fojtásáról* szöveget. A század harmincas éveiben további fontos leíró földrajzi tanulmányok jelentek meg a *Gyűjtemény*ben: 1835-ben Kunoss Endre ügyvéd értekezése *A melegről, A levegői tűneményekről*, Biankovich János egyetemi könyvtárosé *A vízforrások természetéről, A hó- és jéghegyekről*, 1836-ban Szelle Benjamine *A levegőégről*, 1837-ben *A hegyekről*.

<sup>46</sup> FODOR 2006, i. m. 51–52.

<sup>47</sup> KOLLÁR Zsuzsanna, *Egy konfliktus természetrajza, Tulajdonjogi vita a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségében = Irodalomtörténeti Közlemények*, 122(2018), 707–730, ott 707, 714.

<sup>48</sup> MADER Béla, *A Tudományos Gyűjtemény története Fejér György (1817–1818) és Thaisz András (1819–1827) szerkesztősége idején* (Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae 2), Szeged, 1976, 3, 16.



Elmondható tehát, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztése során a két Teleki a magyar földrajztudomány fejlődéséhez is tevékenyen hozzájárult.

A földrajz másik, történelmi-topográfiai irányzatának hazai képviselői szintén megtalálhatóak voltak a Teleki-könyvtárban. Mindenekelőtt Bél és a tanítványa, Tomka-Szászky nevét kell említeni, akinek 1748-i *Introductiója* az első teljes magyar geográfiai kézikönyv, amelyben tehát általános földrajz és leíró földrajz egyaránt helyet foglal. Az első magyar nyelvű leíró geográfia szintén a század közepén látott napvilágot, Vetsei Pataki István református lelkész neve alatt. Lényegében kezdetleges topográfia ez még, amely „Rövid általmenetel” címen egy általános földrajzi összefoglalás után (tulajdonképpen ez az első magyar általános földrajz!) Európa topográfiáját adja országonként, Magyarország kivételével; majd sorra veszi Ázsiát, Afrikát, Amerikát vagy Újvilágot, „Déli esmérletlen Földek”-et. Szintén beszerezték a Telekiek Baranyi Váradi László debreceni tanácsos művét, amelynek címe *A geographiai tudománynak első kezdetei*. Ez már a politikai földrajz tipikus képviselője, amely szigorúan földrajztudományi szempontból nézve „tisztá és hamisítatlan enciklopédizmusba belefűlladt geográfia”,<sup>49</sup> de aki egy könyvből akart sokrétű, általános ismereteket szerezni, annak hasznos olvasmány volt, amit az is mutat, hogy még fél évszázaddal később is kiadták a művet, elsősorban iskolai használatra. A műfaj legnépszerűbb darabja Losontzi István *Hármas Kis Tüköre* volt, ami 1771–1854-ig tanított a földrajzra a magyar ifjúságot és képviselte hazánkban a geográfia szellemét. A könyvtárban meglévő példány alighanem a Teleki család több tagja számára is tankönyvként szolgált. Hozzájuk képest némileg újszerű volt Karl Gottlieb Windisch pozsonyi polgármester három műve, bár nem annyira szellemisége, hanem az általa felhasznált források bősége és gondos számbavétele miatt. Elsősorban botanikus volt, de „Erdély Bél Mátyása”, az országrész leíró földrajzának megalapozója lett Benkő József középjártai református lelkész, aki ifjúkorában a már említett Teleki Mihály főkormányászi tanácsos támogatását élvezte.<sup>50</sup>

Ezután a valódi államisme műfaja dominált a hazai földrajz politikai-statisztikai irányzatában, amely sokszor még az anyag rendszerezésében sem volt tekintettel topográfiai szempontokra, hanem szótár gyanánt, alfabetikus sorrendben mutatta be az információkat. Ezek a művek valójában az államigazgatás céljait szolgálják, és az iskolai tanulók mellett leginkább a politikai élet szereplői, az ország kormányzásában részt vevő hivatalnokok és tisztviselők számára voltak hasznosak. Közéjük tartoztak a Telekiek is, akik mind betöltöttek egy vagy több hivatalt (főispán, táblabíra stb.), így a majdani feladataikra való felkészülés során hasznát láthatták ezeknek az államisméknek, ha azok tudományosan nem is bírtak nagy jelentőséggel. Nem meglepő tehát, hogy a műfaj több képviselője megvolt a pesti könyvtárban: Magda Pál, Schwartner Márton, Vályi András,

<sup>49</sup> FODOR 2006, i. m. 77.

<sup>50</sup> SZABÓ György, *Benkő József és Transsilvaniája* (bevezető tanulmány) = BENKŐ József, *Transsilvania specialis, Erdély földje és népe*, Első kötet, ford. Szabó György, Bukarest – Kolozsvár, Kriterion, 1999, 7–94, ott 9.

Korabinszky János Mátyás munkái népszerű kiadványnak számítottak a korban. Inkább csak érdekességként említendő, hogy tizenhat éves korában Kazinczy Ferenc is írt egy geográfiát, amit tankönyvnek szánt. Tudományos kritika alá nem kívánkozó, gyenge és hibás munkácska volt, a Telekiek valószínűleg a szerző iránti tiszteletből szerezték be.

Az államismékből fejlődtek ki azok a művek, amelyek a mai értelemben vett statisztika felé mutatnak előre. Létrejöttükben szintén államigazgatási szempontok domináltak, mivel a kormányzatnak szüksége volt a népességgel és a településszerkezettel kapcsolatos megbízható adatokra. Az első magyarországi kiadvány, ami ezt a címet viselte, a már említett Schwartneré volt, de az ő *Statistik des Königreichs Ungarnja* még csak bizonyos tartalmi elemeiben különbözött az addigi országismertetésektől.<sup>51</sup> Az első igazi statisztikai mű a debreceni professzor, Ercsei Dániel 1814-ben megjelent műve volt, akit az Akadémia az elsők között vett fel a tagjai közé 1831-ben, tényleges működésének megkezdésekor.<sup>52</sup>

A századvég terméséből kiemelendő Berzeviczy Gergely. *De commercio et industria Hungariae* című munkája, ami első gazdasági földrajzunk, az államismékkal szemben szinte egyetlen valóban földrajzi művünk ebben a korban. Berzeviczy igen jó gazdasági elme, úgyhogy a magyar közgazdaságtan megalapozójának tekintik. Ez a műve azonban inkább hajlik a gazdaságföldrajzi szellemhez. Viszont vannak tisztán közgazdasági munkái is. E gazdasági-földrajzi mű nemzetközileg is jelentős alkotás, mert 1802-ben német fordításban is megjelent Weimarban. A szerző tevékenysége a Teleki család érdeklődését is felkeltette, a tékaalapító Sámuel részletesen beszámolt egyik művének hányattatott sorsáról.<sup>53</sup>

A fent bemutatott irányzatok mellett külön lehet említeni a helyrajzi, honismereti irodalmat, például az egyes vármegyékről készült monográfiákat. A Telekiek beszerezték például Papanek György 1783-ban, valamint Szirmay Antal és Bartholomaeides László századfordulón íródott műveit. Gyűjteményes munka is volt a könyvtárunkban, Bredeczky Sámuel soproni tanártól, aki alapító tagja volt annak a jénai Ásványtani Társaságnak, amelynek első elnöke a fiatalon elhunyt Teleki Domokos lett.<sup>54</sup> Bredeczky könyveinek tartalmától már semmiképpen sem lehet megtagadni a geográfikumot, s azt sem, hogy ezt minden előző magyar műnél jobban, tisztábban megközelítette.<sup>55</sup>

Végezetül ismét ki kell emelni a *Tudományos Gyűjtemény* szerepét. 1817-ben ez a periodika veszi fel a honismertetés kötelezettségét is, s hozza a Balaton, majd a Poprád mentén fekvő városok és falvak, a Baradla, kárpáti vándorlások, Veszprém–Tolna megyei utazások, Csallóköz, a Biharban fekvő Dagadó-forrás, Tóköz,

<sup>51</sup> FODOR 2006, i. m. 88–89.

<sup>52</sup> *Magyar életrajzi lexikon* 1. kötet, szerk. Kenyeres Ágnes, Bp., Akadémiai, 1967, 433.

<sup>53</sup> DEÉ NAGY 1997, i. m. 216.

<sup>54</sup> CSÍKY GÁBOR, *A magyar természetvizsgálók szerepe a jénai „Mineralogische Societät” működésében és ennek hatása a hazai földtudomány kialakulására = Földtani Közöny*, 111(1981), 338–349, ott 344.

<sup>55</sup> FODOR 2006, i. m. 113–114.

Nógrádból Szepesbe való utazás, alföldi utazás, dunai utazás Pesttől Orsováig stb. leírását, sőt megszólaltatja már a történelmi földrajzot is.<sup>56</sup>

Olyan kiadvány, amely nem a hazai viszonyokról, hanem külföldi tájakon, országokban tett utazásról számol be, de magyar szerző tollából, csak kevés akad a Teleki-könyvtárban. Beszerezték például a híres kalandor, Benyovszky Móric útjainak leírását, valamint a csaknem ugyanilyen ismertté vált Jelky András kalandjainak fordulatos (és erősen kétes hitelességű) történetét. Kétségkívül hiteles beszámoló volt viszont a Dél-Amerikában járt Eder Xavér Ferenc jezsuita szerzetes könyve, amit rendtársa, Makó Pál adott ki.<sup>57</sup>

## Fürdők, gyógyvizek

Érdemes külön említeni a Teleki-állományban lévő azon könyveket, amelyek együttesen foglalkoznak orvosi és földrajzi kérdésekkel, elsősorban a Magyarországon található különféle gyógyvizekkel, fürdőkkel. Kiemelt kezelésüket egyrészt viszonylag nagy számuk indokolja: huszonnégy ide sorolható mű van a gyűjteményben, a teljes földrajzi-ásványtani gyűjtemény mintegy hetedrésze. Az arány jól mutatja azt az egyébként is ismert tényt, hogy az ország ezen természeti kincse már régóta nagy hírnévnek örvendett, a 18. században pedig különösen fellendült az ásványvíz-fogyasztás, továbbá egyre népszerűbbek lettek a fürdők, például Pöstyénbe vagy Karlsbadba az egyszerű iparosok és polgáremberek is évente eljártak fürdőzni. A jelenség természetesen sok utazó és tudós figyelmét felkeltette, és számos írásmű született a különféle gyógyvizek összetételéről és hasznáról, illetve az egyes fürdőhelyek jellemzőiről. Másrészt ezek a könyvek azért is érdekesek, mert hangsúlyozottan interdiszciplináris jellegűek, amennyiben egyaránt vannak orvostudományi, ásványtani, hidrográfiai és idegenforgalmi, sőt gazdasági vonatkozásaik. Utóbbi nemcsak a gyógyfürdők látogatóira épülő hasznoszerzési lehetőséggel kapcsolatos, hanem a gyógyvizekből mint kereskedelmi árucikkekben származó nyereséggel is. A 18. századi uralkodók ugyanis, elsősorban Mária Terézia, felfigyeltek a gyógyhatású vizek iránti érdeklődésre, és próbálták elősegíteni azok forgalmazását; az uralkodónő (pontosabban a Helytartótanács) ezen törekvés jegyében 1763. január 17-én rendeletet hozott, amely megkívánta, hogy a megyei főorvosok kutassák fel, hol található ásványvíz, elemezzék az összetételét és tegyenek kísérletet, lehet-e azt hatóanyagvesztés nélkül külföldre szállítani. A tapasztalatokról jelentést kellett írni, s azt közvetlenül

---

<sup>56</sup> FODOR 2006, i. m. 114–115.

<sup>57</sup> Megjegyzendő, hogy ez a könyv csak feltételesen sorolható a Teleki-állományba. A feltételezést az indokolja, hogy a könyv még a 19. században felállított szakrendi részlegben található, és mind előtte, mind utána Teleki-könyvek szerepelnek; a listákkal való összevetés alapján pedig számos ilyen esetben bebizonyosodott, hogy a kötetek rendszerezése során csupán hanyagságból maradt ki a Teleki-bélyegző az adott példányból.

az udvari orvosnak, a birodalom legfőbb egészségügyi szervezőjének, Gerard van Swietennek a kezébe leadni.<sup>58</sup>

A Teleki-könyvtárban már a rendeletet megelőző időszakból is találhatóak ilyen témájú könyvek. A legkorábbi a gyűjteményről készült egyik kéziratos lista szerint<sup>59</sup> egy 1717-ben keletkezett pozsonyi kiadás, amely az *Einleitung zur Gebrauch der Mineralwässer und Baden* címet viseli, de ma nem ismerünk ilyen könyvet, így a kézirat valószínűleg csak a témát jelöli meg, egyéb adatok híján pedig nem lehet kideríteni, hogy pontosan milyen műről van szó. Annál híresebb az időrendben ezután következő 1721-es munka, balneológiai irodalmunk első kimagasló műve, Stocker Lőrinc *Thermographia Budensise*. Jelentőségét nemcsak abban láthatjuk, hogy a néhány évvel később megjelent első budai útikalauz közel fele terjedelmében, németre fordítva közölte leglényegesebb megállapításait, s így „Budapest-fürdőváros” legrégebb és kitűnő propagandája lett, hanem elsősorban tudományos alaposága és értékei miatt. Műve szemléletes leíróra és igen alapos megfigyelőre vall. A szerző, a székesfőváros rendes orvosa, a fürdők-nél utánajárt annak is, hogy honnan, milyen úton kapják vizüket, hogyan változik vízszintjük, hőmérsékletük. Ezen kísérleteinek eredményeképpen a vizek elemzését is közölte. Orvostörténeti értéke mellett igen jelentősek a mű művelődéstörténeti vonatkozásai is: néhány mondatából például kiderül, hogy a 18. századi Magyarországon teljesen természetes igény és jelenség volt a köznép fürdése – akkor, amikor Nyugat-Európában még a vezető osztályok tagjai sem fürödtek!<sup>60</sup>

Az erdélyi Herkulesfürdővel foglalkozik, de kevésbé számít földrajzi vagy orvosi munkának Paschalis Carophyllus (valódi nevén Pasquale Garofalo) *De thermis Herculanis nuper in Dacia detectis* című munkája, aki a török háborúk során romba dőlt település újjáépítési munkálatait vezette, és ennek során régészeti feltárást is végzett, gondos vizsgálat alá véve a már a római korban is népszerű fürdőhely romjait.<sup>61</sup>

Teljes mértékben a témába illik viszont Lischoviny (Lisschoviny, Lissoviny) János körmöcbányai orvos 1748-ban megjelent értekezése a stubnyai fürdőkről. Saját kísérletei és a fürdőkkel foglalkozó korábbi orvosok eredményei alapján részletesen elemzi a víz összetételét, az egyes fürdőhelyek gyógyhatását (illetve annak igazolhatóságát), valamint tanácsokat ad a használatukra vonatkozóan.

<sup>58</sup> SZÓKEFALVI-NAGY Zoltán, *Magyarországi gyógyvízvizsgálatok a XVIII. században = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* Vol. 25, szerk. Palla Ákos, Bp., 1962, 162–182, ott 166.

<sup>59</sup> Bibl. 2r 3. VII–IX.

<sup>60</sup> ANTALL József, BUZINKAY Géza, R. HARKÓ Viola, VIDA Tivadar, *A magyar balneológia irodalmának kezdetei és törekvések egyetemi oktatására = Antall József orvostörténeti írásai*, szerk. Kapronczay Károly, Gazda István, Bp., Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2014, 145–155, ott 146–147.

<sup>61</sup> BODOR András, *Erdély ókori történetének kutatása a XIX. század közepéig = Erdélyi Múzeum* 57(1995), 3–4, 56–81, ott 69.

A kiadvány szakszerű és pontos munka volt, a korszakkal foglalkozó orvostörténeti munkák általában megemlékeznek róla.<sup>62</sup>

Külföldön végzett balneológiai kutatásaival szerzett hírnevet a kolozsvári származású Jordán Tamás, akit emellett az első magyarországi járványíróként is számon tartanak. Sikereit Morvaország hévizeinek tanulmányozásával aratta. Hivatalos utazásaiban is minden alkalommal az ország fürdőit nagy figyelemben s gondoskodásban részesítette s tíz évi tanulmányozásának eredményét *Commentariolus de aquis medicatis Moraviae* című könyvében tette közzé, mely cseh nyelven is megjelent. Ebben ismerteti többek között a trencséntepliaczi fürdőket, amely rész 1752-ben külön kiadványként is megjelent latinul, 1755-ben pedig német nyelven is kiadták. Morvaország rendjei munkásságáért Jordánt nagy kitüntetésben részesítették, nemességet eszközöltek ki számára, szülővárosától vett Kolozsvári előnévvel.<sup>63</sup>

Kevésbé mondható híresnek a selmecebányai születésű Woita Antal, Hont megyei főorvos, aki Szklenofürdő vizeiről írva valamelyest túlzott konzervatív szemléletmódról tett tanúbizonyságot. Bár az analízist modern módszerekkel hajtotta végre, mégis amikor a víz fajsúlyát hidrosztatikai mérleggel nem tudta megállapítani, minthogy eltérő adatokat kapott, még Hippokratész elve alapján igyekezett a víz fajsúlyát megmérni.<sup>64</sup>

Szintén a korai balneológiai szakirodalom részét képezi Mayer Henrik vezérkari orvos 1762-ben, Kassán megjelent munkája a rudnoki fürdőről. A szerző igyekezett minél tárgyilagosabb adatokat bemutatni, fontosnak tartotta bizonyítani a víz ásványi jellegét, ezért vegyi és fizikai kísérletekre hivatkozik, amelyekkel az összetételt vizsgálta, és részletesen bemutatja az általa talált ásványi anyagokat (zöldgálic, cinóber, antimonit). Nagyon alaposan beszámolt a fürdő használatának egyéb vonatkozásairól, a lehető legszélesebb értelemben: értekezett a különféle betegségekre gyakorolt hatásáról, a fürdőzés és az utána következő rehabilitáció módszereiről, sőt még a helyi léghőorról is.<sup>65</sup>

A Telekiek balneológiai tájékozottságát dicséri, hogy több munkát beszereztek a század közepének legjobb magyar gyógyvízvizsgálójától, Torkos Justus Jánostól, aki hallei tanulmányai után Komárom és Győr vármegye tiszti orvosa, majd Pozsony főorvosa volt. Többféle módszerrel elemezte a különböző gyógyvizeket, s az eljárásokkal kapott eredményeket könyveiben részletesen ismertette.

---

<sup>62</sup> MAGYARY-KOSSA Gyula, *Magyar orvosi emlékek* IV, Bp., Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1940, 140–141; GYÖRY Tibor, *Magyarország orvosi bibliographiája 1472 – 1899* Bp., Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1900 (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára, 73), 24, 29, 40; SZŐKEFALVI-NAGY Zoltán, *A gyógyvizek kémiai vizsgálata hazánkban a 18. században = Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve* V, szerk. Bakos József, Eger, Hungaria, 1959, 601–614, ott 61–611.

<sup>63</sup> PATAKI Jenő, *Kolozsvári Jordán Tamás = Pásztorútz*, 10(1924), 21, 269–271. ld. még JANTSITS Gabriella, *Magyar orvosok arcképei*, Bp., Medicina, 1990, 13.

<sup>64</sup> SZŐKEFALVI-NAGY 1962, i. m. 171.

<sup>65</sup> BALEGOVÁ Jana, *A volt rudnoki ásványfürdő Mayer Henrik törzskapitány beszámolójában = Orvostörténeti Közlemények*, 54(2008), 1–4, 87–92.

Az egykorú művekkel ellentétben igen jól, rendszerezetten felépítve dolgozta ki vizsgálati módszerét, s beszámolója is mintája a jól felépített jelentésnek. Elég nagyszámú vegyszerrel dolgozott, bizonyos, hogy jól felszerelt laboratóriummal rendelkezett. Megfigyeléseinek pontosságára jellemző, hogy a feljegyzésekből ma sokkal több tudományos adatot lehet kiolvasni, mint amennyit a kor technikai színvonalán maga Torkos kiolvashatott.<sup>66</sup> Az alapító állományban két ásványi sókat elemző tanulmánya, két fürdő (a dunaalmási és a pöstyéni) bemutatása, valamint a Pozsony városának egészségügyi jellemzőit ismertető leírása található meg, amely az első magyarországi orvosi topográfia, s a műfaj későbbi darabjai számára is mintaadóként szolgált.<sup>67</sup>

Kifejezetten Mária Terézia említett rendeletére készült a neves miskolci orvos, majd Borsod vármegyei főorvos, Domby Sámuel *Relatio de mineralibus inclyti comitatus Borsodiensis aquis* címet viselő jelentése, amelyben a szerző Tapolca, Diósgyőr, Szendrő, Szalonna, Kacs vizeiről ír, elemzi a Hejő és a Bodva folyókat. Eger félig Borsodhoz tartozván, szintén szerepel a műben, a mai egri uszoda melletti, s annak magvát képező, úgynevezett „Török” vagy „Rác Fürdővel” foglalkozott, de utalt a Heves megyei részen fekvő „Püspöki fürdőre” is.<sup>68</sup> Ugyancsak 1763-ban jelent meg a későbbi bécsi orvos és szentpétervári professzor, a Sankt Florian-i születésű Ignaz Wetsch<sup>69</sup> doktori értekezése a tarcsai fürdőről, aminek német nevét is megadta (Pinkenfeld), így a későbbi gyógyvízismertetők gyakran két külön helységként kezelik a települést.<sup>70</sup>

Néhány évvel később látott napvilágot, de talán szintén az uralkodói rendelet ösztönzésére David Wipacher selmechányai főorvos értekezése a felvidéki Zólyom közelében fekvő ribári (ma garamhalászi) fürdőkről. Több mint negyvenféle vegyszerrel reagáltatta az általa vizsgált vizet, szerepeltek azonban ezek között nagy számban olyanok is, amelyeket ma nem nevezhetünk reagenseknek, mint pl. desztillált víz, esővíz, hólé, kútvíz, különböző szárított gyümölcsök stb. Alaposágát és körültekintését azonban mutatja, hogy egyetlen gyógyvíz minőségi vizsgálatához 145 kísérletet végzett el.<sup>71</sup>

1766-ban látott napvilágot a Bécsben végzett van Swieten-tanítvány, a trencsényi Belluson született Adámi Pál disszertációja, a *Hydrographia Comitatus Trencsiniensis*, amelyben a vármegye vízrajzát mutatta be. A különféle álló- és folyóvizek mellett a mű kétharmadát a fürdők és gyógyvizek ismertetése teszi

<sup>66</sup> SZÓKEFALVI-NAGY 1962, i. m. 172–173; Uő. 1959, i. m. 605–606.

<sup>67</sup> KRÁSZ Lilla, *A medicina reprezentációi a magyar művelődéstörténet-írásban, Eredmények és perspektívák = Mérföldkövek a magyar művelődéstörténet-írásban*, Tanulmányok, szerk. Monok István, Bp., Eger, Kossuth Kiadó – Esterházy Károly Főiskola, 2015, 97–118, ott 111.

<sup>68</sup> GYÁRFÁS Ágnes, *Domby Sámuel (1729–1807) élete és munkássága = Orvostörténeti Közlemények*, 102–104(1983), 77–114, ott 85–86.

<sup>69</sup> JOURDAN, Antoine Jacques Louis, *Dictionnaire des sciences médicales, Biographie médicale* 7, Párizs, Panckoucke, 1825, 497.

<sup>70</sup> TOGNIO Lajos, *Néhány szó Magyarhon ásványvizeiről*, Pest, Emich, 1843, 13.

<sup>71</sup> SZÓKEFALVI-NAGY 1962, i. m. 170.

ki, amelyek mindegyikén vegyelemzést végzett a szerző, és gyógyászati felhasználásukra vonatkozóan is tesz megállapításokat. A szerző később az állatorvosi pálya felé orientálódott, és a Habsburg Birodalom első hivatalos állatorvosa lett; mindazonáltal első műve is érdeklődést váltott ki, ezért 1780-ban átdolgozva újra kiadták a *Hydrographiát*, ezúttal már annak címében is a fürdőkre és ásványtartalmú gyógyvizekre helyezve a hangsúlyt.<sup>72</sup>

Részben a fenti, birodalomszerte elvégzett gyógyvízvizsgálatok eredményeként születhetett meg 1773-ban Heinrich Crantz bécsi professzor összefoglaló munkája, az *Analyses thermarum Herculanarum Daciae Trajani celebriorumque Hungariae*, amely sorra veszi Magyarország és Erdély ismert fürdőhelyeit. A könyvet négy évvel később egy német nyelvű, az egész monarchiára kiterjedő gyógyvíz-monográfia követte (*Gesundbrunnen der österreichischen Monarchie*). A szerző a Van Swieten által vezetett bécsi orvosi iskola tanáraként és a Mária Terézia által végrehajtatott közegészségügyi intézkedések egyik megalkotójaként nem csupán az udvar gazdasági hasznosítását kívánta előmozdítani az ásványvizek számbavételekor, hanem elsősorban gyógyhasznuk miatt vizsgálta őket. Ennek kapcsán nemcsak a már rendelkezésre álló, kiterjedt kutatómunkával összegyűjtött adatokat foglalta egybe, hanem, mivel maga is példamutatóan szorgalmas gyógyvízvizsgáló kémikus volt, személyesen vetett alá elemzésnek minden gyógyvizet. A birodalom területén a savanyúvizek, ásványvizek, kén-, réz-, vastartalmú vizek, források, a kutak, tavak stb. számbavételekor először a vizek fizikai és kémiai tulajdonságairól szól, majd orvosi hasznukat ismerteti, végül pedig – az eredeti célnak megfelelően – tájékoztatást ad a szállíthatóságról, a nem helybeli alkalmazhatóságáról. Az összesen 656 forrást felsorakoztató munkát Crantz orvosoknak, patikusoknak és a gyógyulni kívánóknak egyaránt figyelmébe ajánlotta, teljes joggal.<sup>73</sup>

Tulajdonképpen Crantz eredményeinek magyar nyelvű összefoglalója La Langue János 1783-ban Nagykárolyban kiadott, a magyarországi gyógyvizekről és ezek hasznáról szóló műve. A Varasd vármegyei főorvosnak, aki Van Swieten tanítványaként szintén a már említett bécsi orvosi iskolához és az uralkodót körülvevő tanácsadói testülethez tartozott, fő célja az volt, hogy a „köznép” számára is érthető, népszerűsítő orvosi kiadványokat bocsásson közre. Így a falusi orvoslásról és a szülészetről írt munkák után jelent meg latin, s azonnal magyar nyelven is „a Magyarországi orvosvizekről” szóló összefoglaló ismertetése. Ez a munka azonban nem pusztán a Crantz-féle vízelemzések összefoglalójának szolgái másolata vagy egyszerű tartalmi kivonata, fordítása, mivel a szerzői szándékoknak köszönhetően általános és igen részletes tájékoztatás olvasható a javasolt fürdőzési módokról, a higiéniai követelményekről, a fürdőket felügyelő fürdősők és borbélyok feladatairól, az ivókúrák szabályairól stb. A munka ugyan nem szí-

<sup>72</sup> Adámi életéről és pályafutásáról ld. KARASSZON Dénes, KURDI József, *Adámi Pál (1739–1814) és a loimiatría története = Orvostörténeti Közlemények*, 73–74(1974), 53–72.

<sup>73</sup> SZÓKEFALVI-NAGY 1959, i. m. 607; KINCSES Katalin, *A soproni fürdők a kora újkorban = Aetas*, 12(1997), 1, 17–48, ott 37–38.

gorú értelemben vett tudományos mű, de mivel megállapításai a már elvégzett elemzéseken alapulnak, tartalmilag mindenképpen az analízisek, s nem a leírások közé sorolható.<sup>74</sup>

Szintén Crantz munkásságához kapcsolható (az ő felügyelete alatt készült) Lucas Wagner brassói orvos értekezése az erdélyi ásványvizekről: *Dissertatio inauguralis medico-chemica de aquis medicatis Magni Principatus Transylvaniae*. A 95 oldalas értekezés több, együttesen végzett vizsgálatról is beszámol. Lucas Wagner tizenkilenc ásványvízforrás bemutatásánál felhasználta Mátyus István megelőző vízelemzéseit is, illetve Mátyus *De aquis Rhadnensibus* című kézírata tulajdonképpen nem más, mint a Wagner-féle disszertáció adatainak kiegészítése, saját előbbi adatainak helyesbítése.<sup>75</sup>

Dombly után egy másik Sámuel, Benkő lett Borsod vármegye főorvosa, aki tudománytörténetileg elsősorban meteorológiai megfigyeléseiről ismert,<sup>76</sup> a Teleki-gyűjteményben azonban egy orvosi topográfiai műve volt megtalálható, amely Miskolc városát mutatta be. A könyv a korabeli statisztikai-topográfiai irodalom szabályainak megfelelően a város sokoldalú leírását, jellemzését tartalmazza, kiegészítve hét meteorológiai (XX–XXVI.) és két orvostörténeti fejezettel: egyrészt az 1781-ben Miskolcon és környékén tapasztalt betegségek klasszifikációjával, másrészt a szerző 1780-ra és 1781-re vonatkozó orvostudományi megfigyeléseivel és az emberi belső szervek vizsgálata, azaz a boncolások során szerzett tapasztalataival. A Miskolc-topográfia, bár már orvosmeteorológiai fejezeteket is tartalmaz, még kiforratlan mű, szerkesztése egyenetlen, mindazonáltal mutatja a szerző széles körű műveltségét és adatgyűjtési szorgalmát.<sup>77</sup>

Egy évvel Benkő könyve előtt jelent meg Österreicher Manes József, az első doktori címet kapott zsidó származású orvos Winterl József Jakab előadásai alapján megírt, *Analyses aquarum Budensium* című disszertációja. Az értekezés a magyar gyógyvizek kémiai analízisével foglalkozott, s elsőként hívta föl a figyelmet a Gellért-fürdő és Füred vizének gyógyhatásaira, tudományos alapozással. Egyedülálló érdekessége e munkának, hogy minden budai ásványvíz „flogisz-

<sup>74</sup> KINCSES 1997, i. m. 38–39.

<sup>75</sup> SPIELMANN József, SZÓKEFALVI-NAGY Zoltán, SOÓS Pál, *A kémikus és balneológus Mátyus István és kora = Orvostörténeti közlemények*, 45(1968), 9–56, ott 10.

<sup>76</sup> FODOR 2006, i. m. 43, 49.

<sup>77</sup> GYULAI Éva, *Praxis és tudomány – Benkő Sámuel Borsod vármegyei tisztii főorvos orvosmeteorológiai naplói (Ephemerides meteorologico-medicae, 1794–1802) = Történelem és Muzeológia*, 2(2015), 122, 16–45, ott 22.



ton<sup>77</sup> tartalmát is meghatározta. Egyformának találta, kivéve a margitszigetet, abban háromszor annyit mutatott ki.<sup>79</sup>

Österreicher tevékenységének nagy részét Balatonfüreden fejtette ki, mint a város orvosa, és tudjuk róla, hogy az ottani gyógyvizeket is megvizsgálta. A Telekieknek azonban nem tőle, hanem egy kollégájától volt könyvük a füredi gyógyvízről, mégpedig sorrendben a harmadik utódjától, Petrovits Mátétól (aki Adler Petrovitsnak írta a nevét). Ő részletesen elemezte a füredi ásványvíz tulajdonságait és leírta azokat a betegségeket, amelyek ellen hatékonyan alkalmazható.<sup>80</sup>

Bár gyógyvizekkel foglalkozó könyveik nem voltak meg a pesti könyvtárban, a Teleki családdal való kapcsolatuk miatt érdemes megemlíteni egy erdélyi orvoscsaládot, a Patakiakat, melynek tagjai hat generáción át Kolozsvár református értelmiségének élvonalát képezték. A család első Kolozsváron született tagját, Istvánt maga a kancellár Teleki Mihály taníttatta külföldön, hogy hazatérvén lelkészként tevékenykedjen.<sup>81</sup> A fiai közül (I.) Sámuel (1692–1766) lett orvos; ő előbb a grófi család kendilónai ágának szolgálatában állt (Teleki Pál először Ádám fia nevelőjének tette meg, majd külföldi tanulmányait finanszírozta), ezután Désre, illetve Kolozsvárra költözött, ahol jó hírnévre tett szert orvosként. Az orbáncban szenvedő Teleki Sándor grófot is kezelte, valamint a felesége, Petki Nagy Zsuzsanna is hozzá fordult panaszaiával.<sup>82</sup> A fia, (II.) Sámuel (1731–1804) egyrészt az idősebb Teleki Ádámmal állt kapcsolatban (ő mondta el az egyik halotti orációt a temetésén),<sup>83</sup> másrészt 1790-ben egy másik Teleki kérésére állított össze egy ismertetőt a radnai vagy a bórszéki savanyúvízről.<sup>84</sup> Az ő fia, (III.) Sá-

---

<sup>78</sup> A flogiszton nevű anyag, mellyel a 17. században az égés folyamatát próbálták magyarázni a kémia fejlődésének egyik mérföldköve. A szó eredete a görög „égő” szóból ered (ami rokon a latin flamma, láng szóval). A Georg Ernst Stahl (1659–1734) által kidolgozott elmélet szerint minden éghető anyagban flogiszton található, ami az égést okozza. Az anyagok égésekor azokból eltávozik a flogiszton, és minél többet tartalmaznak ebből, annál hevesebben égnék. Azt a tényt, hogy az égéskor az anyagok tömege növekszik azzal magyarázta, hogy a flogiszton tömege negatív, azt a gravitáció „taszítja”. Az elmélet jelentősége volt, hogy szakított a misztifikáló és alkimista felfogással szemben, és a folyamatot megpróbálta tudományos alapokra helyezni, és így lehetővé tette az elmélet pontosítását, vagy akár – mint ez esetben is történt – cáfolatát.

<sup>79</sup> SZABADVÁRY Ferenc, *A kémia magyarországi kezdeti tudományos megalapozása*. <http://chemonet.hu/osztaly/kemia/szabadvary.html> (Letöltve: 2019. 05. 16.)

<sup>80</sup> VERESS Gábor, *A savanyúvízű fürdőzéstől a szívkörházig, A Balatonfüredi Állami Kórház (Állami Szívkörház) története = Orvosi Hetilap*, 142(2001), 11, 571–574, ott 571.

<sup>81</sup> GAAL György, *Pataki Jenő, Erdély első orvostörténésze = Erdélyi Múzeum*, 56(1994), 3–4, ott 28.

<sup>82</sup> PATAKI Jenő, *(I) Pataki Sámuel instructiója Teleki Sándorné grófné számára = Orvosi Szemle*, 7(1934), 3, 80.

<sup>83</sup> *Temetési oratio, melyet néhai gróf idősb. sz. Teleki Ádám kir. consil. és generális főstrázsamester levetkezett testének eltemetése alkalmosságával mondott és abban a halált számkivetésben küldötte hogy egy lelkes állat is tulajdonképpen meg ne halljon megmutatta Kendi-Lónán Szent Iván hava 10. 1770.*, Kolozsvár, 1775.

<sup>84</sup> PATAKI Jenő, *A savanyu vizekről = Orvosi Szemle*, 7(1934), 4, 119–120.

muel (1765–1824) Teleki Domokosnak, a kancellár fiának kísérője volt utolsó utazása során, amikor híres német gyógyhelyeket kerestek fel abból a célból, hogy az ifjú romló egészségi állapotát helyreállítsák – sajnos sikertelenül.<sup>85</sup> A tragikus haláleset a Pataki Sámuelbe vetett bizalmat nem rendítette meg, később Erdély főorvosává nevezték ki; e minőségében egy ismertetőt is írt a kormányzat utasítására<sup>86</sup> az erdélyi gyógyvizekről: *Descriptio physico-chemica aquarum mineralium Transsylvaniae. Jussu exc. r. gubernii in compendium redacta* (Pest, Trattner, 1820).

Már a családi könyvtár felajánlása után adományozta a könyvtárnak Teleki József az 1844-ben megjelent, *Méhádia vagy a Hercules fürdők című kiadványt*, Lugosi Fodor András művét. A szerző orvos, de inkább szülészként volt ismert; ebben a témában készült írása<sup>87</sup> a legkorábbi magyar szülészettörténeti munkának tekinthető, de Semmelweisig tudományos teljesítményét tekintve is az első helyen állt a szakmájában, a – részben Teleki József által szerkesztett – *Tudományos Gyűjtemény* szintén meleg hangon méltatta tevékenységét.<sup>88</sup> Szakmai szemmel vizsgálta a Határőrvidéken található, az ókortól napjainkig kedvelt gyógyvíznek számító méhádiai fürdőt is, bemutatva annak gyógyhatását, egy részletesebb útleírással kiegészítve (ugyanis Erdély különféle vidékeinek bejárása, az úti élmények és a felfedezett régiségek leírása szintén kedvelt időtöltései közé tartozott).<sup>89</sup>

A fentiek alapján a Teleki-állomány fürdőkkel és gyógyvizekkel foglalkozó része értékében kiemelkedőnek mondható. A mai szakirodalom által a legfontosabbnak tartott korabeli munkák mindegyike megvolt a könyvtárakban, ezenkívül számos eseti tanulmányt is beszereztek, amelyek egy tájegységről vagy településről szóltak. Érdeklődésük nem számított különlegesnek, hiszen, mint láttuk, a „köznép” egyszerű tagjaitól kezdve a királyi udvarig általános érdeklődés övezte az ország balneológiai viszonyait, mindazonáltal a korszerű és megbízható irodalom összeválogatásában a Telekiek jó szakmai érzékről tettek tanúbizonyságot.

## Ásványtan, bányászat, paleontológia

A gyógyvizek és a fürdők leírásának, vizsgálatának – mint láttuk – már kezdettől fogva szerves részét képezte azok vegyelemzése, a bennük lévő ásványok gyógyhatásának meghatározása. A Teleki-gyűjteményben azonban találhatóak kifejezet-

<sup>85</sup> DEÉ NAGY Ankó, *Ifjú gróf Teleki Domokos = Erdélyi Múzeum*, 56(1994), 1–2, 25–50, ott 35–37.

<sup>86</sup> GAAL 1994, i. m. 30.

<sup>87</sup> *Szülést segítő tudomány és mesterség*, Pest, Trattner, 1817. A kiadvány a Telekiek gyűjteményében is megtalálható volt.

<sup>88</sup> SZÁLLÁSI Árpád, *A magyar szülészeti története a kezdetektől az I. világháború végéig*, 24–25. [http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf\\_Szallasi/szuleszet\\_tortenete.pdf](http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf_Szallasi/szuleszet_tortenete.pdf) (Letöltve: 2019. 05. 16).

<sup>89</sup> BODOR 1995, i. m. 78–79.

ten ásványtannal, mineralógiával foglalkozó könyvek is, melyeket a család saját kézíratos listái a „Geographia”, az 1860-ban Hunfalvyék által készített rendszer az „Ásvány- és Földtan” szakba sorolt be. Bár az ásványokat a korban az állatok és a növények mellett a természet harmadik önálló országának tekintették, ehhez képest kevésnek tűnik a mindössze tizenhat, kifejezetten magyar vonatkozású mineralógiai munka az állományban. Ez nem annyira a Telekiek érdeklődését, mint inkább az általános tudományos viszonyokat jellemzi: míg például a fürdők jól elkülöníthető csoportot alkotnak, amelyek iránt élénk érdeklődés volt tapasztalható a 17. és a 18. században, és ezért külön kiadványok születtek róluk, addig az ásványok világát nem vizsgálták ilyen behatóan, legalábbis külön műveket nem írtak a témában, noha az ország e téren élvezett gazdagsága régóta ismert ténynek számított. Ráadásul történelmünk „zivataros századai” igencsak megtizedelték a kézíratos, sőt még a nyomtatott emlékeket is, ahogyan a háborúk sújtotta országban a közvetlen vizsgálat, a terepmunka is nehéznek bizonyult.

Mindezzel együtt nem beszélhetünk a téma teljes elhanyagolásáról, hiszen az ásványtani kutatások több szempontból fontosak voltak úgy az ország lakossága, mint a kormányzat számára. Három, egymással összefüggő területen bontakozott ki a mineralógia tudománya a 16–18. századi Európában: a bányászat és kohászat gyakorlati tapasztalatai, az orvosi vagy más természettudományos képzettségű természetbúvároknak a természetben, illetve gyűjteményekben végzett megfigyelései, valamint az alkímiából kifejlődő kémia kísérleti eredményei vetették meg az ásványtan tudományos alapjait. E három irányzat képviselői – különböző mértékben – Magyarországon is tevékenykedtek. A bányászat fontosságát jelzi, hogy a 14. században Magyarország volt Európa első számú aranytermelője, s ez a gazdasági ágazat még a 16. század közepén is a kincstári bevétel egyharmadát adta. A nemesfémek mellett a réz- és vasérc termelése, valamint a kősóbányászat is jelentős volt. A magyarországi bányászat és kohászat nemcsak a bányatermékek, hanem technikai újításai révén (15. század: a cementációs réztermelés bevezetése; 1627: a legelső robbantásos ércjövésztés stb.) is hírnevet vívott ki magának.<sup>90</sup>

Ennek megfelelően Magyarország ércekben való bővelkedéséről, az itt folyó termelésről már korán beszámolnak külföldi források, például követjelentések vagy általános mineralógiai munkák, mint Georgius Agricola vagy Athanasius Kircher művei. Ugyanez a helyzet a humanista országleírásokkal, például a 15. század végén működő Pietro Ransano *Epitome rerum Hungaricarum* című munkájával, Oláh Miklós 1536-ban napvilágot látott *Hungariájával*, valamint Heltai Gáspár magyar nyelvű művével, amelynek címe *Chronica az magyarok-nac dolgairol*. Ezek a szerzők az ország leírása során gyakran említik a bányákat, elsősorban a nemesfém- és sólelőhelyeket, továbbá azok legfontosabb jellemzőiről, a velük kapcsolatos érdekességekről is értekeznek. A Teleki-könyvtárban

---

<sup>90</sup> PAPP GÁBOR, *A magyar topografikus és leíró ásványtan története*, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2002 (Topographia Mineralogica Hungariae, 7), 17–26.

mindhárom műből volt példány, bár valószínűleg nem kifejezetten az ásványtani részek, hanem általános történeti forrásértékük miatt szerezték be őket.

Részben a fenti munkák is közrejátszhattak benne, hogy a művelt körökben Európa-szerte elterjedt a híre Magyarország gazdagságának, ami kedvelt célponttá tette a területet az ásvány- és vegytan másik gyökere, az alkímia művelői számára. A koronaőr Teleki József könyvtárával kapcsolatban már említett 18. századi svéd vegyész, Johann Gottschalk Wallerius például beszámol róla, hogy bizonyos ásványokból századokig csak a Magyarországon fellelhető darabokat tartották használhatónak az aranycsinálók.

Az érdeklődő európai olvasók Magyarországról olyan kalandregényszerű útleírásokból is tájékozódhattak, mint a névtelenül kiadott, de egyesek szerint Dániel Speer breslauer születésű muzsikus-írótól, az állítólag Barcsay Ábris erdélyi fejedelem szolgálatába is szegődött trombitástól származó *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus* (1683). E könyv XXVII. fejezete arról szól, „miket tapasztalt Simplex imide-amoda a magyar bányákban” (Körmöc, Selmec, Szomolnok és egy erdélyi sóbánya leírásával).<sup>91</sup>

Szintén a 17. század végén két másik mineralógiailag érdekes útleírás is megjelent, amelyek stílusa komolyabb és szakszerűbb volt az előzőnél: Edward Brown 1669–70-ben utazta be Selmechánya és Körmöcbánya vidékét, míg Jacobus Tollius, a duisburgi egyetem tanára hét alkalommal járt ugyanezen a területen, 1660-ban és 1687-ben. A Teleki-könyvtárban az utóbbinak a munkája volt meg, amely egy hagyományos útleírás formájában, *Epistolae itinerariae* címmel számol be a tapasztaltokról; inkább a bányaművelés és ércfeldolgozás részleteit írta le, de néhány ásványtani megfigyelést is közölt.<sup>92</sup> Tollius legtöbb ásványtani elmélkedése persze mai tudásunk tükrében meglehetősen különösnek tűnik, de levelei a régi Európa magyarságképéről tudósító jelentős írásoknak számítanak. Néhány évtizeddel később könyve Bél Mátyás számára – a bányavárosok vonatkozásában – megkerülhetetlen munka. Annak ellenére, hogy feledésbe merült, amiben nem kis szerepe volt a latin írásbeliség anyanyelviséggel szembeni térvesztésének, megállapításai akarva-akaratlanul is otthagyták lenyomatukat a 18. századi, alapvetően francia nyelvűvé váló Európa geográfiai és történeti szótárirodalmában, még a Francia Enciklopédia is forrásként használta a megfigyeléseit. Feljegyzései a bányák, a gyógyfürdők és a hőforrások országának olyan mozaikszerű karcolatai, amelyek a kiváló természeti adottságok, a halban gazdag folyók, a jó termőföldek és a kiváló borok országát villantják fel.<sup>93</sup>

Csiba István Mihály jezsuita 1714-ben, Nagyszombatban megjelent munkája a következő, mineralógiai szempontból említést érdemlő könyv, amely Magyar-

<sup>91</sup> PAPP 2002, i. m. 30; KIRÁLY Péter, *Külföldi zenészek a XVII. századi erdélyi fejedelmi udvarban és hatásuk = Erdélyi Múzeum*, 56(1994), 1–2, 1–16, ott 15. Ld. még NEMESKÜRTY Harriet, *Kaland és politika a 17. századi német útleíró irodalomban, Még egyszer a Magyar Simplicissimustól = Irodalomtörténet*, 10/60(1978), 2, 521–527.

<sup>92</sup> PAPP 2002, i. m. 32–33.

<sup>93</sup> KÖVÉR Lajos, *Jacobus Tollius magyarországi mozaikjai = Aetas*, 28(2013), 3, 5–23, ott 19.

ország azon hegyeit sorolja fel, melyek szerinte valamely ércet vagy más ásványt tartalmaznak. A kis, tizenkettedrét, latin nyelvű munka ásványtani szempontból semmi esetre sem nevezhető komoly forrásnak, régebbi szerzők összeollózott adatait s néhány hallomás útján szerzett értesülést közöl; valószínűleg nem is új tudományos ismeretek közlése volt a célja, hanem egy összefoglaló, tankönyv jellegű kiadvány készítése.

Annál jelentősebb az erdélyi felvilágosodás korai képviselőjének, Erdély bányaugyi felügyelőjének és első főorvosának, Köleséri Sámuelnek *Auraria* című írása, amely az erdélyi aranybányászatról nyújt részletes képet. A szerző maga ugyan (némileg talán álszerényen) hevenyészve kiadott munkának tartotta művét, amely csak bevezetés lett volna a dáciai római régiségekről tervezett nagyobb művéhez, kortársai között mégis nagy volt a sikere, még külföldön is mindenütt; például erre a könyvére hivatkozva választotta őt tagjai közé a császári Leopoldina Akadémia és a londoni Royal Society. Műve ugyanis nemcsak hogy korának tudományos színvonalán áll, hanem bizonyos értelemben túl is szárnyalja azt. A szerző nyitottsága és széleslátókörűsége nagyon tanulságos: amíg valamit be nem bizonyítanak vagy meg nem cáfolnak, legyen az bár a legképtelenebb dolog is, arról alkotott végső ítéletét Köleséri legfeljebb csak felfüggeszti, ítéletet bizonyítékok híján azonban sosem mond.<sup>94</sup> Megjegyzendő, hogy a Telekiek a szerző és műve tudományos jelentőségéről első kézből értesülhettek, hiszen Köleséri orvosi minőségében annak a Bethlen Katának a tanítója volt, aki Teleki József özvegyeként férje halála után is szoros kapcsolatban maradt a családdal, és jelentős szerepet játszott a koronaőr József neveltetésében, tudományos érdeklődésének kialakításában.<sup>95</sup>

Tulajdonképpen az ásványtan történetéhez tartozik, hogy 1748-ban Nagyszombatban egy jezsuita szerzetes, Schmitth Miklós latin nyelvű művet adott ki a kohászatról – versekbe szedve. Ezt a könyvet azonban inkább egy ráérő, olvasott szerzetes szórakozásának tarthatjuk, mintsem számottevő kémiai technológiai munkának.<sup>96</sup>

Egy újabb jezsuita, Fridvalszky János, a rend 1773-as feloszlatása után beutazta Erdélyt. Ásványokat, kőzeteket, történeti adatokat gyűjtött, lemásolta a régi, bányászatra vonatkozó feliratokat és okleveleket. Művében, mely *Mineralogia magni principatus Transsylvaniae* címmel 1767-ben jelent meg Kolozsvárott, röviden vázolja Erdély történetét, földrajzát, felsorolja az ismertebb bányahelyeket s ezeket részletesebben tárgyalja is. A kiadvány számos újdonságot tartalmazott, és Európa-szerte nagy figyelmet keltett, bár a megítélése vegyes volt, különösen az ásványtan történetének másik jeles alakja, a gyulafehérvári születésű Born Ig-

<sup>94</sup> MOLNÁR Dávid, *A Miatyánktól az aranybányászatig: Köleséri Sámuelről és Aurariájáról = Tiszatáj*, 71(2017), 7–8, 156–158, ott 157.

<sup>95</sup> CSANAK 1983, i. m. 7.

<sup>96</sup> SZŐKEFALVI-NAGY Zoltán, *Az egykori kolozsvári »kémiai-metallurgiai« iskola = Az Egri Tanárképző Főiskola tudományos közleményei (Acta Acad. Paedagog. Agriensis)* Tom. VI, szerk. Bende Sándor, Eger, Hungaria, 1968, 295–325, ott 296.

nác tett kritikus megjegyzéseket vele kapcsolatban. Kétségtelen, hogy Fridvalszky nem volt szakember, és művébe belecsúsztak tévedések, de az így is nagyon fontos, jelentős forrásértékkel bíró munkának számít. Fridvalszky egyébként jó kapcsolatban állt Cornides Dániellel, aki másfelől a Teleki család pártfogását élvezte. Ezt kihasználva az egyik művéhez mecénást kereső szerzetes 1768. június 4-én egy „csekélységet” küldött Teleki Lászlónak ismeretlenül, Cornides támogató levelével. Talán a *Minerologiája* egy saját példányát küldte el, annak reményében, hogy támogatásra lel. Próbálkozása nem járt sikerrel, így viszont valószínű adatunk van rá, hogy a gyűjteményben található példány hogyan került a család birtokába.<sup>97</sup>

A már említett Ignaz von Born selmeci bányatanácsos, majd a prágai pénzverő hivatal ülnöke, szintén képviseltette magát a Teleki-könyvtárban. Kiváló kutató volt, aki a bányászat tudományában világhírré tett szert egy új kohászati eljárás, a foncsorozás és az amalgánózás kidolgozásával.<sup>98</sup> Több külföldi tudós társaság is tagjává választotta, Mozart kantátát írt a tiszteletére, és állítólag róla mintázta a Varázsfuvolában szereplő Sarastro alakját.<sup>99</sup> Born érdeklődési köre azonban túlnyúlt a bányászat szorosabb értelemben vett szakkérdésein: hosszabb utazásokat tett, geológiai, ásványtani és több más szempontból vizsgálva az ország egyes területeit. Mint bányászt, elsősorban bányahelyek, ércek érdekelték, mint gyűjtőt, az esztétikailag szép példányok. Kevesen voltak abban a korban, akik nála nagyobb érdeklődéssel és szeretettel gyűjtötték az ásványokat. A Teleki-állományban található, 1774-ben kiadott könyve Born 1770-es magyarországi útjáról számol be, *Briefe über die Mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temesvárer Banat, Siebenbürgen, Ober und Niederhungarn* címmel. A könyvnek nagy sikere volt, ezt bizonyítja, hogy 1777-ben angol, '78-ban olasz, '89-ben francia nyelven is megjelent. Művét, mint korábban Tollius, levelekben írta, hogy megkerülhesse Mária Terézia 1772-ben kiadott rendeletét, mely szerint bányászati adatokat tilos volt nyilvánosan megjelentetni.<sup>100</sup> Könyve nagyon sok adatot szolgáltatott az akkori Magyarország ásvány előfordulásainak ismeretéhez.

Nemzetisége szerint olasz volt, de a Habsburg Birodalom részét képező Tirolban született Giovanni Scopoli, aki tíz éven át dolgozott a természetrajzi tárgyak oktatójaként Selmechányán, és miután nagy érdeklődéssel viseltetett a mineralógia iránt, Born ösztönzésére alapos megfigyeléseket végzett a helyi ásványokon, amelyek eredményeiről aztán két könyvet írt, *Anfangsgründe der systematischen und praktischen Mineralogie* és *Crystallographia Hungarica Pars I.* címmel. Az

<sup>97</sup> ID. FRIVALDSZKY János, *Erdély első mineralogiája – támogatói és támadói = Magyar Könyvszemle*, 131(2015), 273–285, ott 276, 280, 283.

<sup>98</sup> Erről szóló műve (*Méthode d'extraire les métaux parfaits des minéraux at autres substances métalliques par le mercure*, Bécs, 1788) szintén megvolt a Teleki-könyvtárban.

<sup>99</sup> LONGA Péterné, *A háromszor felfedezett tellúr avagy geológusok a Varázsfuvolában = Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 111(2006), 4, 154–161, ott 158.

<sup>100</sup> BÁLDI Tamás, PAPP Gábor, WEISZBURG Tamás, *Mozart „geológus” barátai = Természet Világa*, 117(1986), 11.

utóbbi, mint a címe mutatja, több kötetre volt tervezve, de csak az első készült el; azonban így is mindmáig ez a terület ásványairól szóló legszebb kiadású mű. Benne Scopoli rengeteg, érdekesebbnek ítélt selmecbányai ásványt gyűjtött össze, hozzájuk vett a szomszédos Körmöcbányáról s a távolabbi bányahelyekről származókat, aztán megvizsgálta őket alakjuk, színük, paragenézisük szempontjából, végül leírva rendszerbe sorozta őket. Az egyes darabok leírása latin nyelven történt, rövid német jellemzéssel. Megadja a tárnát, aknát, ahonnan a darab való, s a különösebbnek, szebbnek tartott példányokat gondosan lerajzoltatva, ezeket 19 rézmetszetű tábla számos ábráján mutatja be. Ezek a minden mérés nélküli, vázlatos ábrák a legszebb korai magyar kristálycsoport-képek közé tartoznak.<sup>101</sup>

Kifejezetten Erdély ásványkincseivel foglalkozott a pozsonyi származású jógaász, Fichtel János, aki eltérő végzettsége ellenére erősen érdeklődött az országrész ásványkincsei iránt. Miután ez idő tájt néhány általános, gyakorlati bányászati könyvön kívül sem szakkönyvet, sem szakgyűjteményt nem talált Erdélyben, de még ásványtani szakembert, mineralógust sem, elkezdett behatóan foglalkozni az általa begyűjtött ásvány- és kőületanyag alapján Erdély ásványföldtani viszonyaival.<sup>102</sup> Ennek eredményeként három könyvet és egy tanulmányt írt a témában, amelyek közül kettő a Teleki-könyvtárban is megtalálható volt. Az első, a *Beitrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen* Erdély földtani és ásványtani viszonyainak első tudományos igényű, átfogó leírását adja, főleg saját megfigyelések alapján, de számba veszi és értékeli az addig megjelent munkákat is.<sup>103</sup> Fichtel másik, *Mineralogische Bemerkungen von den Karpathen* című, kétkötetes utazási művében bőven található a helyi viszonyokat ecsetelő, éppen nem mineralógiai részletek, de vannak bennük ásványokra vonatkozó adatok is. Főként az I. kötetben foglalkozik velük, a második rész inkább föld- és kőzettani vonatkozású. Említ Pernekről termés aranyat, pyrostitbitet és valentinitet, vörös és fehér antimontollérc név alatt, szól a Kriván kvarcának aranyáról, majd végigvezet az összes északkelet-magyarországi és erdélyi bányahelyeken. Fichtelnek ez a munkája a későbbi szerzők egyik leggyakrabban használt forrása.<sup>104</sup>

Nem szerepelnek a Teleki-gyűjteményben a korszak egyik fontos mineralógia-történeti eseményével, a tellúr felfedezésével kapcsolatos munkák, amelyek Müller Ferenc és Kitaibel Pál tollából láttak napvilágot<sup>105</sup> (utóbbinak csak botanikai főműve volt meg a bibliotékában). Az ásványtan történetében mérföldkövet jelentő Abraham Werner munkássága azonban kiemelten képviselteti magát. Ő volt az, aki rendszerbe foglalta az ásványországának korában jól-rosszul ismert tagjait,

<sup>101</sup> KOCH Sándor, *A magyar ásványtan története*, Bp., Akadémiai, 1952, 27–30.

<sup>102</sup> CSÍKY Gábor, *A magyar földtan történetének első évtizedei (XVIII. század vége – XIX. század eleje)*, 1–2. [http://mek.oszk.hu/05100/05181/pdf/Csiky\\_Magyar\\_foldtan\\_elso\\_evtized.pdf](http://mek.oszk.hu/05100/05181/pdf/Csiky_Magyar_foldtan_elso_evtized.pdf)

<sup>103</sup> *Ásványok és kőzetek bányakincsek a Kárpát-medencéből*. <http://www.kbm.hu/hu/node/79> (Letöltve: 2019. 05. 16.)

<sup>104</sup> KOCH 1957, i. m. 27.

<sup>105</sup> A felfedezés történetéről ld. LONGA cikkét, valamint SZABADVÁRY Ferenc, *A tellúr felfedezése és annak utójátéka = Magyar Kémikusok Lapja*, 54(1999), 7–8, 334–337.

és igyekszik áttekinthetővé tenni a természet szervetlen teremtményeinek birodalmát. Fanatikus tárgyszeretetével lelkesedést öntött a mindenfelől hozzá özönlő tanítványokba, akik közül a mineralógia számos kiváló művelője került ki. Az ő hatására kezdett el mineralógiával foglalkozni a hazai ásványtan történetének következő kiemelkedő alakja, Benkő Ferenc, a nagyenyedi kollégium kitűnő tanára, az első magyar nyelvű ásványtan írója, az első magyarországi ásványtani múzeum felállítója is, aki – mint fentebb láttuk – a Teleki családdal is kapcsolatot ápolt. 1790-ben tanár lett egykori iskolájában, s itt működött 1816-ban bekövetkezett haláláig. Nevét külföldön is ismerték, a jénai fizikai és ásványtani tudós társaság tagjai közé választotta. Az ásványtanba göttingai tanulmányai során az egyetem kiváló professzora, Gmelin vezette be, s ő még németországi tartózkodása alatt, Göttingában fordította le Werner ásványtanát (*Von den verschiednerlei Mineraliensammlungen*) s hazajövele után, 1784-ben adta ki Kolozsvárott. A könyv címe: *Werner Ábrahám úrnak a köveknek és értzeknek külső megesmerető jegyeikről írott szép és igen hasznos könyvetskéje, melyet Hazájának és a tanuló ifjúságnak lehető hasznára, magyarra fordított és a két magyar hazabeli s más idegen kő és értz nemekkel is a példákban megbővített Benkő Ferentz R. P.* Mint a címből kitetszik, a mű nem tisztán szolgai fordítás; Benkő saját tapasztalatai nyomán kibővítette Werner ásványtanát. Ezzel Benkő az első magyar ásványtant adta a magyar tanulóifjúság és nagyközönség kezébe, sok igyekezettel, nagy fáradtsággal fordítva le hazai nyelvre, az akkori idők legkiválóbbnak ismert munkáját. Mint első fordítónak, meg kellett teremtenie a magyar ásványtani műnyelvet, mind az egyes ásványokra, mind az ásványi sajátságokra, tulajdonságokra vonatkozólag.<sup>106</sup> Már e könyve elején megígéri, hogy hamarosan megírja a „Magyar Mineralógiát, azaz a Természet Harmadik Országának és annak drága és szükséges javainak rövid renddel való leírását”. A könyv *Magyar Mineralógia azaz a Kövek s Értzek Tudománya* címmel meg is jelent, a szerző költségén, 1786-ban Kolozsvárott. Semmivel sem állt alatta az akkori külföldi munkáknak. Nagy érdeme, hogy magyarul szólaltatta meg az ásványtant, a magyar előfordulási helyeket a külföldi szerzőknél bővebben sorolta fel, megadott néhány általa megismert s megcáfolt más, külföldiek által helytelenül megadott lelőhelyet.

Alig öt esztendővel Benkő *Magyar Mineralógiáának* megjelenése után újabb magyar nyelvű ásványtannal gazdagodik irodalmunk. 1791-ben jelenik meg Komáromban, szintén a szerző költségén, Zay Sámuel orvosdoktornak, Piller Mátyás tanítványának *Magyar Mineralógiája*, avagy „Az Ásványokról szóló Tudomány” című könyve, mely a “Természet első világának eddig ismeretes mindenféle szüleményeit Magyar nyelvben terjeszti előnkbe”. Könyvében az egyes ásványok pontos leírását, ahol módjában áll, kémiai összetételét is adja, majd lelőhelyeket sorolja fel, külön kiemelve a hazaiakat. Végül szól hasznukról az iparban, mezőgazdaságban, gyógyászatban. Az érdekesen, szórakoztatóan megírt munkán nagyon meglátszik, hogy szerzője az ásványokat főként gyűjteményekből és könyvekből ismerte, maga bányákban, lelőhelyeken nemigen járt, de így is

<sup>106</sup> KOCH 1957, i. m. 27–30.



elmondható, hogy ezzel hét esztendő alatt három magyar nyelvű ásványtan jelent meg, ami máig egyedülálló jelenség a magyar mineralógia történetében.<sup>107</sup>

A vegyészettörténetének, Lavoisier-nek az elveit igyekezett meghonosítani Magyarországon a luxemburgi származású, de az 1791-es erdélyi országgyűlésen *indigenatust* (állampolgárságot) szerzett Étienne András, aki a kolozsvári királyi lyceumban a kémia, ásványtan, patológia, fiziológia és az orvostan tanára volt. Az intézményen belül kohászati szakemberek képzésére 1793-ban Kolozsváron beindították az úgynevezett kémiai-metallurgiai iskolát, melynek tervezetét Étienne András és Müller Ferenc József dolgozták ki (a kormányzat részéről pedig minden bizonnyal Teleki Sámuel is részt vett az intézmény alapításával kapcsolatos adminisztrációs intézkedésekben, mivel ekkor már erdélyi kancellárként tevékenykedett). Az iskola első kémiatanára Étienne lett; e minőségében jelentette meg *Elementa chymiae metallurgicae* című könyvét, amelyet az iskola hallgatóinak alapvető tankönyvéül szánt, de a munka végül – anyagi okok miatt – csonka maradt. A könyv megjelent részlete csak a kémia alapjainak tárgyalását adta, így a tulajdonképpeni „kohászati kémia” hiányzik. A megjelent könyvrészletből arra lehet következtetni, hogy a hangsúly a biztos kémiai alapon volt, s hogy a kohászati kérdések ismertetését inkább a nyári gyakorlatokra kívánta áttelni. A munka tehát csak szándékában része a mineralógia történetének, a magyarországi kémia történetében viszont igen jelentős, mivel ez az első, e területen megjelent kémiai tankönyv, amelyik azért is igen érdekes, mert önálló munka (nem fordítás-átdolgozás, mint néhány későbbi), s mert ez még határozottabb kiállást jelentett az új kémiai eszmék mellett.<sup>108</sup>

A 19. század legelején, 1803-ban jelent meg Andreas Stütznek, a bécsi udvari természettudományi gyűjtemény vezetőjének 1795-ös látogatása alapján írt nagyági lelőhelymonográfiája, további erdélyi ásványtani adatokkal; az említett bányahely tellurércin kívül az Offenbányai és Facebajai aranyról s az Érchegység több pontján előforduló kvarcváltozatokról ír. A szerző egyébként a szó szoros értelmében beírta nevét a mineralógia történetébe, ugyanis róla kapta nevét az 1878-ban leírt stützit nevű ásvány.<sup>109</sup>

A fenti munkák gyakorlatilag kiteszik a magyarországi mineralógia egészét a 18. század végéig; a Teleki-gyűjteményben minden olyan számottevő kiadvány megtalálható volt, ami a hazai ásványtannal foglalkozott. A család könyvgyűjtő tevékenysége ezen a tudományterületen tehát még a szokottnál is alaposabbnak bizonyult, aminek csak részben lehet oka a megjelent művek csekély száma. Valószínűsíthető, hogy a természettudományok iránt érdeklődő József és az államigazgatással foglalkozó László egyaránt fontosnak tartották a hazai ásványkincsek ismeretét, hiszen ez nemcsak tudományos szempontból volt érdekes, hanem gazdag jövedelemforrásnak is számított az ország számára, sőt, a különféle

<sup>107</sup> KOCH 1957, i. m. 30–37.

<sup>108</sup> SZŐKEFALVI-NAGY 1968, i. m. 307–308.

<sup>109</sup> PAPP Gábor, *A szilvanit, az ardealit és társaik (A történelmi Erdély területén felfedezett ásványfajokról)* = *Geoda*, 13(2008), 2, 11–18, ott 17.

ásványok bányászata és feldolgozása az egyik legfontosabb gazdasági ágazatot jelentette, amelynek súlya az évek során csak növekedett.

A 19. századból viszont már nincsenek mineralógiai munkák a Teleki-könyvtárban. Ez a helyzet nem őket minősíti (hiszen a későbbi akadémiai elnök ifjúkorában például kifejezett érdeklődést mutatott az ásványtan és a geológia iránt), hanem a korszakot: a magyar ásványtan történetében a szép kezdet után, melyben részletmunkákon kívül néhány, ha nem is magyar nyelvű, de Magyarország ásványait tárgyaló topográfiai munka, valamint három magyar nyelvű ásványtan jelent meg, szomorú kor következik. Egyetlen egyetemünkön hosszú éveken keresztül nincsen az ásványtant szerető hozzáértő tanár, a Nemzeti Múzeum ásványtára szakszerű vezetés híján visszafejlődik. Nem csoda, ha sem az egyetemről kikerülő ifjúságban, sem a nagyközönségben nem ébred érdeklődés az ásványok iránt Európa ásványokban egyik leggazdagabb országában, és így gyakorlatilag művek sem születnek róla. Stütz könyve már ehhez a korszakhoz tartozik, mintegy felvezetve a következő évtizedek jellemző tendenciáit, amikor külföldi (elsősorban osztrák) mineralógusok járnak be és írnak le Magyarország és Erdély lelőhelyeit. Eredményeiket többnyire periodikumokban publikálták (Poggendorfs Annalen, Neues Jahrbuch, Jahrbuch des K. K. Geol. Reichsanstalt, Mineralog. Mitteilungen, stb.), ezekben egyre-másra találkozik magyar anyagot tárgyaló cikkekkel az olvasó. Azonkívül, hogy ismertetik a magyar ásványok pontos kristálytani, vegyi vizsgálatainak eredményeit, egy sereg új magyarországi ásványt is fedeznek fel és neveznek el.<sup>110</sup> A Teleki-gyűjteményben ezek az írások már nem voltak meg (vagy legalábbis a ma rendelkezésre álló források alapján nem azonosíthatók), a család tagjai ennyire már nem kísérték figyelemmel a magyarországi ásványok felfedezésének folyamatát.

A terepen folytatott földrajzi, földtani feltáró munkálatok – pl. barlangok feltárása, bányakincsek utáni kutatások – során ásványok és ősmaradványok, más néven fossziliák is előkerülhetnek, melyek a régebbi földtörténeti korok kihalt élőlényeiének különféle formában megőrződött maradványai. Létezésükről a legkorábbi idők óta tud az ember, de szervezett és rendszerezett tanulmányozásuk csak a 18. századtól vette kezdetét. Az érdeklődést bizonyítja a különféle természetrajzi gyűjtemények elterjedése, amelyekben az ősmaradványok is helyet kaptak. A nagyobb magánkönyvtárak ebben az időben rendelkeztek ásvány- és éremgyűjteménnyel, csakúgy, mint térképekkel, kéziratokkal, vagy családi irattárral; ez alól a marosvásárhelyi Teleki Téka sem volt kivétel, ahol Sámuel fiatalon elhunyt fiának, Domokosnak a gyűjteményét helyezték el. A koronaőr Teleki József szintén összeállított magának egy természetrajzi gyűjteményt, de az nem került Pestre, hanem Erdélyben maradt.<sup>111</sup> Azonban a Telekiek pesti könyvtárában megtalálható, elsősorban ásványtani, illetve állat- és növénytani tárgyú ki-

<sup>110</sup> KOCH 1957, i. m. 45–46.

<sup>111</sup> KÁDAR Zoltán, PRISZTER Szaniszló, *Az élővilág megismerésének kezdetei hazánkban*, Bp., Akadémiai, 1992, 51; CSANAK 1983, i. m. 75–76.

adványok szép számmal tartalmaznak ősmaradványokkal kapcsolatos leírásokat, megfigyeléseket is.<sup>112</sup>

### Összegzés

A Teleki-könyvtár áttekintése rálátást nyújt a magyar földtudomány fejlődéstörténetének egészére, a témába tartozó első művektől egészen a könyvállomány önálló történetének végéig, vagyis a 19. század '20-as és '30-as éveiiig. A legkorábbi, földrajzi adatokat csak másodlagosan tárgyaló középkori és koraujkori művektől kezdve a kozmográfiaikon, a természeti leíró földrajzi munkákon és az államisméken át a legújabb honismereti és statisztikai művekig minden műfaj és időszak prominens hazai képviselőitől voltak művek a pesti könyvtárban. A család tagjai ezenkívül több szerző munkásságát is segítették, a Tudományos Gyűjtemény révén pedig ahhoz járultak hozzá, hogy az akadémia alapítás küszöbéig juttassák a magyar tudományosságot, amiből a földtudományok sem maradtak ki. Kijelenthető tehát, hogy a pesti könyvtárat összeállító három családtag közül ugyan egyik sem foglalkozott kifejezetten földtudományokkal, de műveltségük, könyvgyűjtési tapasztalataik és a céljuk iránti elkötelezettségük révén sikerült egy olyan bibliotékát kialakítaniuk, amely ezen a tudományterületeken is színvonalas alapot jelentett a hazai kutatás számára.

### Könyvlisták

#### A koronaőr Teleki József földtudományi könyvei

1. ANDERSON, Johann, *Nachrichten von Island, Grönland und der Strasse Davis, zum wahren Nutzen der Wissenschaften und der Handlung : nebst einem Vorberichte von den Lebensumständen des Herrn Verfassers*, Hamburg, Georg Christian Grund, 1746.
2. APELL, David August von, *Cassel und die umliegende Gegend : eine Skizze für Reisende*, Cassel, Hampe, 1792.
3. BAUER, Friedrich Wilhelm von, *Memoires historiques et géographiques sur la Valachie, avec un prospectus d'un atlas géographique & militaire de la dernière guerre entre la Russie & la Porte Ottomane*, Frankfurt – Lipcse, Henry-Louis Broenner, 1778.
4. BOCHART, Samuel, *Samuelis Bocharti geographia sacra, seu Phaleg et Canaan, cui accedunt variae dissertationes philologicae, geographicae, theologicae etc.*, Leiden, Boutesteyn & Luchtmans – Utrecht, Water, 1707.

---

<sup>112</sup> A Teleki-állományban lévő paleontológiai munkákról bővebben a korábbi cikkünkben írtunk (SALLAI, SZABÓ 2018, i. m. 400–401).

5. BRUCE, Peter Heinrich, *Nachrichten von seinen Reisen in Deutschland, Russland, die Tartarey, Turkey, Westindien u. s. f. nebst geheimen Nachrichten von Peter dem Ersten Czar von Russland*, Lipcse, Johann Friedrich Junius, 1784.
6. BÜSCHING, Anton Friedrich, *Büschings neue Erdbeschreibung*, Hamburg, Bohn, 1777.
7. CLUVERIUS, Philippus, *Introductio in omnem geographiam*, Wolfenbüttel, Sumpt. Bunoniarum, 1694.
8. COXE, William, *Voyage en Suisse*, Párizs, De l’Impr. de Fauche fils ainé & Comp., 1790. 3. köt.
9. DUVAL-PYRAU, *Journal et Anecdotes intéressantes du Voyage de Monsieur le comte de Falckenstein*, Frankfurt – Lipcse, s. n., 1777.
10. FLEURIOT, Jean-Marie-Jérôme, *Voyage en Espagne*, Neuchâtel, s. n., 1785. 2 köt.
11. HALES, Stephen, *Histoire des tremblemens de terre arrivés à Lima, capitale du Pérou, et autres lieux : avec la description du Perou, et des recherches sur les causes phisiques des tremblemens de terre*, Hága, s. n., 1752. 2 köt.
12. HALL, Christopher, WOOD, John, WHITE, Adam, *Recueil de Voyages au Nors, Contenant divers Memoires tres utiles au Commerce et á la Navigation*, Amszterdam, chez Jean Frederic Bernard, 1715. 2 köt.
13. HEMPEL, Christian Friedrich, *Merkwürdiges Leben des unter dem Namen eines Grafens von Biron, weltbekannten Ernsts Johann, gewesenen Regentens des Russischen Reichs, auch Herzogs, in Liefland, zu Curland und Semgallien etc. : nebst den Haupt-Stücken der ehemaligen, und heutigen, Staats-Verfassung von Curland ; auch dem gegenwärtigen Zustande von Russland, aus zuverlässigen Nachrichten... beschrieben*, Bréma, Nathanael Saurmann, 1742.
14. HENNEPIN, Louis, *Nouveau Voyage d’un Pais plus grand que L’Europe avec les reflections des entreprises du Sieur de la Salle, sur les Mines de St. Barbe*, Utrecht, Chez Antoine Schouten, 1698.
15. HOFMANN, Johann Jacob, *Lexicon universale historico-geographico-chronologico-poetico-philologicum*, Bázel, Typis Iacobi Bertschii, 1677–1683. 4 köt.
16. HORNIUS, Georgius, *De originibus Americanis libri quatuor*, Hága, Adrian Vlaque, 1652.
17. KERGUELEN-TRÉMAREC, Yves-Joseph de, *Des Hernn de Kerguelen Tremarec Beschreibung seiner Reise nach der Nordsee, die in den Jahren 1767 und 1768 an die Kuesten von Island, Grönland, Färoer, Shetland, der Ortneys und Norwegen gethan*, Lipcse, Siegfried Leberecht Crusius, 1772.
18. KEYSSLER, Johann Georg, *Neueste Reisen durch Deutschland, Böhmen, Ungarn, die Schweiz, Italien und Lothringen, worinnen der Zustand und das Merkwürdigste dieser Länder beschrieben, und vermittelt der natürlichen, Gelehrten und Politischen Geschichte, der Mechanik, Maler-, Bau- und Bildhauerkunst, Münzen und Alterthümer, wie auch mit verschiedenen Kupfern erläutert wird*, Hannover, Nicolai Försters und Sohns Erben, 1751. 2 köt.
19. KIPPIS, Andrew, *The life of capitán James Cook*, Bázel, I. I. Tourneisen, 1788.
20. KNOX, Robert, *Relation ou voyage de l’isle de Ceylan : dans les Indes orientales : contenant une description exacte de cette isle, la forme de son gouver-*

*nement, le commerce, les mœurs, les coutumes, & la religion de ses habitans : avec un recit de la captivité de l'auteur & de divers autres anglois, & de sa delivrance après vingt années d'esclavage*, Amsterdam, Chez Paul Marret, 1693.

21. KORABINSZKY János Mátyás, *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn*, Pozsony, Weber u. Korabinsky, 1786.
22. LABAT, Jean-Baptiste, *Des Herrn Baptista Labat Reisen nach Spanien und Welschlan* (ford. Carl Friederich Tröltsch), Frankfurt, Adam Jonathan Felsseckers seel. Erben, 1758–1761. 6 köt.
23. LABAT Jean-Baptiste, *Des Herrn Baptista Labat Reisen nach Spanien und Welschlan* (ford. Carl Friederich Tröltsch). Frankfurt – Lipcse, Adam Jonathan Felsseckers seel. Erben, 1758–1761. 8 köt.
24. NEUSINGER, Johann Leonhard, *Erdbeschreibung für Kinder enthaltend Asien, Afrika, Amerika und die neuentdeckten Länder oder den fünften Welttheil zum Gebrauch auf Schulen*, Nürnberg, Ernst Christoph Grattenauer, 1785.
25. NIEBUHR, Carsten, *Beschreibung von Arabien: aus eigenen Beobachtungen und im Lande selbst gesammelten Nachrichten abgefasst*, Kopenhága, Möller, 1772.
26. NIEBUHR, Carsten, *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern*, Kopenhága, gedruckt in der Hofbuchdruckerey bey Nicolaus Möller, 1774.
27. POCOCKE, Richard, *Voyages de Richard Pococke: en Orient, dans l’Egypte, l’Arabie, la Palestine, la Syrie, la Grece, la Thrace etc. etc.*, Neuchatel, aux dépens de la Société Typographique, 1772–1773. 4 köt.
28. PRESTANTI, Gaetano, *Itinerario da Bologna a Napoli descritto da Gaetano Prestanti corriere di gabinetto di S.A.R. il serenissimo Granduca di Toscana*, Firenze, Nella Stamperia di S.A.R. per Gaetano Cambiagi, 1767.
29. RAMOND, Louis-François, *Observations faites dans les Pyrénées, pour servir de suite a des observations sur les Alpes, inserées dans une traduction des Lettres de W. Coxe sur la Suisse*, Párizs, chez Belin, 1789.
30. ROGERS, Robert, *A concise account of North America : containing a description of the several british colonies on that continent, including the islands of Newfoundland, Cape Breton etc.*, London, J. Millan, 1765.
31. RYČKOV, Nikolaj P., *Tagebuch über seine Reise durch verschiedene Provinzen des russischen Reichs in den Jahren 1769, 1770 und 1771*. (ford. Christian Heinrich Hase), Riga, Johann Friedrich Hartknoch, 1774.
32. SEVERINI, János, *Fundamenta historiae civilis ab orte condito ad nostram aetatem deductae usibus tyronum accomodata : Cum appendice geographico*, Pozsony, Landerer, 1773.
33. SOUCIET, Étienne; GAUBIL, Antoine, *Observations mathematiques, astronomiques, geographiques, chronologiques, et physiques, tirées des anciens livres chinois, ou Faites nouvellement aux Indes et a aa Chine, par les Peres de la Compagnie de Jesus*, Párizs, chez Rollin, 1729–1732.

34. STERNE, Laurence, *Yoricks empfindsame Reise durch Frankreich und Italien, Mannheim, 1780.*
35. SOMMERSDYCK, François van Aerssen van, *Reise-Beschreibung nacher Spanien voll artiger Geschichten und merckwürdiger Welt-Klugheiten, deren beygefüget eine nacher Engelland, in welcher viel Dinge berühret werden, den Stand der Wissenschaften und der Religion, auch andere merckwürdige Materien betreffend (ford. Johann Mackle), Frankfurt, Johann Georg Schiele, 1667.*
36. YOUNG, Arthur, *Sechsmonatliche Reise durch die nordlichen Provinzen von England (I), Lipcse, Fritsch, 1772.*
37. *Erdbeschreibung für Anfänger zum Gebrauch der Lotterischen kleinen Landkarten, Augsburg, Mathäus Albrecht Lotter, 1776.*
38. *Naaukeurige versameling der gedenk-waardigste zee en land-reysen na Oost en West-Indiën, Leiden, Door Pieter Vander Aa, 1707. 29 köt.*
39. *Neueste ausführliche historische geographische Beschreibung des Caspischen Meeres, Daria-Stroms, und der übrigen da herum liegenden Länder, Städte und Völcker, Danzig, 1723.*

## Térképek

1. BLAEU, Willem Janszoon, *Novus Atlas, Amszterdam, 1642.*
2. HONDIUS, Hendrik; JANSSON, Jan, *Novus Atlas, Amszterdam, 1641.*
3. KÖHLER, Johann David, *Desription orbis antiqui in 44. tabulis, s. l., s. a.*
4. KÖHLER, Johann David, *Aliquot imagines Kocleri, s. l., s. a.*
5. SCHATZ, Johann Jacob, *Atlas Homannianus illustratus das ist Geographische, Physicalische, Moralische, Politische und Historische Erklärung von achtzehen nach des seligen Herrn Johann Hübners Methode illuminirten Homannischen Universal-Charten, Lipcse, Michael Giessbach, 1747. 3 köt.*
6. WENZELY, Anton von, *Neueste Generalkarte Von Den Saemtlichen Oestreichischen Niederlanden, Bécs, in eigenem Verlage, 1790.*
7. *Atlas collectiones varias mappas plus 100. continens.*
8. *Charta geographica Monarchiae Austriacae.*
9. *Fasciculus mapparum geographicarum.*
10. *Itinerario da Bologna a Firenze.*
11. *Landkarten des Königreichs Ungarn.*
12. *Neueste und recht accurrate Landkarten von Ungarn in Forma Libri.*
13. *Sex mappae geographicae.*
14. *15 mappae geographicae et topographicae.*
15. *Tabulae geographicae XIII. repraesentantes Regni Hungariae cum adiacentibus provinciis.*

## A Teleki-állomány magyar vonatkozású földtudomány témájú könyvei

1. *Anonymi Belae regis notarii, Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae ad usum, et utilitatem*, Kassa, Typ. Acad. Soc. Jesu, 1747.
2. APÁCZAI Csere János, *Magyar encyclopaedia*, Utrecht, Waesberg, 1653.
3. BARANYI Váradi László, *A geographiai tudománynak első kezdete*, Halle, Fürst, 1749.
4. BARTHOLOMAEIDES László, *Incltyi Superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico-statistica*, Lócse, Mayer, 1806–1808.
5. BATHYÁNY Vince, *Reise durch einen Theil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Buccovina*, Pest, Hartleben, 1811.
6. BÉL Mátyás, *Hungariae antiquae et novae prodromus*, Nürnberg, Monath, 1723.
7. BÉL Mátyás, *Notitia Hungariae novae historico-geographica*, Bécs, Ghelen, 1735–1742. 4 köt.
8. BÉL Mátyás, *Compendium Hungariae geographicum ad exemplar notititiae Hungariae novae historico-geographicae*, Pozsony, Landerer, 1767.
9. BÉL Mátyás, *Compendium Hungariae geographicum : ad exemplar Notititiae Hungariae novae historico-geographicae*, Pozsony – Kassa, Landerer, 1777.
10. BENKŐ József, *Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus*, Bécs, Kurzböck, 1778.
11. BENOVSZKY Móric, *Reisen durch Sibirien und Kamtschatka*, Berlin, Voss, 1790.
12. BENOVSZKY Móric, *Des Grafen Moritz August von Benyowsky... Schicksale und Reisen von ihm selbst Beschrieben*, Lipcse, Dyk, 1791.
13. BERTALANFFI Pál, *Világnak két rend-béli rövid isméréte : előszer a mint az Istentől teremtetett, másodsor amint Istennek és a természetnek vezérléséből az emberektől külömb-külobbféle részekre osztatott*, Nagyszombat, Az akadémiai betűkkel, 1757.
14. BERZEVICZY Gergely, *Ungarns Industrie und Commerz*, Weimar, Gaedicke, 1802.
15. BERZEVICZY Gergely, *De origine rusticitatis et ejus progressu : de conditione et indole Rusticorum in Hungaria*, s. l., s. n., 1808.
16. BEZA, Johann, *Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn*, Lipcse, Zahnen, 1664.
17. BIRKEN, Siegmund von, *L'origine del Danubio*, Nürnberg – Bologna, Longhi, 1685.
18. BONBARDI, Michael, *Topographia Magni Regni Hungariae*, Bécs, Voigt, 1718.
19. BONGARS, Jacques, *Rerum Hungaricarum scriptores varii, historici, geographici*, Frankfurt, apud haeredes Andreae Wecheli, Claud. Marnium & Ioan. Aubrium, 1600.
20. BORN Ignác, *Schreiben des Herrn Ignatz von Born Herrn Franz Grafen von Kinsky... über einen ausgebrannten Vulkan bey der Stadt Eger in Böhmen*, Prága, Gerte, 1773.

21. BREDEZKY Sámuel, *Beiträge zur Topographie des Königreichs Ungern*, Bécs, Camesina, 1805.
22. BREDEZKY Sámuel, GENERSICH, Christian, *Reise in die Carpathen mit vorzüglicher Rücksicht auf das Tatra-Gebirge*, Bécs – Trieszt, Geistinger, 1807.
23. BREDEZKY Sámuel, *Reisebemerkungen über Ungarn und Galizien*, Bécs, Doll, 1809.
24. CORDATUS, Stephanus a, *Jo Triumphe! Das ist: historische, geographische, und chronologische Beschreibung des Kgreichs Hungarn : ... sambt aller deren von Alters hero zu diesem Grossmächtigen Kgr. gehörigen anderen Kgreichen etc.*, Bécs – Brünn, Lehman, 1717.
25. CORNIDES Dániel, *Vindiciae Anonymi Belae regis notarii*, Buda, Typ. Univ., 1802.
26. CSAPLOVICS, János, *Slavonien und zum Theil Croatien*, Pest, Hartleben, 1819.
27. CSIBA Mihály István, *Dissertatio historico-physica de montibus Hungariae*, Nagyszombat, Typ. Academ. per Georg. Roden., 1714.
28. DEMIAN, Johann Andreas, *Statistische Darstellung des Königreichs Ungern und der dazu gehörigen Länder* (Darstellung der Oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen III/1–2), Bécs, Camesina, 1805–1806. 2 köt.
29. DEMIAN, Johann Andreas, *Statistische Beschreibung der Militär-Gränze* (Darstellung der Oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen IV/1–2), Bécs, Kaulfuß, 1806–1807.
30. DESERICZKY József Incze, *De initiis ac majoribus Hungarorum*, Buda, Notensteinin, 1748.
31. DOMIN József Ferenc, *Dissertatio physica de aeris factitii genesi, natura et utilitatibus*, Győr, Streibig, 1784.
32. DORFFINGER, Joseph Andreas von, *Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die königl. ung. Freystadt Pesth*, Pest, Trattner, 1827.
33. ÉDER József Károly, *Erdély Ország ismértetésének zengéje*, Kolozsvár – Nagyszeben, Hochmeister, 1796.
34. ÉDER Xavér Ferenc, *Descriptio provinciae Moxitarum in regno Peruano quam e scriptis posthumis Franz Xav. Eder e Soc. Jesu annis XV. sacri apud eosdem curionis digessit, expolivit, et adnotatiunculis illustravit abb. et consil. reg. Mako*, Buda, Typis Universitatis, 1791.
35. ERCSEI Dániel, *Statistica, Első darab, Közönséges statistica és Magyarországi statistikája*, Debrecen, Csáthy, 1814.
36. FASCHING Ferenc, *Dacia nova ex probatis scriptoribus deprompta*, Kolozsvár, Typis Academicis Societatis Jesu, 1743.
37. FÉNYES Elek, *Magyarország statistikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból*, Pest, Ráth Mór, 1860.
38. FISCHER, Julius Wilhelm, *Reisen durch Oesterreich, Ungarn, Steyermark, Venedig, Böhmen und Mähren in den Jahren 1801 und 1802.*, Bécs, Doll, 1803.
39. FRESCHOT, Casimiro, *Idea generale del Regno d'Ungheria*, Velence, Marchesini, 1684.



40. FRESCHOT, Casimiro, *Des Königreichs Dalmatien historische und geographische Vorstellung*, Lipcse, Gleditsch, 1688.
41. FRÖLICH Dávid, *Medulla geographiae practicae, peregrinantium imprimis usui*, Bártfa, Klöss, 1639.
42. GARUFFI, Giuseppe Malatesta, *Topografia alfabetico-istorica di tutti i comitati dell'Ungheria*, Bologna, 1684.
43. GROSSINGER János, *Dissertatio de terrae motibus regni Hungariae, excerpta ex universa historia phisica*, Győr, Streibig, 1783.
44. GROSSINGER János, *Universa Historia Physica regni Hungariae secundum tria regna naturae digesta*, Pozsony, Weber, 1793–1797. 5 köt.
45. GVADÁNYI József, *Rontó Pálnak egy magyar lovas köz-katonának és gróf Benyovszki Móritznak életek*, Pozsony – Komárom, Weber, 1793.
46. HACQUET, Balthasar, *Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788. und 1789. durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*, Nürnberg, Rasp, 1790.
47. HAN, Paul Conrad Balthasar, *Alt und neu Pannonia, oder kurzverfasste Beschreibung des uralten Edlen Königreichs Hungarn*, Nürnberg, Knorz, 1686.
48. HELL Miksa, *Observatio transitus Veneris ante discum solis die 3 junii anno 1769. Wardöehusii auspiciis potentissimi ac clementissimi regis Daniae et Norvegiae, Christiani septimi facta, et societati reg. scientiarum hafniensi die 24 novembris 1769. praelecta*, Bécs, Trattner, 1770.
49. HELL Miksa, *De parallaxi, solis ex observationibus transitus veneris anni 1769*, Bécs, Trattner, 1772.
50. HELL Miksa, *Supplementum dissertationis De parallaxi solis*, Bécs: Trattner, 1773.
51. HEVENESI Gábor, *Parvus atlas Hungariae*, Bécs, Voigt, 1689.
52. HIDI Gergely, *Celebriorum Hungariae urbium celebriora, historico-geographice descripta, et comprehensa pars prima*, Nagyszombat, Typis Academicis, per Joannem Andream Hörmann, 1701.
53. HONTERUS János, *Rudimentorum cosmographicorum libri III.*, Zürich, Officina Froschoviana, 1583.
54. HORVÁTH János, *Physicae generalis...* Nagyszombat, Typis Collegii Academici Societatis Jesu, 1770.
55. HORVÁTH Mihály, *Statistica Regni Hungariae, et partium eidem annexarum*, Pozsony, Landerer, 1802.
56. HORVÁTH Zsigmond (ford.), Kis János (kiad.), *Cooknak ama híres anglus hajós-kapitánynak a Föld körül utazása, mellyet Banks, és Solander Tudósok társaságában tett 1768–1771 esztendőkbén*, Pest, Trattner, 1816.
57. HUSZTI András, DIENES Sámuel, *Ó és Új Dácia az az Erdélynek régi és mostani állapotjáról való historia*, Bécs, 1791.
58. JÁSZLINSZKY András, *Institutionum physicae pars altera*, Nagyszombat, Typ. Acad., 1756.

59. J. F. F., *Die Donau-Reise, das ist kurzverfasste Nachricht von denen Strömen, Flüssen und Bächen, welche der Donau zugebracht werden u.s.w.*, von J.F.F., Regensburg, Montag, 1760.
60. JONAS József, *An Freunde... der anorganischen Naturproducte des Oesterrich'schen Kaiserstaates deren Technologie und Commerzes : Eine Einladung zur literarischen Mitwirkung für das: physio-technograpische Magazin über die anorganische Natur des Oestereich'schen Kaiserstaates* (Pest, 1819).
61. KATANČIĆ, Matija Petar [Katancsich Péter Mátyás]: *Specimen Philologiae et Geographiae Pannoniorum, Zágráb*, Typ. Episc., 1795.
62. KATONA István, *Examen vetustissimi Moraviae situs, cum vindiciis Anonymi Belae Notarii, institutum*, Pest, Weingand, 1786.
63. KATONA Mihály, *A Föld Mathematica leírása a világ alkotmányával együtt*, Révkomárom, Weinmüller, 1814.
64. KAZINCZY Ferenc, *Magyarország geographikai, azaz földi állapotjának le-rajzolása*, Kassa, 1775.
65. KLEEMAN, Nikolaus Ernst, *Briefe über die Schiffahrt und Handlung in Ungarn, Sklavonien und Kroatien*, Prága, Gerle, 1783.
66. KLEEMANN, Nikolaus Ernst, *Reisen von Wien über Belgrad bis Kilinova, durch die Tartarei in die Krim.... in d. J. 1768., 69. u. 70.*, Bécs, Ghelen, 1771.
67. KORPONAY János: *Hadi földírás, Kecskemét – Pest, Beimel – Szilády*, 1845–1848. 2 köt.
68. KÖVÁRY László, *Székelyhonról*, Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1842.
69. KÖVÁRY László, *Erdélyország statistikája*, Kolozsvár, Tilsch, 1847.
70. KREKWITZ, Georg, *Hungaria Regnum : Totius regni Hungariae superioris & inferioris accurata descriptio*, Frankfurt – Nürnberg, Loschge, 1685.
71. KREKWITZ, Georg, *Totius principatus Transylvaniae Accurata Descriptio: Das ist: Ausführliche Beschreibung des gantzen Fürstenthumbs Siebenbürgen, Seinen Ursprung, Aufnahm und Wachsthumb*, Nürnberg – Frankfurt, Loschge, 1688.
72. LEBRECHT, Michael, *Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen*, Bécs, Hörling, 1792.
73. LEHMANN, Johann [= Christoph Seipp], *Reise von Pressburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen*, Dünkelspiel – Lipcse, Hertel, 1785.
74. LIPSZKY János, *Repertorium locorum objectorumque in 12 tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Confiniorum Militarium... Transylvaniae occurentium*, Buda, Typis Regiae Universitatis Pestanae, 1803.
75. LIPSZKY János, *Repertorium aller Oerter und Gegenstände, die in der von Johann von Lipsky... / Repertorium locorum obiectorumque in XII. tabulis mappae regnorum*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1808.
76. LISZNYAI Kovács Pál, *Magyarok cronicaja*, Debrecen, Kassai, 1692.
77. LOSONTZI István, *A szent históriának summája – Magyarországnak kis tükö-re*, Pozsony, Landerer, 1771.

78. LOSONTZI István, *Hármas kis tükör; mely a Szent históriát, Magyarországot, Erdély országot, annak földével, polgári állapotjával és históriájával ...*, Pozsony – Komárom, Wéber, 1793.
79. MARSIGLI, Luigi Ferdinando: *La Hongrie et le Danube*, Hága, La Compagnie, 1741.
80. MAGDA Pál, *Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékének legújabb statistikai és geográfiai leírása*, Pest, Trattner, 1819.
81. MAKÓ Pál, *Compendiaria physicae institutio*, Bécs, Trattner, 1766.
82. MAKÓ Pál, *A mennykőnek mivoltáról s eltávoztatásáról való bölcselkedés*, Pozsony – Kassa, Landerer, 1781.
83. MAKÓ Pál, *Dissertationes physicae*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1781.
84. MAUKSCH, Thomas, *Ueber die Witterung in der Zipß, besonders unter den Carpathischen Alpen*, Bécs, Schmidt, 1795.
85. MITTERPACHER Lajos, *Physikalische Erdbeschreibung*, Bécs, Wappler, 1789.
86. MOLNÁR János, *A természetről, Newton tanítványinak nyomdoka szerént hat könyv*, Pozsony – Kassa, Landerer, 1777.
87. NÉMETH László, *Az európai nevezetesebb országoknak rövid leírása I.*, Sopron, Szisz Klára, 1795.
88. PÁNCZÉL Pál, *A mathematica geographianak vagy a mérés tudományja szerént a Föld golyóbissának esméretére vezető tudománynak rövid summája*, Kolozsvár, Református Kollégium, 1801.
89. PANKL Máté, *Compendium institutionum physicarum*, Buda, Typis Regiae Universitatis Pestiensis, 1797–1798. 3 köt.
90. PAPANÉK György, *Geographica descriptio comitatus Baranyensis et liberae regiaeque urbis Quinque-Ecclesiensis*, Pécs, Engel, 1783.
91. PETHŐ Gergely, *Az magyar kronikanak veleie és summáia*, Bécs, Sischoics, 1702.
92. SAJNOVICS János, *Idea astronomiae honoribus regiae universitatis Budensis dicata*, Buda, Landerer, 1778.
93. SCALA, Ercole, *L'Ungheria compendiata*, Modena, Degni, 1685.
94. SCHLÖZER, August Ludwig, *A' Világ Történeteinek Tudományára való készület* (ford. Németh László), Sopron, Szisz Klára, 1795.
95. SCHWARTNER, Márton, *Statistik des Königreichs Ungarn*, Pest, Gedruckt mit Königl. Universitäts-Schriften, 1809.
96. SPEER, Daniel, *Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimus*, s. l., s. n., 1683.
97. STERNBERG, Joachim von, *Reise nach den ungarischen Bergstädten Schemnitz, Neusol, Schmölnitz, dem Karpathengebirg und Pesth im Jahre 1807.*, Bécs, Degen, 1808.
98. SZENTIVÁNYI Márton, *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea*, Nagyszombat, Typis Acad. J. A. Hörmann, 1702.
99. SZERDAHELYI Gábor, *Celebrium Hungariae urbium et Oppidorum, Chorographia bipartitia, in prima parte veterem, in secunda novam Hungariam complectens*, Kassa, Typis acad. per Joann. Henricum Francenheim, 1732.

100. SZIRMAY Antal, *Notitia historica comitatus Zempleniensis*, Buda, Typis Regiae Universitatis Pestanae, 1804.
101. SZIRMAY Antal, *Hungaria in parabolis*, Buda: Univ., 1807.
102. SZIRMAY Antal, *Szathmár vármegye fekvése, történetei, és polgári esmérete I.*, Buda, Kir. Magyar Universitas, 1809.
103. SZKLENÁR György, *Vetustissimus magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus, geographice, historice, critice descriptus*, Pozsony, Landerer, 1784.
104. SZKLENÁR György, *Hypercriticon examinis vetustissimi M. Moraviae situs et vindiciarum Anonymi Belae regis scribeae*, Pozsony, Landerer, 1788.
105. TAUBE, Friedrich Wilhelm von, *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien I.*, Lipsce, 1777.
106. TIMON Sámuel, *Tibisci Ungariae fluvii notio*, Kassa, Typis Coll. Academ. Soc. Jesu, 1767.
107. JACOBUS Tollius, *Epistolae itinerariae... annotationibus... adornatae, cura et studio Henrici Christiani Henninii*, Amszterdam, Halma, 1700.
108. TOMKA-SZÁSZKY János, *Introductio in orbis hodierni geographiam*, Frankfurt, Monath, 1750.
109. TOMKA-SZÁSZKY János, *Conspectus introductionis in Notitiam regni Hungariae*, Pozsony, Landerer, 1759.
110. TOMKA-SZÁSZKY János, *Introductio in orbis antiqui et hodierni geographiam Posterior Asiam, Africam et Americam plurimus in locis emendata novisque aucta supplementis opera ac studio Ioannis Severini*, Pozsony – Kassa, Landerer, 1777.
111. TOMKA-SZÁSZKY János, *Introductio in Geographiam Hungariae antiqui et medii aevi*, Pozsony, Patzko, 1781.
112. TRÖSTER, Johann, *Das Alt und Neu-Teutsche Dacia, das ist: Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen*, Nürnberg, Kramer, 1666.
113. TSCHERNING, Theodor, *Das von den Türcken lang-gequälte, nun durch die Christen neu-beseelte, Königreich Hungarn*, Nürnberg, Endter, 1687.
114. T(H)URÓCZI László, *Effigies inelytorum Superioris Hungariae comitatum*, Kassa, Typis Academicis, 1719.
115. VÁLYI András, *Magyarországnak leirása : Mellyben minden hazánkbéli vármegyék, városok, faluk, puszták... a' betűknek rendgyek szerént feltalátatnak*, Buda, A' Királyi universitásnak betűivel, 1796–1799. 3 köt.
116. VARGA Márton, *A gyönyörű természet tudománya*, Nagyvárad, Tichy, 1808.
117. VECSEI Pataki István, *Magyar geográfiája : Most... megjobbittatván megbóvittetett... Zanathi Josef... jegyzésivel ki botsáttatott*, Nagykároly, Pap-Biró, 1757.
118. WINDISCH, Karl Gottlieb von, *Geographie des Königreichs Ungarn*, Pozsony, Löwe, 1780.

119. WINDISCH, Karl Gottlieb von, *Ungarisches Magazin, oder Beyträge zur Geschichte, Geographie, Naturwissenschaften und der darin eingeschlossenen Litteratur*; Pozsony, Löwe, 1782.
120. WINDISCH, Karl Gottlieb: *Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen*, Pozsony, Löwe, 1790.
121. WINDISCH János Teofil, *Disquisitio Astronomica Prima De Themate illo, An Terra Lunam Illuminare Queat?*, Wittenberg, Boreck, 1629.
122. *Geschichte des Herrn A. Jelky, eines gebohrnen Ungars*, Bécs, Weigand, 1779.
123. *Itineraire géographique et topographique de tous les états de la maison d'Autriche*, Bécs, Graeffe, 1789.
124. *Novum et accuratum cursus publici schema*, Pest, Eitzenberger, é. n.

### Fürdők, gyógyvizek

1. ADÁMI, Paulus, *Hydrographia Comitatus Trencsiniensis*, Bécs, Schulz, 1766.
2. ADÁMI, Paulus, *Specimen Hydrographiae Hungaricae sistens aquas communes, thermas et acidulas Comitatus Trencsiniensis, physice, chemice et medicè examinatas*, Bécs, Schulz, 1780.
3. BENKŐ Sámuel, *Topographia Oppidi Miskoltz historico-medica*, Kassa, Landerer, 1782.
4. CRANTZ, Heinrich Johann, *Analysis thermarum Herculanarum*, Bécs, Kurzböck, 1773.
5. CRANTZ, Heinrich Johann, *Gesundbrunnen der österreichischen Monarchie*, Bécs, 1777.
6. DOMBY Sámuel, *Relatio de mineralibus inclyti comitatus Borsodiensis aquis*, Bécs, Bader, 1766.
7. FEJÉR, Antal, *A füredi savanyú viznek hasznáról ki adott versek, mellyeket F. A. a füredi savanyú viz forrásánál maga, és mássoknak mulatságára multt 1777. esztendőben Sz. Jakab havában irtt*, s. l.: s. n., 1778.
8. GREISSING József, *Zaizoner Erinnerungsblätter*, Kronstadt, Gött, 1842.
9. JORDAN Tamás, *Succincta narratio de origine et usu thermarum Teplicensium*, Olmütz, Hirnle, 1752.
10. LA LANGUE János, *A' magyarországi orvos vizekről, és a betegségekben azokkal való élésnek szabott módjairól. A szegényeknek kedvéért*, Nagykaroly, Károlyi, 1783.
11. LISCHOVINY János, *Scrutinium physico-medicum, quo aquarum Stubnensium medicatarum in Inclyto Comitatu Thurotziensi scaturientium... sufficiens varii caloris ratio, elementa, utilitas, et modus utendi genuine expenduntur*, Nagyszombat, Typis Academicis Societatis Jesu, 1748.
12. LUGOSI Fodor András, *Méhádia vagy a Hercules fürdők*, Kolozsvár, Tilsch, 1844.
13. MAYER, Heinrich, *Examen thermographicum mineralis balnei aurei Rudnoikiensis, vulgo Gold-Baad... de Balnei hujus origine, situ, natura, ingredien-*

- tium mineralium virtutibus, et usu tam in-quam externo, per fundamenta, et experimenta Physico-Spagyrica*, Kassa, Typis Academicis Societatis Jesu, 1762.
14. MONTALBANO, Marco Della Fratta, *Dell'acque minerali, de Regn D'Ungheria*, Velence, Albrizzi, 1687.
  15. ÖSTERREICHER Manes József, *Analyses aquarum Budensium*, Óbuda – Bécs, 1781.
  16. PASCHALIS Caryophyllus [= Pasquale Garofalo], *De thermis Herculanis nuper in Dacia detectis Paschalis Caryophili jurisconsulti dissertatio epistolaris*, Bécs, Ghelen, 1737.
  17. PETROVITS Máté, *Eigenschaften des Füreder Mineralwassers in Ungarn und Krankheiten, in welchen dieses heilsam ist*, Pest, Gedruckt mit königlichen ungarischen Universitätschriften, 1814.
  18. STOCKER Lőrinc, *Thermo-graphia Budensis*, Augsburg – Graz, Veith, 1721.
  19. TORKOS Justus János, *Schediasma de Thermis Pösthensibus*, Pozsony, Royer, 1745.
  20. TORKOS Justus János, *Thermae Almasienses*, Pozsony, Royer, 1746.
  21. TORKOS Justus János, *Sal minerale alcalicum nativum Pannonicum et ex eodem parata remedia liquor polychrestus alcalicus et sal polychrestum alcalicum muncupata desiderio et voluntati multorum satisfactorius candido calamo explicat*, Pozsony, Landerer, 1763.
  22. TORKOS Justus János, *Bericht von der königlichen des Königreichs Hungarn Frey-Stadt Pressburg Lage, Wässern und Lufft*, Pozsony, Landerer, 1764.
  23. TORKOS Justus János, *Bericht von dem natürlichen ungarischen alkalischen Mineralsalz*, Pozsony, Landerer, 1766.
  24. WAGNER, Lucas, *Dissertatio inauguralis medico-chemica de aquis medicatis Magni Principatus Transylvaniae*, Bécs, Kurzböck, 1773.
  25. WETSCH, Ignatz Joseph, *Dissertatio inauguralis medica sistens examen chemico-medicum aquae acidulae Tarcsensis vulgo Pinkenfeldensis dictae*, Bécs, Schulz, 1763.
  26. WIPACHER, David, *De thermis Ribariensibus in Hungaria*, Lipcse, Langenheim, 1768.
  27. WOITA Antal, *Examen physico-medicum thermarum Sclenensium, Schemnicium inter et Cremnicium, civitates inferioris Hungariae, caesareo-regio-montanas, sitarum in quo earum essentia cum accidentibus, physice et chymice discutitur, usque medicus, atque abusus proponitur*, Bécs, Kaliwoda, 1753.
  28. *Einleitung zur Gebrauch der Mineralwässer und Baden ...*, Pozsony, 1717.

### Ásványtan, bányászat, paleontológia

1. BENKŐ Ferenc, *Magyar minerologia, az az a' kövek's értzek tudománya*, Kolozsvár, Református Kollégium, 1786.

2. BORN, Ignaz, *Briefe über mineralogische Gegenstände, auf seiner Reise durch das Temeswarer Bannat, Siebenbürgen, Ober- und Nieder-Hungarn an den Herausgeber derselben, Johann Jacob Ferber gerschrieben*, Frankfurt – Lipcse, 1774.
3. BORN Ignaz, *Catalogue méthodique et raisonné de la collection des fossiles de Mlle Éléonore de Raab*, Bécs, J. V. Degen, 1790.
4. BORN, Ignaz, *Testacea Musei Caesarei Vindobonensis, quae jussu Mariae Theresiae Augustae disposuit et descripsit Ignatius a Born*, Bécs, Sumptibus Joannis Pauli Kraus, 1780.
5. BORN, Ignaz, *Méthode d'extraire les métaux parfaits des minerais at autres substances métalliques par le mercure*, Bécs, 1788.
6. L'ÉCLUSE, Charles de, *Caroli Clusii Atrebatris Rariorum aliquot stirpium, per Pannoniam, Austriam & vicinas quasdam provincias observatarum historia, quatuor libris expressa*, Antwerpen, Plantin, 1583.
7. ETIENNE András, *Elementa chymiae metallurgicae*, Kolozsvár, 1794.
8. FICHTEL, Johann Ehrenreich von, *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen*, Nürnberg, In Verlag der Raspischen Buchhandlung, 1780.
9. FICHTEL, Johann Ehrenreich von, *Mineralogische Bemerkungen von den Karpathen*, Bécs, Kurzbeck, 1791.
10. FRIDVALSZKY János, *Mineralogia magni principatus Transsylvaniae*, Kolozsvár, Typis Academicis Societatis Iesu, 1767.
11. HELTAI Gáspár, *Chronica az magyaroknac dolgairol*, Kolozsvár: Heltai Gáspárné, 1575.
12. JUGEL, Johann Gottfried, *Mineralischer Hauptschlüssel*, Zittau – Lipcse, Johann Jacob Schöps, 1753.
13. KLEIN Mihály, *Sammlung der merkwürdigsten Naturseltenheiten des Königreiches Ungarn* (Pozsony – Lipcse: Anton Löwe, 1778).
14. KÖLESÉRI Sámuel, *Auraria Romano-Dacica*, Nagyszeben, Typis Publicis, 1717.
15. KÖLESÉRI Sámuel, *Auraria Romano-Dacica*, Pozsony – Kassa, Landerer, 1780.
16. LINNÉ, Carl von, *Vollständiges Natursystem des Mineralreichs* (ford. Johann Friederich Gmelin). Nürnberg, Gabriel Nicolaus Raspe, 1777–1779.
17. OLÁH Miklós, *Nicolai Olahi metropolitae Strigoniensis Hungaria et Atila*, Bécs, Trattner 1763.
18. PILLER Mátyás; MITTERPACHER Lajos, *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam mensibus Junio, et Julio Anno 1782*, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1783.
19. RANSANO, Pietro, *Epitome rerum Hungaricarum*, Buda, Nottenstein, 1746.
20. SCHMITTH Miklós, *Metallurgicon sive de cultura fodinarum auri et argenti*, Nagyszombat, Typ. Acad., 1748.
21. SCOPOLI, Giovanni Antonio, *Crystallographia Hungarica*, Prága, Gerle, 1776.
22. SCOPOLI, Giovanni Antonio, *Einleitung zur Kenntniss und Gebrauch der Fossilien*, Riga – Mietau, 1769.
23. STÜTZ, Andreas, *Physikalisch-Mineralogische Beschreibung des Gold- und Silber- Bergwerkes zu Szekerembe bey Nagyag in Siebenbürgen, nebst einer*

- Zugabe über einige problematische Mineralien Siebenbürgens*, Bécs, Christian Friedrich Wappler und Beck, 1803.
24. VOGEL, Rudolf Augustin, *Practisches Mineralsystem*, Lipcse, Typis Joh. Drimbornii, 1762.
  25. WALLERIUS, Johann Gottschalk, *Mineralogie, oder Mineralreich* (ford. Johann Daniel Denso), Berlin, Christof Gottlieb Nicolai, 1750.
  26. WERNER, Abraham, *Werner Ábrahám úrnak, a' köveknek és értzeknek külső megesmertető jegyeiről írott szép, és igen hasznos könyvetskéje : mellyet, hazájának, és a' tanuló ifjuságnak, lehető hasznára magyarra fordított és a' két magyar hazabéli, 's más idegen kő 's értz nemekkel is, a' példákban megbövitett Benkö Ferentz Göttingába, 1782. esztendőbe*, Kolozsvár, Református Kollégium, 1784.
  27. ZAY Sámuel, *Magyar mineralógia, avagy az ásványokról való tudomány, melly a Természet első Világának eddig esméreres minden-féle Szüleményeit Magyar Nyelven terjeszti előnkbe*, Komárom, Wéber, 1791.

SALLAI, ÁGNES – SZABÓ, ÁDÁM

**Les *Hungarica* géographiques et géologiques de la  
famille Teleki et de la collection Teleki de la  
Bibliothèque de l'Académie des Sciences**

Dans notre étude, nous nous proposons de présenter une partie spécifique du corpus original de la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences : il s'agit des ouvrages géographiques et géologiques qui ont un rapport avec la Hongrie. Nous prenons les deux catégories en question dans un sens très large, puisque nous traitons de tous les ouvrages consacrés à l'étude de l'enveloppe de la terre, des continents ou des différents pays de la terre. Cette approche est conforme aux usages de la seconde moitié du 18<sup>e</sup> siècle, lorsque les diverses disciplines ne se sont pas encore séparées. Nous allons accorder une attention particulière aux sujets très à la mode au moment de la formation de la collection, tels que les bains et les eaux thermales, ainsi qu'à la science minière et le traitement des minerais. Par le terme de *hungarica*, nous entendons toutes les publications consacrées – en partie ou en entier au territoire du pays, ainsi que les livres composés par des auteurs hongrois.

**Keywords:** 18th century, natural history, geoscience, library history, bibliography, Teleki family.



MEZEY MÓNIKA

## Giovikának régi nagy barátsággal...

*Dedikált kötetek Honti János könyvtárában*

Honti János (1910–1945) folklorista és népmesekutató könyvtára, mintegy hét-száz kötet, Köpeczi Béla hagyatékának részeként került a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ állományába.

Honti János neve ma is jól ismert a néprajztudósok és a mesekutatók körében, ám talán mégsem haszontalan röviden bemutatni életét és munkásságát. Egy régi barát, Dömötör Tekla, 1975-ben írt monográfiájában így foglalja össze tudományos pályáját:<sup>1</sup>

„...tizennyolc éves, középiskolás diák, mikor első tudományos munkája német nyelven a legtekintélyesebb nemzetközi folklórsorozatban megjelenik. Harmincnégy éves, mikor a fasizmus áldozataként Kópházán eltemetik. E két dátum közé esik tudományos munkássága – mintegy száz nyomtatott mű, köztük két német nyelvű és három magyar önálló monográfia; magyar és idegen nyelven megjelent tanulmányok, népmeseantológiák, recenziók, glosszák.”<sup>2</sup>

Első műve tehát 1928-ban jelent meg, *Verzeichnis der publizierten ungarischen Volksmärchen, auf Grund von Antti Aarnes Typenverzeichnis zusammengestellt* címmel, a Folklore Fellows kiadványaként, amelyben Antti Aarne mesetipológiája alapján rendszerezte a nyomtatásban már megjelent magyar népmeséket.<sup>3</sup> Legfontosabb munkája, *A mese világa* mintegy tíz évvel később készült el. Párizsi ösztöndíjas éve alatt (1937–1939) a kelta és izlandi mitológiát tanulmányozta, valamint ő kezdte el a francia népmeséket az Aarne–Thompson-rendszer<sup>4</sup> szerint katalogizálni.<sup>5</sup> A francia folklorisztika terén végzett munkája mély benyomást tett

---

<sup>1</sup> DÖMÖTÖR Tekla, *Honti János*, Bp., Akadémiai, 1975 (A múlt magyar tudósai). Ez később német nyelven is megjelent a Folklore Fellows gondozásában.

<sup>2</sup> DÖMÖTÖR 1975, i. m. 7–8.

<sup>3</sup> *Folklore Fellows Communications*, Helsinki, 1928. A tanulmány kiadásával kapcsolatos levelezését Kaarle Krohnnal ld. DÖMÖTÖR, Tekla, *János Honti, Leben und Werk*, Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia, 1978 (FF Communications, 221), 17.

<sup>4</sup> A mesék osztályozására szolgáló rendszer, Antti Aarne és Stith Thompson munkája. Ezt Hans-Jörg Uther fejlesztette tovább, ezért ma már Aarne–Thompson–Uther-rendszerként ismeretes.

<sup>5</sup> DÖMÖTÖR 1975, i. m. 127.

párizsi kollégáira. A háború után, 1948-ban, Honti János emlékestet szerveztek a párizsi Magyar Intézetben a Société fran aise de folklore közreműködésével.<sup>6</sup>

A háború k t resekor, tanulmányait félbeszakítva, hazatért Magyarországra, jól lehet tisztában volt vele, hogy származása miatt ez veszélyes lehet. Egy rövid, boldog és termékeny időszak után, 1943-ban behívták munkaszolgálatra, annak ellenére, hogy a Széchényi Könyvtár főigazgatója, Fitz József személyesen próbált közbenjárni a felment s ert.<sup>7</sup> Munkaszolg latosk nt halt meg 1945 márciusában, Kópházán.

Honti könyvtárának meg rzs s ben a háború legsötétebb hónapjaiban nagy szerepe volt Dömötör Tekl nak és férjének, Dobrovits Aladárnak: „Galgam cs r l m g van visszafelé vezető  t a Bernáth Géza utcai otthonba. De a német megszállás után a ment  akciók is reménytelenné válnak. (Dobrovitsnak pl. végül is barátját nem, csak könyvtárát, kéziratait sikerült mentenie.)”<sup>8</sup> Dömötör Tekla emlékei szerint igen gazdag könyvtárról van szó, „válogatott keltol giai anyag, rengeteg néprajzi munka”.<sup>9</sup> Honti halála után özvegye gondozta, illetve néhány kötettel gyarapította is a gyűjteményt. Honti Jánosné Bölcskei Edit<sup>10</sup> 1951-ben ment feleségül Köpeczi Bélához,  gy történhetett, hogy Honti János hagyatéka hetven évvel halála után került feldolgozásra.

A hagyaték gerincét természetesen a Honti János által a húszas évek elejétől haláláig beszerzett könyvek képezik. Honti gondosan kelezte a kötetek többségét,  gy általában pontosan tudható, hogy melyik könyv mikor, hol került a birtokába, s t, időnként m g az is kiderül, hogy mikor kapta a könyvet, mikor kezdte el olvasni, és mikor fejezte be az olvasást. A gy jtem nynek ez a része elsősorban néprajzzal, folklorisztik val, mitológiával és antropológiával foglalkozó művek, és természetesen megtalálható benne számos meséskönyv is. Néhány kötet m g a gyermek Honti könyvtárából származik: egy különösen szépen illusztrált, francia nyelvű La Fontaine-kötet, a Dzsungel könyve németül<sup>11</sup>, illetve Kaffka Margit gyermekeknek szóló gyűjteménye.<sup>12</sup> A mes sk nyvek között a tudományos igényű mesegy jtem nyek  pp gy megtalálhatók, mint a filléres füzetkék a 19. szó-

<sup>6</sup> DÖMÖTÖR 1975, i. m. 175; Honti Jánosné levele Trencsényi-Waldapfel Imréhez, 1948. május 10. MTA KIK Kézirattár Ms 4502/337.

<sup>7</sup> MANN Jolán (szerk.) „Minden mese határ-lerombol sokat mutat”. [http://nemzetikonyvtar.blog.hu/2015/04/16/\\_minden\\_mese\\_hatar-lerombolasiokat\\_mutat](http://nemzetikonyvtar.blog.hu/2015/04/16/_minden_mese_hatar-lerombolasiokat_mutat)

<sup>8</sup> DÖMÖTÖR 1975, i. m. 156.

<sup>9</sup> TARJÁN Tamás, *Látogatás Dömötör Tekla könyvtárában = Irodalomtörténet*, 18(1986), 927–936.

<sup>10</sup> Az OSZK blogj nak fentebb idézett bejegyzésében tévesen Szlatinszky Piroskát nevezi meg Honti feleségeként, nyilván a *Pesti Hírlap*-ban 1939. december 1- n megjelent n szh r alapján. Az első felesége valójában Dános Erzsébet, Dános Marcell sörgyár-igazgató lánya volt, akivel 1935. december 22- n házasodtak össze (*Nemzeti Ujság*, 1935. december 24.), azonban mindössze néhány hónapot  ltek együtt. Honti k nyvhagyat k ban k t kötetben is szerepel Dános Erzsébet ex librise, illetve egy harmadik kötetben a neve kézírással.

<sup>11</sup> A kötetbe  rt bejegyzésből tudjuk, hogy a könyvet 1922. VI. 17- n kapta, 18- n kezdte olvasni, és 19- n fejezte be az olvasást.

<sup>12</sup> KAFFKA Margit, *K s emberek bar tocsk im*, Bp., Pallas, 1918.

zad második feléből. Ez utóbbiakat valószínűleg az 1936-ban benyújtott kutatási terve miatt gyűjtötte:

„A Széchenyi Könyvtár aprónyomatvány-gyűjteményének áttanulmányozása a 19. század vásári irodalmának (ponyva) vizsgálatára annak a kérdésnek a szempontjából, hogy mi a népköltéshez való viszonya. Különösen fontos és még feldolgozatlan terület a képmutogató és hasonló aktuális és ponyván forgó verseknek a szerepe mint népballada-forrásoké.”<sup>13</sup>

Különösen szépek a jenai Diederichs *Die Märchen der Weltliteratur* című sorozatának kötetei, amelyek az adott népcsoportra jellemző ornamentikával díszített borítóval jelentek meg. Honti tervbe vette egy hasonló sorozat megjelenését magyar nyelven, sajnos mindössze egy kötet jelenhetett meg a tervezett sorozatból, *Fabula: keleti mesék* címmel (Bibliotheca, 1943). A kiadás körülményeiről munkaszolgálatosként Galgamácsáról, 1943. október 17-én kelt levelében így ír Kerényi Károlynak:

„Egy másik tervem, amit régóta dédelgettem, kis híjja hogy meg nem valósult: egy »Märchen der Weltliteratur«-hoz hasonló meseantológia-sorozatra kaptam megbízást egy fiatal és értelmes új kiadótól. Karácsonyra meg kellett volna a »Fabula« (ez lett volna a sorozat címe) első kötetének jelenni, de szabadságomról, amelyben ezen dolgoztam, hamarabb hívtak vissza, mint gondoltam volna, és így ez a dolog abbamaradt.”<sup>14</sup>

A Bibliotheca Kiadó leveléből<sup>15</sup> kiderül, hogy a tervezett évi minimum két kötetnek mind a szerkesztője, mind a fordítója Honti lett volna, illetve a levél mellett megőrzött tervezetben Honti arra is kitért, hogy a Diederichs sorozatához hasonlóan a sorozat darabjai a megfelelő népművészeti motívumokkal legyenek illusztrálva.<sup>16</sup>

A hagyatékban számos olyan kötet is található, amelyekben az édesapa, a poliglott nyelvész és műfordító Honti Rezső (1879–1956) kézjegye olvasható, ezek jellemzően a 19. század végén, illetve a századfordulón megjelent, romanisztikával foglalkozó könyvek. Honti János halála után is kerültek újabb kötetek a gyűjteménybe, egyebek mellett Honti műveinek posztumusz kiadásai, a róla szóló monográfiák, illetve a régi, közös barátok által az özvegy számára dedikált művek.

### *Dedikált kötetek a hagyatékban*

A feldolgozás során 40 darab dedikált kötet került elő, ezek többsége a Kerényi Károly által létre hívott Stemma-körhöz tartozó, vagy annak vonzásában alkotó szerzőktől származik.

<sup>13</sup> DÖMÖTÖR 1975, i. m. 113–114.

<sup>14</sup> DÖMÖTÖR 1975, i. m. 156.

<sup>15</sup> 1943. július 5. MTA KIK Kézirattár Ms 4279/58.

<sup>16</sup> MTA KIK Kézirattár Ms 4279/59

A Stemma Kerényi tanítványi és baráti köréből állt össze. Általában Kerényi lakásán találkoztak, de gyakran tettek kisebb-nagyobb túrákat is együtt. Ezeken az alkalmakon többnyire antik szerzőkkel foglalkoztak és készülő írásaikat olvasták fel egymásnak. Hogy érdeklődési körük jóval tágabb volt a szorosan vett ókortudománynál, azt a társaság összetétele is mutatja. A nemrégiben elhunyt ókortudós, Szilágyi János György, Devecseri Gábor, Trencsényi-Waldapfel Imre, Brelich Angelo mellett a kör tagja volt a folklórtudós Honti is például, továbbá az etnográfus Dömötör Tekla, az egyiptológus Dobrovits Aladár és az irodalmár Petrolay Margit. Kerényi baráti köréből időnként Szerb Antal vagy Németh László is feltűnt az összejöveteleken. A Stemma emlékét őrzi a sajnálatosan rövid életű *Sziget* folyóirat, illetve a szélesebb körben is népszerű Kétnyelvű Klasszikusok sorozat. A háború után a kör 1948-ig Honti János Társaság néven működött.

A hagyatékban négy kötet található Kerényi dedikációjával: a homéroszi himnuszok két kötete Devecseri fordításában, Kerényi tanulmányával,<sup>17</sup> illetve az *Énekek éneke* szintén Kerényi tanulmányával. A negyedik dedikáció a *Horatius noster* című gyűjteményhez annak szerkesztőjével, Trencsényi-Waldapfel Imrével közös. A puritán ajánlásokban (*Giovinak K. K., Giovinak 1941 karácsonyán Kerényi Károly*) mindössze Honti becenevének használata utal kettejük baráti viszonyára.

A *Homérosi himnuszok Hermészhez, Pánhoz, Dionysoshoz* című kötetbe viszont tréfás, görög nyelvű ajánlást írt: „tó Honti (τῷ Ὁντι) / philia / Homéros / kai / Kerenés”.

Azaz: Hontinak szeretettel Homérosz és Kerényi. Az ajánlásban Honti neve a τῷ Ὁντι [valójában, voltaképpen] kifejezésre rímel, mindössze a hehezetet kellett megfordítani a hangzás kedvéért. (1. kép)

Nem Kerényi volt az egyetlen, akit szójátékra ihletett Honti neve. 1941-ben egy Ella nevű, egyébként ismeretlen hölgy Aradon a következő ajánlást írta egy francia nyelvű, meglehetősen illetlen viccgyűjteménybe: „Honti soit qui mal y pense” avec beaucoup d’amitié, Ella / Arad, le 26-1-41.”, utalva a Térdszalagrend jelmondatára (’Honi soit qui mal y pense’).

Honti mindvégig mesterének tekintette Kerényit, utolsó ismert levelét is neki írta Kárpátjáról. Ez a bizonyos levél így végződik:

„Kérlek, Mesterem, írd nekem, ha van időd, címezd Csalához, ő majd továbbítja nekem. Remélem, jól vagytok; Magdi kezét csókolom, neked legmelegebb szeretetemet és üdvözetemet küldöm.

Giovi”<sup>18</sup>

<sup>17</sup> *Homérosi himnuszok Aphroditéhoz, az Istenanyákhoz, Hestiához, a Naphoz és a Holdhoz*, Devecseri Gábor fordításában, KERÉNYI Károly bevezető tanulmányával az eleusisi misztériumokról, Bp., Officina, 1941. *Homérosi himnuszok Hermészhez, Pánhoz, Dionysoshoz*, Devecseri Gábor fordításában, Kerényi Károly bevezető tanulmányaival mitológiáról és gyermekistenekről. Bp., Officina, 1939.

<sup>18</sup> ERDEI Gyöngyi, IRÁS Katalin, *Utolsó levelek*, Törödékek a magyar holocaust ismeretlen irodalmi dokumentumaiból = *Múlt és Jövő*, 1994, 4, 24–36.

KÉTNYELVŰ KLASSZIKUSOK

MEGINDÍTOTTA KERÉNYI KÁROLY

A. SZÖVEGEK V.

τῶ ὄντι

πίδα

ὄντος

καὶ

Κερενίς

Magdi nyilván Kerényi (sz. Lukács) Magda, Kerényi második felesége, Csala pedig Dobrovits Aladár, akivel még a gimnáziumi évek alatt (Toldy Ferenc Reálgimnázium) összeházaszkodott, később pedig mindketten a Stemma-kör tagjai voltak.

Dobrovitstól három dedikált példány található a hagyatékban, ezek közül a legkorábbi ajánlás a Szépművészeti Múzeum egyiptomi gyűjteményéről összeállított vezetőjében olvasható: „Giovinak a hit uzsorásnak / 1 font vérző katalógus a szer- / ződés értelmében / Páris 1939 máj 20 / Dr. Dobrovits Aladár”. (2. kép)

Dobrovits pár évvel korábban, 1934. október 30-án kelt levele szolgál némi magyarázattal:

„... Így volt ez velem, amikor a te (a „t”-t nem tudom megfelelő kicsire írni) leveledet, helyesebben négyszavas kártyádat megkaptam és láttam ott, hogy te a szerződésre hivatkozol, arra a szerződésre, amit egy óra alatt kötöttünk, amikor én még költőnek készültem – és ki mondja, hogy nem lettem az –, te pedig tudósnak, és ki mondja, h[ogy] nem lettél az –, Feri<sup>19</sup> pedig művésznek, és ki mondja, h[ogy] nem volt-e az? Hiszen én is, a legelső példányt tiszteletreméltó dolgozatomból, a legelső, te barom, a szerződésre való hivatkozással dedikáltam neked, és vártam azt a percet, hogy átadhassam neked, én, saját kezeimmel, már csak azért is, mert evett a fene, hogy te már beváltottad a szerződésnek nevezett kérdéses pontjában megszabott feltételt, és én meg nem...”<sup>20</sup>

Ebből a rövid levélrészletből az is kiderül, hogy mindhárman – Honti, Dobrovits, és a fiatalon elhunyt Klein Ferenc festőművész – egyformán tudatosan készültek majdani pályájukra már gimnazistaként, jöllehet Dobrovits magáról azt írja, hogy a „szerződés” megkötésekor ő maga még költőnek készült. A levélben említett mű nyilván *A római császárkori Osiris-vallás megértéséhez* című tanulmány le-  
het, ez azonban nem került elő a hagyatékából.<sup>21</sup>

*Egyiptom és a hellenizmus* című írása 1943-ban jelent meg,<sup>22</sup> ebben a kötetben olvasható a címben is idézett ajánlás: „Giovikának régi nagy barátsággal. Csali”

A Borzsák Istvánnal és Trencsényi-Waldapfel Imrével közösen írt ókori irodalomtörténet<sup>23</sup> dedikációja a Honti házaspárnak szól: „Giovikának és Editkének 1944 karácsonyára régi és új szeretettel / Csala”.

Honti azonban ezt a kötetet már nem foghatta kézbe, 1944 novemberétől nem kaptak róla hírt, októberben pedig Dobrovitsot is besorozták.

<sup>19</sup> Klein Ferenc festőművész (1910–1930).

<sup>20</sup> MTA KIK Kézirattár Ms 4279/69.

<sup>21</sup> Különlenyomat az *Egyetemes Philológiai Közöny*-ből (1934).

<sup>22</sup> DOBROVITS Aladár, *Egyiptom és a hellenizmus*, Bp., Parthenon 1943.

<sup>23</sup> BORZSÁK István, DOBROVITS Aladár, TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *A világirodalom története*. Első rész. Az ókor irodalma. Bp., Új Idők 1944.

562.619

*Giovina, a lit. uzsomszal  
1 font véző Dubaligus a 195-  
gödi cikkében  
Paris 1933 máj 20*

ORSZÁGOS MAGYAR SZÉPMŰVÉSZETI MŰZEUM

*Dr. Dobrovits Aladár*

AZ  
EGYIPTOMI  
GYŰJTEMÉNY

VEZETŐ

IRTÁK

OROSZLÁN ZOLTÁN  
ÉS  
DOBROVITS ALADÁR

24 KÉPES TÁBLÁVAL

MTA  
KIK



BUDAPEST, 1939

Kerényi személyén keresztül kapcsolódott a körhöz Franz Altheim (1898–1976)<sup>24</sup> német ókortudós. Ez a kapcsolat fontos szerepet játszott Kerényi második világháború utáni ellehetetlenítésében. 1946-ban került nyilvánosságra Altheimnak 1941-ben Kerényihez írt levele, amely alapján, meglehetősen körmönfont módon a faszizmus iránti rokonszenvét próbálják bizonyítani. Kerényi válaszából kiderül, hogy a levélben emlegetett pénzüsszeg a zsidótörvények miatt névtelesen dolgozó Honti honorárium volt.<sup>25</sup> Altheim és Honti személyesen is ismerték egymást, amint az *Epochen der römischen Geschichte von den Anfängen bis zum Beginn der Weltherrschaft* című kötet dedikációjából kiderül: „In Erinnerung an unsere Begegnung in Keszthely im Sommer 1935 zugeeignet. vom Verfasser.”

A legtöbb, szám szerint nyolc darab dedikált kötet Ortutay Gyulától került Honti könyvtárába. Szilágyi János György azt sejteti, hogy Ortutay Hontihoz való viszonya ambivalens lehetett, alighanem Kerényi miatt, aki nem csinált titkot abból, hogy Honti munkásságát tartja többre.<sup>26</sup> Mindenesetre Honti első házaságkötésekor Dobrovits mellett ő volt a másik tanú.<sup>27</sup>

Szintén a Stemma körhöz tartozott Devecseri Gábor, aki két verseskötetét dedikálta Hontinak. Első önálló kötete, *A mulatságos tenger* 1936-ban jelent meg, a második, *Barátaimhoz* című pedig három évvel később. Erre az időre a mindössze hét évvel idősebb Honti már komoly szaktekintélynek számított, ennek megfelelően a dedikációk hangvétele kissé szertartásos: „Honti Jánosnak / nagy tisztelője / és igaz barátja / Devecseri Gabi<sup>28</sup>, (3. kép) Honti Jánosnak nagy szeretettel / D. Gabi.”<sup>29</sup>

Devecseri könyvtárát Szombathelyen, a Savaria Egyetemi Könyvtár és Levéltárban helyezték el a nyolcvanas évek folyamán, a gyűjtemény 1992-ben megjelent nyomtatott katalógusában<sup>30</sup> két Honti-mű szerepel, *A mézsároslegény meséje*, illetve a *Late Vinland tradition* című tanulmány különlenyomata, ez utóbbiban olvasható Honti ajánlása: „Texéknek szeretettel Jani.”

<sup>24</sup> Köztudomású, hogy Szerb Antal az *Utas és holdvilág* Waldheim professzorának alakját elsősorban Kerényiről és Altheimről mintázta, Waldheim fejtegetéseiben azonban Honti hatása is tetten érhető (HAVASRÉTI József, *Szerb Antal*, 2. átdolg. kiad., Bp., Magvető, 2019, 387).

<sup>25</sup> Az évekig elhúzódó lejárato kampányt, amelynek eredményeképpen Kerényi végleg az emigráció mellett döntött, Szilágyi János György taglalja részletesen *Egy halálhír* című írásában.

<sup>26</sup> SZILÁGYI János György, *Egy halálhír = Beszélő*, 1998, 4. 94–100; Kerényi egy Trencsényi-Waldapfelhez írt levelében nyíltan meg is írja: „Számomra a komolyabbik tudós az ethnológia területén, de éthosában is Honti János volt és nem Ortutay”. Kerényi Károly levele Trencsényi-Waldapfel Imréhez, Tegna 31.7.1946 MTA KIK Kézirattár Ms 4502/431.

<sup>27</sup> Dömötör 1987. i. m. 91.

<sup>28</sup> DEVECSERI Gábor, *A mulatságos tenger*, Bp., Nyugat, 1936.

<sup>29</sup> DEVECSERI Gábor, *Barátaimhoz*, Bp., Officina, 1939.

<sup>30</sup> TÓTHNÉ KIRÁLY Katalin, *Devecseri Gábor könyvtárának katalógusa*, Szombathely, Berzsenyi Dániel Főiskola, 1992, 101, 257, 273.





Honti Jánosnak  
nagy tiszte<sup>l</sup>ője  
és igaz barátja  
Deveseri Gali

A hagyatékban megtalálható a már említett, *Fabula* című mesegyűjtemény is, Honti özvegyének ajánlásával: „Gabinak, Klárinak<sup>31</sup> őszinte szeretettel H. Edith 947. IV. 16.”

Devecseri gimnáziumi osztálytársa és barátja volt a fiatalon elhunyt Szilágyi Endre. Halála után öccse, Szilágyi János György örökölte a legjobb barátot, és Devecseri haláláig szoros baráti és szakmai kapcsolatban álltak. Hontival a Stemmán keresztül ismerkedett meg. Devecseri lírai hangvételő Honti-portréjában<sup>32</sup> külön kitér kettejük jellembeli rokonságára. Később munkaszolgálatosként többször is összekerültek. Ebben az időben írta Honti Trencsényi-Waldapfelnek: „Szilágyival hét napig ideiglenesen együtt voltam, és éltünk együtt egy kis szellemi életet.”<sup>33</sup>

Majd néhány héttel később: „Szilágyi igen szorgalmas, erről bizonyosságot tehetek, sőt, együtt is tartunk kisebb auctor-olvasásokat.”<sup>34</sup>

Szilágyi ekkor még tudományos pályája elején volt, Honti hagyatékában mindössze egy dedikált kötet maradt tőle („Giovinak / hódoló tisztelettel / Szilágyi János / 1943. III. 16.”), a Kétnyelvű Klasszikusok sorozatból *Ovidius Publius Naso szerelmei* Karinthy Gábor fordításában, Szilágyi jegyzeteivel és tanulmányával jelent meg.<sup>35</sup>

A Stemmához szorosan nem kötődő szerzők kötetei közül meg kell említeni Hajnal Anna *Ébredj fel bennem, álom* című verseskönyvét („Giovanninak / igaz

<sup>31</sup> Huszár Klára (1919–2010) operarendező.

<sup>32</sup> DEVECSERI GÁBOR, *Tavaszi angyal*. Honti Jánosról. = Uő, *Lágmányosi istenek*, Bp., Szépirodalmi, 1975, 457–462.

<sup>33</sup> Vác 1943. V. 17. MTA KIK Kézirattár Ms 4502/342.

<sup>34</sup> Vác 1943. VI. 4. MTA KIK Kézirattár Ms 4502/343. Például Vergiliust olvastak, ahogy Szilágyi János György visszaemlékezéseiből tudjuk: „Galgamácsa után még egy ideig itt voltam, akkor Pesten voltunk az ún. ÉLO-ban, ez a Lehel úton van, ma is katonai intézmények ezek az épületek. ÉLO az élelmészési oszlop, itt mindenféle rakodómunkákat végeztünk. Akkor még Honti is ott volt, és volt egy 150 kilós főtörzsőrmester, akihez mi ketten be voltunk osztva egy raktárba. Fölfedeztük azt, hogy ennek a raktárnak a IV. emeletén búza van kiöntve, úgyhogy reggel fölmentünk, befeküdtünk a búzába, és Vergiliust olvastunk, emlékszem. Mert gondoltuk, hogy ez a főtörzsőrmester a negyedik emeletre nem tud följönni. Sajnos följött. Egyszer följött, és elképedve látta, hogy itt békésen Vergiliust olvasunk, és akkor ebből majdnem baj lett, de szerencsére mégsem.” Ez már 1944-ben történt. Szilágyit a frontra vitték, Honti Rezső viszont kijárta, hogy a fia átkerüljön egy másik századba, abban a reményben, hogy így a legrosszabbtól menti meg. (*Egyszintenciális tudomány*, Litván György és Molnár Adrienne interjúja Szilágyi János Györggyel, 2003. = SZILÁGYI János György, *Örvények fölé épülő harmónia*, Interjúk, dokumentumok, levelek. I. Tudományban élni. I. Interjúk és tanúságtétel, szerk. és jegyzetek Komoróczy Géza, Bp., Gondolat–Szépművészeti Múzeum, 2018, 91. – *Az Örvények fölé épülő harmónia II., Levélben többet* című kötetében helyet kapó Szilágyi János György-levelezés számos egyéb Hontira vonatkozó adatot tartalmaz. Komoróczy Géza a levelek jegyzeteiben felsorolja a Szilágyi hagyatékában fennmaradt dedikált Honti-különlenyomatokat is [48]).

<sup>35</sup> *Ovidius Publius Naso szerelmei*, ford. Karinthy Gábor, Szilágyi János György tanulmányával. Bp., Officina, 1943.

örömmel és / köszönettel a Kelta sz. m. / ért<sup>36</sup> / Anna / az Argonauták megjelenésekor<sup>37</sup>),<sup>37</sup> (4. kép) a Lengyel Dénes szerkesztésében megjelent *Szemelvények Toldy Ferenc műveiből* című kötetet („Giovinak, / hogy iskoláját szeresse, / őszinte barátsággal / Dénes<sup>38</sup>”, Vas István Villon-fordítását („Honti Jánosnak / igaz barátsággal / 1943 április 23. / Vas István”), és Weöres Sándor *Theomachiáját* („Honti Jánosnak hálával a könyvtári ismeretekért / és barátsággal / Weöres Sándor”).

### Hontiné Bölscei Edit részére dedikált kötetek

Amint már említettem, a hagyaték tartalmazza a Honti özvegye által beszerzett köteteket is. Ezekben vagy a saját neve szerepel, Honti Edithként, vagy Honti János neve az özvegy kézírásával.

Devecseri az 1947-ben megjelent *Odyseia*-fordításába<sup>39</sup> jegyezte be az alábbi dedikációt: „Honti Edithkének / hosszú és forró / kézcsókok özöne közt / Gabi / 1947. III. 17.” Kifejezetten Honti Editnek szóló dedikáció olvasható a ma már ritkán emlegetett, de a századfordulón még igen népszerű költő, Szilágyi Géza verseskötetében is,<sup>40</sup> illetve Trencsényi-Waldapfel Imre Erasmus-fordításában.<sup>41</sup>

Karinthy Ferenc viszont még Honti halála után is következetesen a házaspárnak dedikálta a *Szellemidézés* („Honti Giovinak, Editnek / szeretettel / Karinthy Cini / 1946 / Könyvnap<sup>42</sup>”) és a *Kentaur* („Honti Jánoséknak / szeretettel / Karinthy Cini / 1947. VII. 1.”)<sup>43</sup> című regényeit.

Honti könyvhagyatékának köszönhetően könyvtárunk számos folklorisztikai és vallástudományi szakmunkával és forráskiadvánnyal gazdagodott, ám legalább ennyire érdekes szempont az is, hogy a dedikációk révén bepillantást nyerhetünk a két háború közötti magyar tudományos és irodalmi élet egyik meghatározó szellemi műhelyébe.

<sup>36</sup> Utalás Honti *A sziget kelta mythosáról* című tanulmányára (Argonauták 1937).

<sup>37</sup> HAJNAL Anna, *Ébredj fel bennem, álom*, Bp., Krakauer Nyomda, 1935.

<sup>38</sup> *Szemelvények Toldy Ferenc műveiből*, Tanítványaival sajtó alá rendezte Lengyel Dénes tanár, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942.

<sup>39</sup> *Odyseia*, ford. Devecseri Gábor, Bp., Új Idők, Singer és Wolfner, 1947.

<sup>40</sup> SZILÁGYI Géza, *Válogatott régi és új versek*, Bp., Magyar Téka, 1948.

<sup>41</sup> Rotterdami ERASMUS, *Nyájás beszélgetések*. ford., bev. és jegyz. Trencsényi-Waldapfel Imre, Bp., Officina, 1946.

<sup>42</sup> KARINTHY Ferenc, *Szellemidézés*, Bp., Hungária, 1946.

<sup>43</sup> KARINTHY Ferenc, *Kentaur*, Bp., Új Idők, [1947].

Giovannina  
 nagy örömmel és  
 köszönettel a Kelta z.v.  
 cit  
 Anna.  
 az Argonauták meg-  
 jelenését

MEZEY, MÓNKA

### **Signed volumes in the library of János Honti**

The personal library of János Honti (1910-1945), Hungarian folklorist and folktale researcher, was catalogued in 2015, at the Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences. The collection contains about 40 volumes signed by their authors, most of whom were members of the Stemma, the intellectual circle founded by the classical philologist Karl Kerényi. This paper presents the signed copies of the Honti-collection.

**Keywords:** 20th century, Hungary, Stemma, personal library, signed volumes, János Honti.

## KÖZLEMÉNYEK

**Virág Jácint kéziratos elmélkedésgyűjteménye – Vásárhelyi Gergely találkozása Pázmány-nyal.\*** A Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára őrzi Virág György Jácint (1743–1802) piarista szerzetes két kötetes kéziratát: *Lelki elmélkedések* címmel.<sup>1</sup> Ennek forrására már a második kötet címe is utal, az olvasóhoz címzett ajánlás pedig minden kétséget eloszlat: Vásárhelyi Gergely (1561–1623) jezsuita 170 évvel korábban megjelent perikópáskönyvét (*Eszterdő által az anyaszentegyháztól rendeltetett vasárnapokra és innepekre evangéliomok és episztolák és ezekre való lelki elmélkedések*)<sup>2</sup> dolgozza át Virág Jácint. Ennek az átírásnak a *miértjét* és *hogyanját* kutatja e tanulmány.

Az ajánlást Máramarosszigeten, 1788. november 8-án datálja Virág Jácint. A valószínűleg nyomdába szánt kéziratot nagykárolyi gróf Károlyi Antalnak (1732–1791) ajánlja a piarista szerzetes. A dedikáció nem említi a nyomtatás eshetőségét, csupán kéri, hogy „ezen jóra célzó munkát jó néven vegye”.<sup>3</sup> Virág Jácint kézírata (számomra) ismeretlen oknál fogva nem jelent meg. A felkért mecénás apja, gróf Károlyi Ferenc (1705–1758) alapította 1754-ben a nagykárolyi nyomdát, és adott hitelt ennek működtetésére Szatmárnémeti Pap István és Bíró Mihály nyomdászoknak. Károlyi Ferenc halála után, 1758-tól fia, Károlyi Antal segítette tovább (anyagilag is) a nyomda működését. Pap István haláláig nem tudta törleszteni a kapott vételárát, így a nyomda 1776-ban visszakerült a gróf tulajdonába, aki két évre a piarista rendnek adta használatba,<sup>4</sup> aztán újra nyomdászokat alkalmazott (1778–1782: Eitzenberger Ferenc; 1782–1797: Klemann József stb.). A piarista rend és a nyomda összefonódását jelzi az is, hogy engedélyezési kérelmében Károlyi Ferenc

---

\* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja.

<sup>1</sup> VIRÁG Hyacinthus [VIRÁG György Jácint], *Lelki elmélkedések*: I. Vasárnapi evangéliomok és azokra való lelki elmélkedések; II. Eszterdő által szentek innepire való evangéliomok és azokra lelki elmélkedések, Máramarossziget, 1788. Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára: For 5/104 (V 108.). A jegyzetekben a kéziratban feltüntetett oldalszámokra hivatkozom, a 2. kötet esetében is, ahol elszámozás történik: 120 után 221-től folytatódik. – Virág Hyacinthus Györgyről: LÉH Stephanus, *Catalogus religiosorum provinciae Hungariae ordinis scholarum Piarum 1666–1997*, Bp., Magyar Piarista Tartományfőnökség – Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1998 (METEM-könyvek, 21), 415.

<sup>2</sup> VÁSÁRHELYI Gergely, *Eszterdő által az anyaszentegyháztól rendeltetett vasárnapokra és innepekre evangéliomok és episztolák és ezekre való lelki elmélkedések*, Bécs, 1618. RMNY 1151. Vásárhelyi utószava alapján feltételezhető ennek egy korábbi (1605 körüli) kiadása is, de fennmaradt példányról nem tudunk. RMNY 926.

<sup>3</sup> VIRÁG 1788, i. m. I, [10.]

<sup>4</sup> Ebben a két évben szinte minden nagykárolyi nyomtatvány a nyomda és nyomdász megjelenése nélkül jelent meg. V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kéziszajtó korában, 1473–1800*, Bp., Balassi, 1999, 198.

kifejti: a helyi tanítórend a tankönyveit kénytelen távoli nyomdákban beszerezni, szándékában áll ezen a helyzeten segíteni.<sup>5</sup>

Az olvasónak szóló ajánlásból értesülünk a könyv keletkezésének körülményeiről: Virág Jácint azt tapasztalta, hogy míg imakönyvekkel bőven el vannak látva a keresztyének, a magánáhitatra való elmélkedésgyűjteményekből nagy hiány van. Hangsúlyozza a Krisztus életéről, cselekedetéről és tanításáról való meditációk fontosságát, leghatásosabbnak nevezi ezeket a keresztyén élet útján. „Igen hasznosnak, felettebb szükségesnek” tartja az ilyen jellegű olvasmányok elterjedését a világi hívők körében, akik a vásár- és ünnepnapok csendjében a „haszontalan könyvek” helyett ezeket olvashatnák. Az evangéliumi titkokról való elmélkedés azért is indokolt lenne, mert a templomban hallott prédikáció idején gyakran az erkölcsi javulásunkra szóló intéseket elengedjük a fülünk mellett, vagy a prédikátort az intő szavakért ellenségünknek tekintjük – érvel Virág Jácint. A magánáhitat során a bibliai verseken való gondolkodás a lelkiismeret-vizsgálat eszköze is lehet.<sup>6</sup> Itt érdemes megemlítenünk, hogy a grófnak szóló ajánlásban a laudáció részeként olvashatjuk, hogy Károlyi Antal maga is rászól a szerzetesekre, ha vásár- és ünnepnapon náluk jártában bölcseleti vagy tudományos könyvet lát az asztalukon: „most az Isten iskoláját kell elővenni, a Szentírást, a Krisztus követéséről írott arany könyvecskét kell forgatni, arról kell ma elmélkedni...”<sup>7</sup>

Virág Jácint bevallása szerint véletlenül („történetből”) éppen a céljainak megfelelő könyv került kezébe: Vásárhelyi Gergely fent említett perikópás könyve. Ez viszont a helyesírási- és nyomdahibák<sup>8</sup> miatt szinte használhatatlannak tűnik számára: „a szent szavakat is ízetlenné teszi az olvasóban”.<sup>9</sup> Ezért kijavítja azt, átszerkeszti és szükség esetén rövidíti, bővíti a korabeli liturgikus év evangéliumaira alkalmazva. Jelzi, hogy a jezsuita szerző másik kötetét (*Esztendő által az Anyaszentegyháztól rendeltetett vasárnapokra és innepnapokra epistolák, és azoknak summája*, RMNY 1152) még nem tudta beszerezni, de célja azt is „szennyéből kitisztogatni”. Ha pedig nem talál rá, azt ígéri, hogy ő maga készít ezekhez hasonló elmélkedéseket.<sup>10</sup>

A kézirat első kötete szorosan követi a forrásmű szerkezetét: a liturgikus év (advent első vasárnapjától) kezdetétől annak végéig (pünkösd után 24. vasárnapig). Szerkezetbeli eltérés ott figyelhető meg, ahol az elmélkedések kiindulásaként szolgáló evangéliumi részek idővel megváltoztak a katolikus liturgiában. Ezek általában csak sorrendcserén estek át: néhány esetben más ünnepnapra került egyik-másik perikópa. A második kötetbe szedett ünnepnapok közé sorol néhány olyan részt, amely Vásárhelyinél a liturgikus év időrendjében szerepel: pl. Szent István mártír, Szent János apostol és Aprószentek ünnepe. Az elmélkedések gyakorlásához való útmutatóként (az első bekezdés kivételével) átveszi a szerző intéését.

A változtatások áttekintése kezdetén először is lássuk, mit vall maga a szerkesztő az átdolgozás menetéről: „hibáiból kitisztogattam, az ócska magyarságot szelídebb[e] öltöztettem, és az elmél-

<sup>5</sup> ÉBLE GÁBOR, *Egy magyar nyomda a XVIII. században, Adalék nemzeti közművelődésünk történetéhez*, Bp., Hornyánszky Ny., 1891; V. ECSEDY 1999, i. m. 197–199; TIMKÓ György, *Volt egy grófi nyomda Nagykarolyban = Magyar Grafika*, 2008, 1, 67–70.

<sup>6</sup> „De a Krisztus életéről, cselekedetéről, tanításáról való elmélkedésekben, mint valami tükörben láthatjuk, mire vagyunk kötelesek. Láthatjuk, mennyire mentünk a jóban, mennyire távoztunk el a gonosztól. Ha a feddésre méltók vagyunk, magunk magunkat orcázhatjuk; ha ösztönre szükségünk vagyon, lelkünk esmérte ösztönözhet a Krisztus követésére.” VIRÁG 1788, i. m. I, [16.]

<sup>7</sup> *Uo.*, I, [8.]

<sup>8</sup> Vásárhelyi Gergely maga is mentegetőzik a kötet végén a sok sajtóhiba láttán: „Távollétembe felette sok fogyatkozás esett a nyomtatásba, úgyannyira, hogy csak egy levél sem találtatik, kibe bötüeknek változtatása, elhagyása és fogyatkozása ne találtatnék...” VÁSÁRHELYI 1618, i. m. [872].

<sup>9</sup> VIRÁG 1788, I, [16.]

<sup>10</sup> Ilyen létezéséről nem tudunk.

kedéseket helyel-hellyel megbővítettem, mutatótáblákat ragasztottam, hogy lenne segítségekre azoknak is, kik az Isten igéjét másoknak hirdetni köteleztetnek”.<sup>11</sup> Továbbá jelzi, hogy a Vásárhelyinél margón hivatkozott szentírási helyeket ő teljesen idézi, „hogy akik Biblia nélkül vannak is olvashassák”.<sup>12</sup> A latin nyelvű citátumokat minden esetben elhagyja, helyettük azok magyar fordítását közli főszövegben vagy hivatkozott jegyzetben. A papi segédletként szolgáló *Mutatótáblára* érdemes röviden kitérnünk. Virág Jácint ezt sorrendben úgy állította össze, hogy az adott vasár- vagy ünnepnap kezdő oldalszámát adta meg leggyakrabban több, különböző téma megjelölésével (pl. 46. oldalhoz tartoznak a következők: *A búza nem változik konkollyá; Micsoda a konkoly?; A jók a gonoszokkal nem büntettetnek*). A hivatkozások egy része dogmatikai jellegű felvetés (pl. *Tisztán fogantatik Szűz Mária, Miért jött Jézus a világra?* stb.), máskor általános, aforizmaszerű bölcsesség (pl. *Esztelenség gazdagságban keresni boldogságot, Nehéz a testnek testet elhagyni, Minden hadakozásnak vége a békeség* stb.).

A tartalmat érintő változtatások legfőbb oka az időbeli távolság. Virág Jácint – néhány esetet leszámítva<sup>13</sup> – aktualizálja a már időszerűtlen utalásokat. Ez főként a török sanyargatás említését jelenti. A forrásmű leghosszabb, több bekezdésnyi rövidítése ide kapcsolódik: a „török mint Isten ostroma a bűnös magyarokon” toposzt nem veszi át a piarista szerzetes. Míg Vásárhelyi Gergely konkrét példákat hoz a korabeli becstelenségekből, szenvedélyesen dorgál, Virág Jácint általánosít és „szelídebben” szól: a külső nehézségekről a belső, szívbeli romlottság felismer(tet)ésére helyezi át a hangsúlyt.

VÁSÁRHELYI 1618,  
i. m. Pünkösd után 26. vasárnap

VIRÁG 1788,  
i. m. I, Pünkösd után 24. vasárnap

615–617. 2. cikkelyben:

**Emeld fel, én lelkem, az első jelnek gondolatjába a te belső szemeidet. Nemde nem tulajdon nemzetséged között láttad-e templomokban ez iszonyú pusztaságnak bálványát, holott az Istennek maga tisztességére választott templomokban láttál állani felkötözött szalonnákat, párnát, sajtot, vaját, búzát, zabot, árpát egyébb fertelmes undokságokkal együtt.**

Tisztességgel legyen mondva, sok helyen felfelé járó helynek rendelték, **barmok aklának és minden rútságának helyévé változtatták. Lássad, Úristen,** és itild meg a te bosszúságodat: az nyilvánvaló pogán soha ily halhatatlan undokságot nem cselekedett, mint te, magyar nemzet országodba cselekedtél még békeségnek idején, kiért az Úristen sok keserőséggel az elmúlt esztendőkre meglátogata, de nagyobb ostorát még hátrahatta, kit ingyen majd nagy haragjának bosszúságában megsokasít.

[317.]

**Emeld fel, én lelkem, az első jelnek gondolatjában a te belső szemeidet. Nemde nem tulajdon hazádban, saját nemzetséged között ily pusztaságnak utálatosságát látsz a templomokban. A templomok az Istennek tisztességére választott szent helyei, mégis kalmárok boltjává, barmok aklává és minden rútságának helyivé sokszor változtatnak. Lássad ezt a pusztaságnak utálatosságát a papokban is, kik közül sokan nem annyira a nyájt legeltetik, mint magokat hizlalják, inkább hasznokat tekintik, hogysesem a lelkeknek épületit, kik az egyházi jövedelmekből nem annyira a szegényeket táplálják, mint a magok kedvek töltésére költik. Lásd ezt az iszonyú pusztaságnak utálatosságát az Istennek belső templomiban, a keresztények szíveiben, ahol elaludt az örök életnek hite és reménysége, egymás között nincs semmi felebaráti szeretet, és a jóban egyetér-**

<sup>11</sup> *Uo.*, I, [16.]

<sup>12</sup> *Uo.*, I, [17.]

<sup>13</sup> Több helyen is átveszi a „mostani háborúság, üldözés” emlegetését. Pl. VIRÁG 1788, i. m. II, [228]. vö. VÁSÁRHELYI 1618, i. m. 840.



Vagyon azért min bánkódnod, min suhajtanod, mert az Istennek szolgálai nemzetséged közül számkivettettek, együgyű Krisztus juhockái farkasok kegyetlen fogai közé akadtanak, lélek sikató (!) kemény körmei között nyegnek a te fiaid, töröknek papokat pénzen eladtanak, kit örök szégyenre látván nagy istentelenségeket fiaidnak, egy pénz nélkül eleresztetted[k] ez szokat mondván: minket mondotok pogányoknak, de a te nemzedet pogányabb, ki saját nemzetébéli papot egy talléron elad.

Nemde nem te mondásod-e, istentelen fiú, mikor istenért kérnének nagy kegyetlenségedért, hogy valamennyire meghagynád: „megkötöttem én Istent az Tisza mellett egy fűzfára, mikor odamegyek, azután gondolkodom róla.” Nemde nem te nevelt fiaid-e azok, kik két gyermeket töröknek eladván, mikor árukat olvasna hajdúd kezébe, vérré vált markába,<sup>15</sup> kit ő maga a török keresztyének előtt Sellyén kivallá.

618. 3. cikkelyben:

Hasonló példád vagyon ez mostani nyomorult üdőnek állapotjába, holott az Úristen az egyházi embereket ez nagy romlások előtt idegen országokba osztotta, sokaknak akaratjuk ellen is, hogy **betellenék** szent **Dávidnak prófétálása**...

619–620. 4. cikkelyben:

...elhagyván régi Atyáinktól vött **igaz hűtünket**, kegyes **Istenhez való ájtatosságunkat**, **tiszta életünket**, kiért Isten ennyi nyomorúságok alá vetette országunkat úgy, hogy békeséggel falatjokat szájokba sok helyen az rettegek miatt el nem nyelhetik: vagy török, vagy hajdú, vagy német zördíti falok oldalát.

A fenti elmélkedésben egy másik példát is találunk az aktualizálásra. Elmarad a Vásárhelyi által említett protestáns helyek átvétele „ne keresd imitt-amott, Pálóczi pajtába, pelerdibe, koronkaiba a Krisztust”.<sup>15</sup> A hitviták ideje ugyanis ekkorra leáldozott:<sup>16</sup> míg Vásárhelyi még az ördög után menő

tés. A tehetősek irgalmatlanok, a közemberek engedetlenek, az ifjúság zabolátlan, a fejérnép szemérmetlen, a fegyverviselők szeszeselek (?), a szerzetesek világszeretők. Mindezek Antikrisztus birodalmát készítők és a Krisztus országot pusztító utálatosságok.

[318.] –

**Beteljesedett** ezeken **Dávidnak prófétálása**...

[319.]

Meghül bennünk az **igaz hit**, az **Istenhez való buzgó áhítatosságunk**, **tiszta**, jámbor **életünk** megszűnik, melyekért is várhatod hazádnak romlását.

<sup>14</sup> Későbbi utalást találtam ugyanerre a történetre: „egy pórrege szerint Isten egy kegyetlen hajdúnak kezében csoda által vért facsart ki az eladott rokonért szerzett aranypénzből.” HORVÁTH Mihály, *Kisebb történelmi munkái*, III, Pest, Kiadja Ráth Mór, 1868, 395.

<sup>15</sup> VÁSÁRHELYI 1618, i. m. 620.

<sup>16</sup> Máramaroszigeten, ahol élete utolsó 27 évében tanít és szolgál Virág Jácint, különösen barátságos viszony van a katolikusok és protestánsok között. „Máramaroszigeten a reformátusok Virág Jácint atya felgyógyulásáért nyilvános könyörgéseket mondanak, s midőn a rend házát tűz-

eretnekek közé sorolja Luthert és Kálvint, a piarista szerzetes már nem említi őket.<sup>17</sup> A forrásmű konkrétan utal a keleten működő misszionáriusokra (1542-ben érkezett Indiába a jezsuita Xavéri Ferenc), Virág Jácint általánosít: így a hithirdetés szolgálatába tartozhat bármelyik pap, szerzetes.

VÁSÁRHELYI 1618, i. m. 135.

Arról is elmélkedjél, mint vetették a magot az apostolok, az mártírok, most is mint **Indiába a pogánok között vetik.**

VIRÁG 1788, i. m. I, [58.]

mint vetették az apostolok, a mártírok a magot. Most mint vetik **az Isten igéjének sáfári.**

Ugyancsak kimarad a forrásmű címzettjeire, a jezsuitákra való utalás: „miről hivatattol keresztyének és Jézus társaságába valónak?”<sup>18</sup>

Virág Jácint kevésbé dorgál, a szidást jellemzően szelídebb hangnemben veszi át: a becsmérítő jelzőket gyakran törli, és van példa arra is, hogy a halmozott megrovást egészében elhagyja, ahogy az alábbi példában a haszontalan, pompás fejdísz kapcsán.

VÁSÁRHELYI 1618, i. m.

140. Nem tanítványhoz illendő dolog ez, sem szolgálóhoz Ura gyalázatjára. Sőt inkább jele ez, hogy az Krisztus ellenségével te megbékéltél, mert ezeket Krisztus csúfolására, kevélys[ég] edbe viseled, nem szükségédért.

282. Ó, **megvakult** Magyarország, tehozzád illik ez a szentencia!

330. ...világi dolgoknak üzésére adják magokat **és az ördöggel társalkodnak.**

351. ...örvendezvén gonosz cselekedetekbe, kiknek társaságoktól **mint Krisztus ellenségítől** szorgalmatosan oltalmazd magadat.

VIRÁG 1788, i. m. I.

[60.] –

[140.] Magyar haza, tehozzád is illik e szentencia!

[164.] ...világi dolgoknak üzésére adják magokat.

[174.] ...örvendezvén gonosz cselekedetekben, kiknek társaságoktól szorgalmatosan oltalmazd magadat.

A készülő új kiadás idejére, ahogy említettem, a római katolikus liturgia perikópái néhol megváltak, vagy felcserélődtek. Ezekhez alkalmazkodva, szükség esetén lerövidül az evangéliumi rész és elmarad a forrásmű ide kapcsolódó egy-egy cikkelye.<sup>19</sup> Teljesen új bibliai szakasz megjelenésére csupán egy alkalommal került sor. Vásárhelyi Gergely könyvében sehol nem olvashatjuk a szentcsalád Egyiptomból való Názáretbe költözésének történetét (Mt 2,19–22), amely Virág Jácintnál a *Kiskarácsony után való vasárnap* evangéliumaként szerepel. A kézirat követi a megszokott szerkezetet és stílust, és mivel nem hivatkozik más forrásra, azt feltételezhetnénk, hogy Virág maga fogal-

---

vész pusztítja el, a reformátusok felajánlják templomukat, iskoláikat, harangjaikat, hogy segítsék a rendet.” Vö. HORÁNSZKY Lajos, *Bacsányi János és kora, Eredeti levelezések és egykorú források nyomán*, Bp., Horánszky Viktor Cs. és Kir. udvari Nyomdája, 1907, 34.

<sup>17</sup> VIRÁG 1788, i. m. I, [33.] Vö. VÁSÁRHELYI 1618, i. m. 90.

<sup>18</sup> VIRÁG 1788, i. m. I, [22.] Vö. VÁSÁRHELYI 1618, i. m. 65. Arra is van példa, amikor bent marad mégis a „Krisztus társaságába” való tartozás. Pl. VIRÁG 1788, i. m. I, [134.] Vö. VÁSÁRHELYI 1618, i. m. 272.

<sup>19</sup> Például a Vásárhelyinél *Pünkösöd utáni 18. vasárnapnak* megfelelő *Pünkösöd utáni 16. vasárnap* igerésze rövidebb kér verssel: a Lk 14,12–14-el; elmarad az ezt kifejtő 5. cikkely is. Itt Virág Jácint másolási tévesztése is nyomon követhető egy áthúzott „Ötödik cikkely”-ben. VIRÁG 1788, i. m. I, [263.]

mazta ezt az elmélkedést. Mégis rátaláltam a valószínűleg forrásként használt szövegre: Pázmány Péter *Vízkereszt előtt való vasárnapra* szóló prédikációjára.<sup>20</sup> A piarista szerzetes az alábbi táblázatban látható gondolatokat szabadon kezeli, kevert sorrendben használja fel saját mondanivalója megfogalmazásához. Pázmány prédikációjának központi tárgya a mindenkinek, így a bűnösöknek is járó reménység. Virág Jácintnál emellett hasonló hangsúlyt kap Szűz Mária és Szent József példaértékű magaviselete a bujdosásban, idegen környezetben. Fontos itt megjegyeznünk, hogy ritka eset már az is, hogy prédikáció szövege válik elmélkedési anyag forrásává.

PÁZMÁNY 1636, i. m.

166. **Mindennyi változások, ennyi bujdosások és idegen földön sanyarkodások között, nem zúgolódtak, nem kételkedtek: hanem állhatatos reménységgel és csendes elmével megnyugodtak az Isten rendelésén...**

174. Mivel azért ily nagy irgalmú Istenünk vagy, megnyughatik őbenne reménységünk, hogy el nem vet szeme elől. És nem csak lelki szükségünket segíti, de ha úgy jobb és hasznosabb üdvösségünkre, **testi nyavalyánkban és fogyatkozásinkban sem hagy, hanem aki a zsidókat negyven esztendeig a pusztában kenyér nélkül táplálta; aki Józsefet sok veszedelemből megszabadította; aki Dánielt az oroszlánok között, Annaniást társaival a tűzkemencében oltalmazta; aki Zsuzsannát hamis káromlónak incselkedésétől megmentette; aki a pusztában öt kenyérral ötezer embert, másszor hat kenyérral négyezert megalégitett: mireánk is gondja leszen.**

168. Mert ha ő szegény, gazdag az Isten; ha ő erőtlen, mindenható az Isten; ha ő tudatlan, bölcs az Isten. Adhat és kész adni minden jókat, csak reménységünkkel **őhozzá támaszkodjunk.**

166. ...a zsidóknál **virágot jegyez a nazareus.** És noha az éhségtől és rabságtól szabadító József és Sámson emlékezése bátorítja reménységünket, de a virág neve annál is inkább öregbíti, mert a virág jelensége a következő gyümölcsnek; és a mezei virághoz **minden ember hozzá nyúlhat, sem kerteléssel, sem fenyítéssel senki ettől nem tiltatik.**

VIRÁG 1788, i. m. I.

[24.] József és Mária **mindennyi változások, bujdosások és idegen földön sanyarkodások között, nem zúgolódnak, nem nyughatatlanok: hanem csendes elmével megnyugodnak az Isten rendelésén.**

[25.] Gondold meg, én lelkem, hogy azok, akik bíznak az Istenben, el nem vettek. A **testi nyomorúságok terhe alatt nem hagyattatnak örökké, hanem aki a zsidókat negyven esztendeig a pusztában kenyér nélkül táplálta; aki Józsefet sok veszedelemből megszabadította; aki Dánielt az oroszlánok között, Annaniást társaival a tűzkemencében oltalmazta; aki Zsuzsannát hamis káromlónak incselkedésétől megmentette; aki a pusztában öt kenyérral ötezer embert, másszor hét kenyérral négyezert megalégitett: tereád is gondja leszen.**

[25.] **Ha szegény vagy, gazdag az Isten; ha te erőtlen vagy, mindenható az Isten; ha te tudatlan vagy, bölcs az Isten. Adhat, és kész adni mindenedet, csak őhozzá támaszkodjál.**

[26.] Jézus a prófétáktól **nazareusnak** mondatott. A **virág jelensége a következő gyümölcsnek: és a mezei virághoz minden ember hozzá nyúlhat, sem kerteléssel, sem fenyítéssel senki ettől nem tiltatik. Ehhez a virágszállhoz járulj azért, ó én lelkem!**

<sup>20</sup> PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra, és egynehány innepekre rendelt evangéliomokról prédikációk*, Pozsony, 1636, 164–177. RMNY 1659.

Tartalmi jellegű bővítésre ritkán kerül sor.<sup>21</sup> Ezek a betoldások általában egyértelműsítő jellegűek.

VÁSÁRHELYI 1618, i. m.

241. ...hanyota estenek.  
262. Pilátus a császár tisztartója vala Jeruzsálemben.  
417. Áldozó napján

VIRÁG 1788, i. m. I.

117. **a földre** hanyatt esének.  
129. Pilátus a **római** császár tisztartója vala Jeruzsálemben.  
212. Áldozó **csötörtökön, vagyis Úr mennybe-  
menetele** napján

Az előbb tárgyalt Pázmány-feldolgozáson kívüli hosszabb betoldás a *Pünkösöd utáni 2. vasárnap* elmékedésének 5. cikkelye. Bár a teljes evangéliumi rész (Lk 14,16–24) megegyezik a két szövegben, Vásárhelyi, rendhagyó módon, nem írt elmékedésre indító gondolatokat az utolsó három vershez. A piarista szerző ezt pótolja. A két bekezdésnyi cikkely előbb a hálátlanság bűnére figyelmeztet (ez a legnagyobb rossz, ami a többi bajt az emberre hozza); aztán a példabeszédbeli vacsora meghívottjait veszi száma: szegényeké, vakoké, sántáké a mennyek országa.<sup>22</sup>

Kifejezések szintjén Virág Jácint magyarit és az időközben elavult, már nem nagyon használt szavakat, szófordulatokat lecseréli. Néhány esetben félreolvasás is lehetett a szócsere oka,<sup>23</sup> máskor jelentésbeli változtatást ér el, mint az alábbi táblázat első sorában olvasható példában.

VÁSÁRHELYI 1618, i. m.

309. Ó, én Uram Jézusom, ki régi dolog volt, az megtiltott almának étele, mind az emberé, aki megötte, megemésztetett férgektől, mind emlékezeti elfeledésbe volt az emberek fiainál; de a te **szádba** keserű íze megmaradott volt...

330. ...tisztességedre rendelt edényeket **elkőborolnak**...

506. ...**meqlásd**, mint őrized ezeket, hogy az ellenség ezt a házat **meg ne hájja**...

507. **registromod**

564. A felfüvalkodott farizeusokat **móresre** akarja tanítani...

625. ...mint vontad hozzád, mint a mágneskő az vasat, a **fiastik az ő pislenit**...

715. ...ez világnak Urának anyja lévén nem kőlyába, sem **lektikába**, sem borszekérbe hintázva ment, hanem gyalog...

810. ...mint megyen által a nagy teve a tőfokon, levetvén hátán nőtt görbe **csomóját**.

VIRÁG 1788, i. m.

I. [155.] Ó, én Uram Jézusom, mely régi dolog volt a megtiltott almának étele, mind az emberé, aki megette, a férgektől megemésztetett, mind emlékezete feledékenységben volt az emberek fiainál; de a te **szívvedben** keserűsége megmaradott volt.

I. [164.] ...tisztességedre rendelt edényeket **el-tékozolják**...

I. [264.] ...**vigyázz**, mint őrized ezeket, hogy az ellenség ezt a házat **el ne foglalja**...

I. [265.] **számadó könyved**

I. [292.] A felfüvalkodott farizeusokat **ember-ségre** akarja tanítani...

II. [1.] ...mint vontad hozzád, mint a mágneskő a vasat, a **fiás tyúk a csirkéit**.

II. [70.] ...e világ Urának anyja lévén nem kőlyában, nem borszekéren hintázva ment, hanem gyalog...

II. [114.] ...mint megyen által a nagy teve a tőfokon, levetvén hátán nőtt görbe **göbit**.

<sup>21</sup> Előfordul, hogy tévesztés miatt duplán másol részeket: pl. Áldozó csütörtök utáni vasárnap. VIRÁG 1788, i. m. I, 214–218.

<sup>22</sup> *Uo.*, I, 243.

<sup>23</sup> A szövegkontextusból feltételezem, hogy félreolvasás eredménye pl. „... a görög nyelvű bölcsességet jegyezz” helyett a „békességet jegyezz”. Ld. VÁSÁRHELYI 1618, i. m, 316. Vö. VIRÁG 1788, i. m. I, [159].

820. ...előttd járód ellen való zúgolódással, engedetlenségiddel, **közköpi**<sup>24</sup> voltoddal, te **mondát** hordozásiddal...

II.. [119.] ...előttd járók ellen való zúgolódással, engedetlenségiddel, **közserü** voltoddal, te **monda-monda** hordozásiddal

Összegzésként elmondható, hogy Virág Jácint nyomtatásra előkészített kéziratában szöveghűen, mégis aprólékos filológusi munkával javítgatja, a korabeli nyelvhasználatnak megfelelően szerkeszti át Vásárhelyi Gergely elmélkedésgyűjteményét. A két szöveg összevetésekor jól kirajzolódik a római katolikus liturgia perikópáinak változása az eltelt 170 év alatt. Az átdolgozás különlegessége leginkább a saját (megnevezetlen) forrás bevonása: Pázmány Péter prédikációjának elmélkedési anyagként való felhasználása.

KÖNYA FRANCISKA

**Köleséri Sámuel Royal Society-tagságának előzményei és hitelesítése.** Az elmúlt években megélénkült az ifj. Köleséri Sámuel erdélyi bányaigazgatóval és polihisztorral kapcsolatos magyarországi és erdélyi kutatások. Tanulmánykötet foglalkozott a teológus és paleontológus Köleséri munkásságával és hollandiai kapcsolataival, és Kolozsvárt kiadták ifj. Köleséri Sámuel 1709-től 1732-ig terjedő tudományos levelezését is.<sup>1</sup> E sorok írója ezelőtt negyven évvel maga is hozzájárult a Jakó Zsigmond által már korábban elkezdett Köleséri-kapcsolatkutatáshoz, amikor 1989-ben közzétett egy dolgozatot a *Magyar Könyvszemlében* az erdélyi polihisztornak Sir Hans Sloane-hoz írt leveleiről.<sup>2</sup> Bár az első, 1725-ben postázott Köleséri-levélben szó esik a sokoldalú svájci Johann Jacob Scheuchzer természettudósról,<sup>3</sup> mindeddig nem volt világos, mennyire összefüggött annak támogatása az erdélyi magyar tudós Royal Society-tagságával. Köleséri korábban a Royal Society öslénytan-tudós tagjának, John Woodwardnak is küldött ásványokat és állati csontmaradványokat Erdélyből, a tudós társaságba mégis Scheuchzer segítségével, annak tanácsait követve jutott be 1729-ben.

Az első fennmaradt Scheuchzer levél Kölesérihez 1720. augusztus 28-án kelt, és egy készülő ásványtani lexikonhoz kér segítséget.<sup>4</sup> Ekkor már megjelent az erdélyi bányaigazgató legfontosabb, latinul írt műve, az *Auraria Romano-Dacia* (Szeben, 1717), amit méltat 1718/3-as számában a Lipszében megjelenő tudós folyóirat az *Acta Eruditorum* is, tehát ha máshonnan nem, Scheuchzer innen tudhatott Köleséri létezéséről és munkájáról. Mindenesetre Köleséri 1720. november 16-i válaszában utal az *Aurariára*, és arra is, hogy szívesen küld majd erdélyi leleteket Scheuchzernek.<sup>5</sup> A levelezés ezután éveken át tart, sőt 1723-ban Köleséri kiadja Kolozsvárt Scheuchzer egyik könyvét, az *Enchiridion mathematicumot*, ami aztán Lipszében is megjelenik.<sup>6</sup> A fennmaradt levelek alapján úgy tűnhet, hogy az erdélyi bányaigazgató sokkal gyakrabban írt svájci partnerének, mint amaz neki, de ez optikai csalódás, mivel Scheuchzer 1725 és 1728 között Kölesérinek írt levelei

<sup>24</sup> Pletykahordó, hírholdó jelentése volt. BEKE Ödön, *Magyarázatok, Közköpi = Magyar Nyelvőr*; 69(1940), 27.

<sup>1</sup> JAKÓ Zsigmond, *Ifj. Köleséri Sámuel tudományos levelezése, 1709–1732*, szerk. Font Zsuzsa, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyetemi Könyvtára, 2012.

<sup>2</sup> Először a *Magyar Könyvszemle* 1989/3. számában, majd GÖMÖRI György, *Erdélyiek és angolok, Művelődés- és kapcsolattörténeti tanulmányok*, Bp., Héttorony, 1991, 99–109.

<sup>3</sup> GÖMÖRI 1991, i. m. 107.

<sup>4</sup> JAKÓ 2012, i. m. 12. levél. Eredetije: Scheuchzer-hagyaték, Zentralbibliothek, Zürich, Ms. H. 150c. S. 214.

<sup>5</sup> JAKÓ 2012, i. m. 13. levél. Eredetije: Zürich, Ms. H. 304. S. 7–8.

<sup>6</sup> A lipcei változat kiadási éve 1724.

elvesztek, vagy lappanganak. Maga ifjabb kőröséri Köleséri Sámuel ez idő alatt legalább kilenc alkalommal írt Scheuchzernek, nem egyszer hivatkozva attól kapott levelekre és egy újonnan előkerült levél Sir Hans Sloane-tól Kölesérihez is Scheuzcher közvetítésével jutott el Erdélybe.<sup>7</sup>

Ennek a levélnek egy piszkozata már ismert volt, ez a British Library Sloane gyűjteményének 4069. számú kötetének 175. lapján található, utaltam is tartalmára *Erdélyiek és angolok* című könyvemben.<sup>8</sup> Ám ez a dátum nélküli piszkozat a hosszú és érdekes levélnek, ami főleg nyelvészeti kérdésekkel foglalkozik, csak körülbelül a felét tartalmazza, megszakad a „Fuit si quod linguarum certè...” mondatnál, ezért nem adhat teljes képet a Royal Society titkárának összehasonlító nyelvészeti ismereteiről, illetve Kölesérit illető viszonyáról. De mielőtt kitérnénk a Függelékben közölt levél elemzésére, fel kell tennünk a kérdést, mikor kezdte ifjabb Köleséri Sámuel előkészíteni azt a folyamatot, ami végül is Royal Society-tagságához vezetett? Rekonstruálható-e ez a kezdeményezés levelezéséből?

Úgy gondolom, igen. Maga az 1672-ben született Johann Jacob Scheuzcher zürichi városi orvos viszonylag fiatalon, 1703 decemberében az angol John Woodward támogatásával már tagja lett a neves Royal Societynek és később több ízben közölt írásokat a társaság *Philosophical Transactions* című folyóiratában. Nem csak orvosi, de botanikai, geológiai és őslénytani kérdések is érdekelték, és *Museum Diluvianum* című 1709-ben, majd 1716-ben kiadott könyvét Sir Hans Sloane-nak ajánlotta. Ifjabb Köleséri Sámuel a Royal Society tagjainak valahol közzétett listáján olvasta a hírt,<sup>9</sup> hogy a Királyi Társaság 1724 májusában tagjává választotta J. J. Scheuzcher Angliában tartózkodó, Johann Caspar nevű fiát, ha ezzel a (főként Hans Sloane-nak köszönhető) megtiszteltetéssel nem maga a svájci tudós dicsekedett el neki. Viszont ekkor már Köleséri is Európa-szerte ismert tudós volt, a kolozsvári pestisjárványról írt latin nyelvű művét, ami magyarul is megjelent, a lipcsei *Acta Eruditorum* is méltatta.<sup>10</sup> Az idősebb Scheuzcher a maga részéről bátorította Kölesérit, akit ez idő tájt komolyabban elkezdtek nyelvészeti dolgok érdekelni, nyugodtan írjon Sloane-nak felvilágosításért, vajon van-e valamilyen rokonság a román és a vélszi (walesi) nyelv között, mivel egy többnyelvű *Miatyánk*-kiadásban Köleséri a román nyelvtudásán keresztül érteni vélte egyes vélszi szavakat. Ezt az erdélyi tudós meg is tette, 1725. június 20-án Szebenből kelt levelében, amit a Scheuzchernek írt levele kíséretében küldött a Royal Society titkárának – ebben felkérte Sloane-t, ha tud, küldjön neki egy vélszi nyelvre fordított Újtestamentumot.<sup>11</sup>

Úgy tűnik, kitűnő ötlet volt Köleséri részéről ilyen formában felvenni a kapcsolatot a londoniakkal. Kutatásaim kiderítették, hogy aligha váltott levelet a Scheuzcherrel szoros kapcsolatban lévő John Woodwarddal, (bár mint már említettük, Edmund Chishull lelkésszel, aki Lord Paget kíséretében 1702-ben Erdélyben járt, küldött neki ásványokat)<sup>12</sup> és az sem biztos, hogy értesült az

<sup>7</sup> Az alább közölt Sloane-levél eredetije a zürichi Zentralbibliothekben Ms. H. 293. ff. 17–19. alatt, másolata a londoni Natural Science Museum könyvtárában John Woodward és J. J. Scheuzcher levelezésében található.

<sup>8</sup> GÖMÖRI 1991, i. m. 104.

<sup>9</sup> Lásd Köleséri 1724. szeptember 12-én kelt levelét, JAKÓ, 2012, i. m. 54. számú levél. Eredetije a zürichi Zentralbibliothekben: MS. H. 304. S. 27. Johann Caspar Scheuzchernek egyébként több írása megjelent a *Philosophical Transactions* 1724-es (No. 384 és 387) számaiban.

<sup>10</sup> Ez a *Monita anti-loimica occasione pestis*, Claudiopoli, 1719 című mű, amit az *Acta Eruditorum* 1723/3. számában ismertettek. J. C. Scheuzcher első komolyabb publikációja, Engelbert Kaempfer *A History of Japan* című művének angol fordítása csak 1727-ben jelent meg Londonban.

<sup>11</sup> Mindkét levél keltezése azonos. A Scheuzchernek írt köszönő levél a zürichi Scheuzcher-hagyatékban, Ms. H. 304. S. 31–33. alatt, a Sloane-nak írt első levél pedig a British Library Sloane kézirat-gyűjteményének 3984 sz. jelzete alatt a 212–213/v oldalon található.

<sup>12</sup> *Angol és skót utazók a régi Magyarországon 1542–1737*, szerk. és ford. Gömöri György, Bp.,

öslénytan Gresham College-i kutatója és az elsősorban botanikus Sloane közötti heves, 1710-ben a Royal Society tagjait is megosztó ellentétéről. Igaz, ez az ellentét később valamennyire elsimult, mert 1716–1718 között John Woodward több ízben küldött át Scheuzhertől kapott ásványokat és csontmaradványokat Hans Sloane-nak.<sup>13</sup> Ugyanakkor a nyelvészet olyan terület volt, amihez Köleséri ugyanolyan kompetenciával szólhatott hozzá, mint Sloane, mivel a Michael Schendóval folytatott levelezéséből tudjuk, érdekelte a magyar nyelv esetleges rokonsága a finnel és egyáltalán az egyes európai nyelvek közötti összefüggés.<sup>14</sup> Kérésével tehát Köleséri Sámuel „föladta a labdát” Sloane-nak, aki mint válaszelevele bizonyítja, bele is ment a játékba.

Némi késéssel, de Hans Sloane beszerezte a vélszi Bibliát, és azt egy kísérő levéllel együtt Scheuzcheren keresztül el is küldte Kölesérinek. A londoni levél keltezése 1726/27. március 12., csak néhány nappal előzi meg Isaac Newton halálát, Scheuzcher pedig Zürichből 1727. szeptember 23/27-i levelében jelenti Sloane-nak a következőket: „Ad Kölesérium nostrum expedit Literas Tuas honoratissimas, sed exinde nil tuli responsi. Expediam et Bibliam Wallicam, donari(um) haud dubie Auro contra gratius”.<sup>15</sup> Vagyis a megtisztelő levelet elküldte már Kölesérinek, de még nem kapott rá választ. A Bibliát, az arannyal értékesebb ajándékot is továbbítani fogja (alighanem Bécsen keresztül) Erdélybe. – Ezt követi egy kicsit panaszos rövid utalás Scheuzcher két hónappal későbbi, november 24/27-én kelt levelében, hogy még mindig nem hallott Köleseritől és ez az első alkalom, hogy magyar barátja elhanyagolja a levélírást, bár ő, mármint Scheuzcher, átküldte neki a vélszi bibliát.<sup>16</sup> Úgy tűnik, ennek oka Köleséri súlyos betegsége, illetve ideiglenes kegyvesztettsége Bécsben, amiről aztán be is számol második Sloane-nak írt levelében. Ami pedig svájci barátját-közvetítőjét illeti, neki is csak 1728 februárjában ír újra, elég szűkszavú levélben, hosszú hallgatását részben elfoglaltságával, részben betegségével indokolva.<sup>17</sup>

Eddig ismeretlen levelében, amit a zürichi Központi Könyvtár másutt katalogizál, mint a többi Köleséri-anyagot,<sup>18</sup> Hans Sloane szinte naprakészen számol be Kölesérinek az utóbbit érdeklő nyelvészeti ügyekről, külön megemlítve olyan kiváló, a kelta nyelvekkel foglalkozó tudósokat, mint a vélszi születésű Edward Lhwyd (Luidius), Richard Hickes, Moses Williams, valamint Humphrey Wanley. Két dolog különösen érdekes: mennyire tiszteli és magával mennyire egyenrangúnak tekinti Sloane az erdélyi tudóst, és mennyire tájékozott a nyelvészeti szakirodalomban – bár, ami Hickes *Linguarum veterum septentrionalium*... című könyvét illeti, azt ha kezébe is vette, de alaposan nem olvasta – ha olvasta volna, okvetlenül beszámol az abban lévő „hun” rovásírás-táblázatról Kölesérinek.<sup>19</sup> Ami pedig magát a hosszú Sloane-levelet illeti, a kérdés felmerül, vajon azt Scheuzcher lemásoltatta és így továbbította kolozsvári barátjának? Vagy – részben Köleséri hosszú hallgatása miatt – elfelejtette átküldeni? Mindenképpen rejtély marad, a Köleséri Sámuelnek címzett Hans

---

Argumentum, 1994, 86. A Woodward-gyűjteményben levő erdélyi ásványokról lásd Kázmér Miklós tanulmányát: *Carpathian Minerals in the Eighteen-century Woodwardian Collection at Cambridge* = *Journal of the History of Collections*, 10(1998), fasc. 2, 159–167.

<sup>13</sup> Lásd Woodward leveleit Sloanehoz: British Library, Ms. Sloane 4045. f. 101, 139, 144.

<sup>14</sup> Vö. Schendo ajánlatával, hogy küld Kölesérinek egy Magyar–finn szójegyzéket, JAKÓ 2012. i. m. 102. levél, kelt Szentpétervárról, 1725. X. 27-én.

<sup>15</sup> Ms. Sloane 4049. f. 34. British Library, London.

<sup>16</sup> *Uo.*, f. 65.

<sup>17</sup> JAKÓ 2012, i. m. 108. levél, eredetije a Scheuzcher-hagyatékbán: Zentralbibliothek, Ms. H. 304. S. 35–36.

<sup>18</sup> „Brief an Köleseriu de Kerescer” név alatt, egy másik Sloane-levél mellett: Scheuzcher-hagyatékek, Zentralbibliothek, Ms. H. 293. S. 17–20.

<sup>19</sup> HICKES, George, *Linguarum Veterum Septentrionalium, Thesaurus grammatico-criticus et archeologicus*... VII. táblázat: „Antiqua Hunnorum Elementa”, Oxford, 1705.

Sloane-levél miért a zürichi Scheuzcher-hagyatékban maradt fenn és annak sem Köleséri-részében? Sajnos, mivel, mint már említettük, Scheuzcher 1725 és 1728 közötti ifjabb Köleséri Sámuelhez írt levelei elvesztek, ezt illetően csak találgatásokra vagyunk utalva.

De mondhatnánk azt is: ha vége jó, minden jó, legalábbis az erdélyi tudós szempontjából. Köleséri 1729. április 18-án Bécsből érdeklődik, vajon az ifjabb Scheuzcher már visszatért-e Londonból, ő lefordíthatná latinra apja fizikakönyvét, amit aztán Erdélyben ki lehetne adni. Ír még egy Bázélbe készülő, Kasza Kelemen nevű magyar diákról is, aki könyvvásárlás céljából utazik Svájcba.<sup>20</sup> Sloane-ról, illetve a vélszi Bibliáról nincs szó ebben a levélben. Időközben az idősebb Scheuzchert váratlan csapás éri: 1729. április 10., az új naptár szerint 20-án Londonban, Hans Sloane házában lakó, Johann Caspar nevű fiatal fia hirtelen meghal.<sup>21</sup> Nem tudni, hogy erről ír-e Kölesérinek. Viszont egy jó hónappal később, 1729. május 25-én Bécsből Köleséri hirtelen számos ajándékot küld Scheuzchernek, köztük egy rinocéroszfogat (!) és aranyszemcséket: „Mitto etiam tantillum auri liberi, ex sabulo...segregati”<sup>22</sup> – ám ugyanekkor, alig pár nappal később, május 29-én Sloane-nak is ír, megköszöni a vélszi Bibliát és küld neki, mintegy fizetségként, egy hasonló ajándékot ezekkel a szavakkal: „Vale vir illustris et specimen auri Transylvanici liberi, apyri...simplici rudique lotura eruti, accipe.”<sup>23</sup> A két levélben alighanem ugyanazokról az aranyszemcsékről, vagy kis aranyrőgről van szó, amit Johann Jacob Scheuzher a megcímezetlen Köleséri köszönőlevéllel együtt küldött át Hans Sloane-nak.

Úgy tűnik, Köleséri bevételezése az angol Királyi Társaságba 1729. október 16/26-án egyfajta szenzációt jelentett, hiszen Európának ebből a részből ő lett az első (magyar, bár latinul értekező és levelező) tagja ennek a korábban eléggé exkluzív, de ekkorra már elég sok külföldi tagot számláló társaságnak. Érdekes módon ennek nyomtatásban is maradt nyoma, egy jól tájékozott német tudós lexikonban, a Zedler-féle *Grosses vollständiges Universal Lexicon* 18. kötetében. Igaz, a nevet illetően egy kis elírással, de külön kiemelve az erdélyi tudóst a névszerint felsorolt 86 külföldi tag névsorából, ezzel is jelezve a tagság rendkívüliségét: „Gio. Batt. *Koselerius* (sic). Man glaubt das dieser *Koseler* der Samuel *Koseler* von Keres-eer, Kaiserlicher Regierungs-Secretair des Fürstenthums Siebenbürgen, sey welcher der Urheber der Dissertationen *de Scrobuto mediterraneo, de peste Dacica* et imprimis *Aurariae Romano-Dacicae* ist”.<sup>24</sup> Mivel Köleséri keresztnévét a lexikon olaszos formában adja meg, lehet, hogy a kötet szerkesztői olasz forrásból értesültek Köleséri bevételezéséről a Royal Societybe, de még nem tudtak a tudós 1732-ben bekövetkezett haláláról, amely esetben, meglehet, külön cikket szenteltek volna tevékenységének.

<sup>20</sup> JAKÓ 2012, i. m. 109. levél, eredetije a Scheuzcher-hagyatékban, Ms. H. 304. S. 37–38.

<sup>21</sup> Ledgers and Accounts Book, Royal Society, London, 1660–1778, bejegyzés 1729. április 10-éről.

<sup>22</sup> *Uo.*, 110. levél Köleséritől, eredetije Scheuzcher-hagyaték, Ms. H. 304. S. 39–40.

<sup>23</sup> Köleséri levele Sloane-nak, British Library, Ms. Sloane 4050. ff. 118–119-v., közölte GÖMÖRI György, *Ifj. Köleséri Sámuel levelei Sir Hans Sloanéhez = Magyar Könyvszemle*, 105(1989), 283–287, újra: Uő, GÖMÖRI 1991, i. m. 110–111, ua. JAKÓ 2012, i. m. App.1213, Latzkovits Miklós átiratában.

<sup>24</sup> A „London. Royal Society” címszó alatt. Külön nem szentel cikket Kölesérinek. J. H. ZEDLER, *Universal Lexicon, Lo-Lz*, Band XVIII, Halle–Leipzig, 1738, 350.



A levél kézírata

Vir clarissime  
 Közlegem de Kereses

Epistola tua 20 Junii 1724. in libris Transsylvanarum data, quae  
 a Cl. Scheuchzero ad me transmissa fuit, tunc mihi venit gratissima  
 nec enim usque adeo iustus mihi erat, Cl. Koleseri, ut de te, tuaque  
 eruditione ac in rem publicam literariam, medicam praecipue et hi-  
 storico-naturalem meritis proclara multa à multis non prius per-  
 ceperim. Resposum diuini accipies, nisi de fuisset occasio tractandi  
 qua, quae pertinet in Transsylvaniam simul perferrentur. Tandem ne  
 omnino neglecti à Te augere vel liberare dare constitui, missum et re-  
 liqua quam primum poterit. De Gentis Wallianae nostrae incolentis  
 origine, progressu et lingua, quae tunc desideras, quam vellem fugius  
 huiusmodi studia tractari non quod tuo ipse curae existimaverim.  
 Etymologiae Descriptioe, habet enim maximum, de quod adeo sem-  
 per Naturalis historia illecebris captus fuerim, ut quadumque habui ab  
 laborioso, subsecivis et horis, eas omnes colligendis ab omni tera-  
 diositate dicaverim. Cautione tamen addere labor, quod si non omnino  
 tenuerim Europaeam originem, nisi quam varis variis asserant sunt qui  
 contendunt, quod antiquissimam fuisse Scytharum opatem, ac suas in varias  
 Europae partes ablegasse. Ceteras omnia temporum memoria prodiderit. At-  
 que quae in maiori Armenia arca condiderit cum quod plura  
 in Britannia praecipue linguis, invenerit vocabula, vel Armeniae prae vel  
 Latinae origine, facillime omnium derivandi. Non pauci denique, ex brit-  
 tannicae nostrae imprimis scriptoribus, Celticam antiquam voluit, vel quoniam si  
 non omnium, derivandi plurimum talem Europae linguarum fuisse matrem

Tues

Quicquid sit in obscurissima re conjecturarum, hoc unum certum est, vix  
 dari ex Europaeis linguis ut ut remotas, ut ut divergas velut de Notda-  
 vorum Vallachorum & Wallia & Ara observas, quae non aliqua saltem ha-  
 beant vel eadem plane vocabula, vel proxime sibi invicem cognata. De  
 antiquissima gens wallian innotens gloriatur originae ad ad prima ferè mu-  
 di aetate in chroniciis suis deducta, quam verè non affirmaverim. In-  
 qua à multis retro saeculis tantum non incognita remansit, ad hoc usque  
 tempora ab anglica toto caelo diversa, si vel literas spectes vel ortho-  
 graphiam, vel pronuntiationem, quam gutturalem habet & admodum  
 difficilem, vel ipsam desigo verborum & sententiarum constructionem.  
 Multa tamen ipsi cum Hibernica affinitas, multa cum Scitica, quae  
 montium incolae olim utebantur, cum cornubiensi dein, quae wallis  
 confinis Angliae provincia est. Corn Wall vulgo dicta, cum armoni-  
 ca ultimo, quam in minori Britannia vulgo Bas Bretagne Galliae  
 Provincia loquentur, ut eandem harum omnium gentium & lingua-  
 rum fuisse originem vix sit quod dubitemus, quam Celticam plerique  
 opinantur. Fuit, si quid, linguarum certe veterani plerique, harum  
 ut primis et septentrionalium, apud nos hoc saeculo et evocatae su-  
 periori excultum, sed nulli, quod sciam, felicias laborarant. Edouardo  
 Ludovico et Georgio Hickesio. Eduardus quidem Ludovicus, Naturalis  
 quoque historiae scientia clarus, ipse quoque Wallius ortus, summo labore,  
 multis expensis, quinque annorum, has ipsas regiones iter infatigabiliter  
 ut in operibus originem et mores linguarum Britannicam et Rodianam  
 statum, atque inter se vel convenientiam vel discrimen, veneranda auctori-  
 tate, quae super sunt, monumenta, Naturalem quoque historiam inquisi-  
 feret pedes quae collegat, quae observat, in publicum evulgare  
 et satis pro dolor cepit. Vir maxime laboriosus, postquam primum  
 saltem suarum observationum volumina, meditabatur, autem tria, quae  
 in Britannia vidit. Impressum in Oxonia 1707. P. Archaeologiae Brit-  
 annicae Titulo, quae est Etymologicum est, exhibens inter alias, et in  
 supra memoratis mirè quem illustrantia, Harmoniam earum, item.

maticam Armoricam Juliani Maroni S. I. Angliæ redditam a  
 Josepho Williams, vocabularium Armorico-Anglicum, de Jethica anti-  
 qua et Hibernica linguis variâ, antiquam Britannicam sive Wallicam  
 linguam cum Græca et Latina comparatam, quæ hæc ab illa fuisse  
 derivatas probare conatur. His manuscriptorum antiquâ Britan-  
 nicâ & Hibernicâ linguis scriptorum, quæ nonniam in præta exstant,  
 Catalogi subiunguntur. Georgius deia Thicnesius, quantum ex veterum  
 linguarum veterum æventuarum studio usus emolumentis, ut queat  
 expectari, satis superque eruditè splendidissimo opere, quod linguarum  
 veterum Septentrionalium Thesaurum Grammatico-Criticum & Archa-  
 logicum intitulatus est, duobus voluminibus Oxoniæ in præto A. 1701.  
 præter Epistolarem, camq; satis amplem, de linguarum veterum  
 Septentrionalium usu dissertationem adq; sese in hoc opere de Anglo-  
 Saxonica, Moeso-Gothica, Francica, Theotisca & Islandica linguis  
 tractavit, ut vix quicquam desiderandum reliquerit. Et ne quidem  
 minus deesse videatur, librorum veterum Septentrionalium, qui in  
 Angliâ Bibliothecis exstant, exstant autem per multa, Catalogum  
 Historico-Criticum Humphredus Wanlejius adiecit, ut si quis un-  
 quam fuit, antiquæ Literaturæ & Lædium superioribus ævis exara-  
 torum perisipimus. Interca pro Valachorum veterum origine stabili-  
 enda, quo scilicet linguam eorum cum Wallicâ nostrâ comparare  
 possis, Biblia Wallicæ ad C. Scheuchzerum ad Te perferenda proxime  
 transmittam, si alia prius occupatio obtulerit. Nemo phylax Cembro-  
 niani descriptio tuam habere non videt, nec quando videbit scitur.  
 Ego ex quo Naturali Damacia Insula Historia finem impopii, in Clam-  
 tis examinandis, quarum duæ ab amplius folio majori possides vo-  
 catis in his oris prætere tibi postero, libentissime id me facturum ne  
 dubites. Vale, Vis C. Me et me possis amare perge.

Jabam Londini 12.

Calend. Martius MDCCLXXVI  
 VII

Celeberrimi nominis tui  
 Cultorem assiduum  
 Hans Sloane

*Sir Hans Sloane levele iff. Köleséri Sámuelhez*<sup>25</sup>*A levél tetején kézírással: Köleserin de Kereseer*

Vir clarissime

Epistola tua. 20. Junii 1724 Cibinij Transsylvanorum data, qua a cl. Scheuzchero ad me transmissa fuit, longe mihi venit gratissima nec enim usque adeo ignotus mihi eras, Cl. Koleseri, ut de Te, Tuaque eruditione ac in rempublicam literariam, Medicam praecipue et Historico-Naturalem meritis praeclara multa a multis non prius perceperim. Responsum dudum accepisses, nisi defuisset hactenus occasio qua, quae petieras in Transylvaniam simul perferrentur. Tandem ne omnino neglectui a Te accuser, vel literas dare constitui, missum et reliquia quam primum potero. De Gentis Walliam nostram incolentis origine, progressu et lingua, quae scire desideras, quam vellem fusius explanare possem, sed vel invitus brevis sim oportet, qui obiter tantum hujusce modi studia tractavi, non quod suo usu carere existimaverim. Etymologias disquisitiones, habent enim maximum, sed quod adeo semper Naturalis historiae illecebris captus fuerim ut quascunque habui ab aliis negotiis, Practicis cum primis, admodum illis apud nos intricatis et laboriosis, subcecivas horas, eas omnes colligendis ab omni Terrarum angulo Naturae productis, examinandis, describendis in ordinem redigendi dicaverim. Pauca tamen addere lubet, quae si non omnino a Tuo proposito videbuntur aliena, erit quod mihi gratuler. De prima linguarum Europearum origine nosti quam varia varii censeant, sunt qui a Scythica ad unum omnes derivandas cum Salmasio, Becano aliisve contendunt, quod antiquissimam fuisse Scytharum gentem ac suas in varias Europae partes ablegasse Colonias omnia ac temporum memoria prodiderit. Armenici alii favent, quos inter Baxterus, celebris Anglus et rei antiquariae probe gnarus, tum quod in majori Armenia arca consederit, cum quod plura in britannicis praecipue linguis, invenerit vocabula, vel armenica pure, vel Armenica origine facillime omnium <derivandi>. Non pauci denique, ex britanniae nostrae imprimis scriptoribus Celticam antiquam volunt reliquarum, si non omnium, plurimum saltem Europae Linguarum fuisse matrem, Quicquid sit in obijunctissima re conjecturarum hoc unum certum est, viae dari ex Europaeis linguis, ut ut remotas, ut ut diversas velut de Moldavorum, Vallachorum et Wallica nostra observas, quae non aliqua saltem habeant vel eadem plane vocabula, vel proxime sibi invicem cognata. De antiquissima gens Walliam incolens gloriatur origine, ad ad prima fere mundi stamina in chronicis suis deducta, quam vere non affirmaverim. Lingua a multis retro saeculis tantum non incorrupta remansit, ad haec usque tempora ab anglica toto coelo diversa, si vel literas spectes, vel orthographiam, vel pronuntiationem, quam gutturalem habeat et admodum difficilem, vel ipsam denique verborum et sententiarum constructionem. Multa tamen ipsi cum Hibernica affinitas, multa cum Scotica quali montium incolae olim utebantur, cum cornubiensi dein, quae Walliae confinis Angliae provincia est, *Cornwall* vulgo dicta, dum armorica ultimo, quam in minori Britannia vulgo Bas Bretagne Galliae Provincia loquuntur, ut eandem harum omnium gentium et Linguarum fuisse originem viae sit quod dubitemus, quam Celticam plerique opinantur. Fuit, si quod, linguarum certe veterum Schedium, harum cum primis et Septentrionalium apud nos hoc saeculo et vergente superiori excultum, sed nulli, quod sciam, felicius laborarunt Eduardo Luidio et Georgio Hiccesio. Eduardus quidem Luidius, Naturalis quoque Historiae scientia clarus, ipseque Wallicus ortus, summo labore, multis expensis quinque annorum has ipsas regiones iter instituit, ut in gentium origines et mores, Linguarum pristinum et hodiernum statum, atque inter se vel convenientiam, vel discrimen, venerandae antiquitatis, quae supersunt, monumenta Naturalem quoque Historiam inquireret, redux quae collegerat, quae observarat, in publicum evulgaret ast satis prohdolor cessit. Vir maxime laboriosus, postquam primum saltem suarum observationum volumen, meditabatur autem triaque

<sup>25</sup> A latin nyelvű levél szövege a nyomtatott és az online változatban néhány helyen eltérő. A szerkesztőség az online változatot tekinti véglegesnek.

praelo liberatum vidit. Impressum id Oxonie 1707 T[?]. Archeologiae Britannicae Titulo, pure quae Etymologicum est, exhibens inter alias [...] supra memoratas mirè quam illustrantia, Harmoniam earum, item Gr(am)maticam Armoricam Juliani Manoir S. J. Anglicè redditam a Mose Williams, vocabularium Armorico-Anglicum, de Scotica antiqua et Hibernica Linguis varia, antiquam Britanniae sive Wallicam linguam cum graeca et latina comparatam, quaa has ab illa fuisse derivatas probare conatur. His manuscriptorum antiquae Britanniae et Hibernicae Linguis scriptorum, quae nondum impressa extant, Catalogi subjiuntur Georgius dein Hiccesius quantum ex veterum <Linguarum> studio usus emolumenti ve queat expectari, satis superque evicit splendidissimo opore[!], quod linguarum veterum Septentrionalium Thesaurum Grammatico-Criticum et archeologicum institutus est, duobus voluminibus Oxonii impresso A(nno) 1705 Praeter Epistolarem, eamque satis amplum, de linguarum veterum Septentrionalium usu dissertationem adeo fuse in hoc opere de Anglo-Saxonica, Moeso-Gothica, Franco-Theotisca et Islandica Linguis tractavit, ut vix quicquam desiderandum reliquerit. Et ne quid omnino deesse videatur, Librorum veterum Septentrionalium, qui in Angliae bibliothecis extant, autem per multa, Catalogum Historico-Criticum Humfredus Wanlejus adjecit, Vir, si quis unquam fuit, antiquae literaturae et Codicum superioribus aevis exaratorum peritissimus. Interea pro Valachorum vestrorum origine Stabilienda, quo facilius linguam eorum cum Wallica nostra comparare possis, Biblia Wallica ad Cl. Scheuchzerum ad Te perferenda proxime transmittam, ni alia prius occasio obtulerit. Numophylacii Pembrokiani descriptio lucem hactenus non vidit, nec quando videbit scitur. Ego ex quo Naturali Jamaicae Insulae Historiae finem imposui, in Plantis examinandis, quarum ducenta et amplius folio majori possideo volumina, ex omni Terrarum orbi congesta occupatus sum. Si quid porro grati in his oris praestare tibi potero, lubentissime id me facturum ne dubites. Vale, Vir Cl(ementissi)me et me porrò amare perge.

Dabam Londini 12 Calend. Martius MDCCXXVI/VII.

Celeberrimi nominis tui  
Cultorem assiduam  
Hans Sloane

GÖMÖRI GYÖRGY

## FIGYELŐ

**A mohácsi csata egy új képe – az MTA BTK Történettudományi Intézet egy új tanulmánykötete kapcsán.** – *Több mint egy csata: Mohács, Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben, szerk. Fodor Pál és Varga Szabolcs, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Központ, 2019 (Mohács 1526–2026 Rekonstrukció és emlékezet).* 642 p.

„Mi egyesíti az embereket? A hadseregek? Az arany? A zászlók? – megrázza a fejét. – A történetek. Nincs a világon erősebb egy jó történetnél. Semmi sem állíthatja meg. Nincs ellenség, amely legyőzheti.” (Tyrion Lannister)

Hét év múlva lesz a mohácsi csata félévezredes évfordulója. A méltó megemlékezésnek, vagy Otlík Géza szavával *ünneplésnek* előfeltétele a vereség rekonstrukciója és emlékeztörténetének teljes körű feltárása. Ahogyan a kötetsorozat szerkesztője és a projekt vezetője, Fodor Pál fogalmazott: „a mohácsi csata, annak elő- és utótörténete is tele van tisztázatlanságokkal, áthidalhatatlannak tűnő értelmezési különbségekkel és immár évszázados toposzokkal, amelyek elfedik az eseménysor valódi jelentőségét.” Így tükrözi a célt – a *valódi* Mohács megismerését – a most kézbe vehető friss könyv is, amely egymásra ható folyamatként tárgyalja az ütközet tudományos és kulturális emlékezetét. A szerkesztők, Fodor mellett a pécsi történész Varga Szabolcs, azt az egyáltalán nem kézenfekvő, de elgondolkasztató kérdést szegezik olvasóiknak rövid bevezetőjükben, miszerint ki tudná felsorolni a hasonlóan sorsfordító ütközetek (Ménfő, Muhi, Marosszentimre, hogy csak az M betűseket említsük) helyszíneit, amellyel sajnálatosan bővelkedik a magyar történelem? Mi adja Mohács különlegességét, miért tekinthetünk rá élő hagyományként közel 500 év múltán? Miért vált ki ma is indulatokat, erős érzelmi töltéssel fűszerezett vitákat a tudomány horizontján belül és azon túl? Hogyan vált „önmagán túlmutató jelentéstartalomma”? Erre keresi a választ a kötet 21 szerzőjének 16 tanulmánya több mint 600 oldalon keresztül.

A nyitásként történészek javítják a Jagelló-korról élt hamis képet a *Két évszázad a sztereotípiák fogságában* című nagyívű tanulmányukban. Az irodalmi toposzokból (pl. Eötvös József, Szerémi György) jól ismert torz ábrázolás – e sorok írója is e kánon alapján érettségizett le jó három évtizeddel ezelőtt – ellen valóban komoly erőfeszítést kell tenni, melynek fontos állomása a három középkorász szövege. Neumann Tibor egy rövid historiográfiai vázlattal tekinti át a szakirodalmi álláspontokat és azok módosulását Horváth Mihálytól Szalay Lászlón keresztül Wenzel Gusztávig. Kiemeli Fraknói Vilmostól induló átértékelés jelentőségét, melynek fontos mérföldköve a ma is olvasható Kulcsár Péter-féle kötet (1981), illetve Kubinyi András új szemléletű kutatása. Neumann az alábbiakban összegzi a tanulságokat: a 19. századi képet a Mohács által traumatizált 16. századi elit véleménye határozza meg, míg a 20. században a gombhoz kabát tipikus esete valósult meg: a történeti emlékezetben rögzült – tegyük hozzá, megtevesztő – képhez keresik a megfelelő forrást. Dobzse Lászlónk már-már karikatúraszerű arcvonásaiért sokat tett Heltai Gáspár is, aki Jan Dubravius krónikáját felhasználva évszázadokra erősítette ezt a magyar közgondolkodásban. A nagyközönség úgy ismeri ezeket az anekdotákat, hogy nem is sejtje a mögöttük álló Heltait. C. Tóth Norbert a „gazdag föld – szegény ország” (utalva részben Kulcsár már említett kötetének fejezet-

címére) igazságtartalmának jár utána, vagyis hogyan nézett ki a királyi jövedelem és adóztatás a Jagelló-korban. Ő is egy történeti áttekintéssel kezd, a már említett meghatározó történészek mellé értelemszerűen odakerül Thallóczy Lajos (*A Kamara Haszna*) és Fögel József (*II. Lajos udvartartása*) alapvető munkája is. Informatív táblázattal mutatja be, hogy az egyes szerzők (Fraknóitól Draskóczy Istvánig) hogyan becsülték meg a három király (I. Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos) jövedelmét. Elgondolkodtató a szerző összegzése: a Jagelló-kori államháztartás katasztrófális helyzetét alapvetően a kiadások óriási növekedése (és nem a bevételek csökkenése, illetve az igazgatás rossz működése) okozta. Emellett mélyítette a válságot az adófizetési hajlandóság csökkenése, illetve a déli határok védelmi költségeinek megemelkedése is. Fontos üzenet C. Tóth megállapítása, miszerint Mohács katasztrófája „csak a szultán más hadszíntereken való lekötöttsége miatt nem következett be egy évtizeddel korábban”. Ezzel át is térhetünk a törökkérdés és honvédelem Jagelló-kori értékelésére. Pálosfalvi Tamás Eötvös történelmi regénye segítségével mutatja be a rosszul ismert képet. Külön tárgyalja a fekete sereg megsemmisítésének históriáját, összehasonlítva például a XI. Lajos halála után (1483) szélnek eresztett 8 000 katona esetével. Nem véletlenül, ugyanis Lajos országa négyszer népesebb volt Mátyásénál, s míg a 15. századi Angliában – amely erejét tekintve jobban hasonlítható a Magyar Királysághoz – sem merült fel egy állandó hadsereg felállítására. A szerző kiter még egy régi tévhitre is: a Dózsa-felkelés és a mohácsi vereség közötti összefüggésre, amellyel sikeresen szállt szembe Szakály Ferenc Mohácsról írott monográfiájában (1981).

Tóth Gergely történész munkája nemcsak adatgazdagsága miatt kötelező olvasmány, hanem új irányokat jelöl ki a további kutatásoknak. A bűnbakképzéssel és propagandával foglalkozó tanulmánya egy nagyobb mű első fejezete: most a 16. század történetírása Mohács-képét vette elemzés alá. Rögton egy jól ismert, Brodaries Istvánnál olvasható történettel nyit: Perényi Ferenc váradi püspök megjósolja az ütközet előtt Mohács 20 000 magyar mártírját. Ennek megfelelően – Tóth értékelése szerint – a csata történeti emlékezete már a kardok kivonása előtt megkezdődött. A legtöbb forrásgyűjteményben Cuspinianus 1526 végén íródott orációjával kezdődik az emlékeztörténet. A szokásos humanista földrajzi leírásban érdeklődve olvashatunk Traianus hídjáról vagy Oláh Miklós által is tárgyalt szörénységi (Szentkereszt) gyógyforrásról. Tóth kiter a szerző történeti tévedéseire (pl. Siklós, Pétervárad ostroma) is. Érdekes a budai zsidókról szóló meglehetősen információ (nevezetesen kétszázán felvették a harcot a törökökkel), ami tovább gazdagítja a szegénynek éppen eddig sem mondható Mohács-mitológiát. Ugyanis Szulejmán a túlnyomó részt magyar nyelven beszélő (főként budai és esztergomi) zsidókat erőszakkal hajóra rakatta, majd többségüket Konstantinápolyban telepítette le. Erről bővebben olvashatunk több krónikában (Bartoš Pisař, Ferdi, Jozsef ha-Kohén, Ibrahim Pecsevi), Szulejmán hadinaplójában, egy kémjelentésben és egy német nyelvű hírlapban is. Tóth egy tucat kulcsmomentumot emel ki Brodaries választát elemelve (köztük a Szapolyai-ügyet, a csatater leírását, a király halálát), melyek közül jó néhány ma is a kutatás – és pár esetben: a fantáziálgatás – fókuszában áll. Remek és hézagpótló részek lettek Iovius (Mohács az egyetemes történet része), Camerarius (Mohács mint tankönyvi példa), az olmtüzi (Dubravius) és a bécsi (Velius, Lazius) nézőpont elemzése, ahol a Mohácsról szóló párhuzamos és eltérő szakaszok jól adatolva kerülnek az olvasók elé. Ugyanakkor a csata narratív forrásaiból kilógó Szerémi is kedvelt szövege tudósnak és lelkes érdeklődőnek egyaránt. Fontos még Zermegh János, Heltai Gáspár, Siegler Mihály és Brodaries párhuzamos részeinek az összevetése. Siegler azért is említésre méltó, mert – Hans Dernschwam 1553/55-ös útinaplója után – ez a második felbukkanása a Csele-patak-nak (*Czelepataka*), mintegy megágyazva a csermely 21. századig nyúló mítoszának. A szöveg jó tíz évvel ezelőtt jelent meg először magyarul Kulcsár szép fordításában. Tóth biztos kézzel mutat új irányokat a kutatás számára. Álljon itt példaként Brutus szövege. Tóth kihangsúlyozza a fiktív beszédek problémáját, felhívja a figyelmet a forráskritikára, kiter Brutus elfogultságaira is. Munkáját Istvánffy Miklós korszakos művének elemzése zárja. Mindent egybevetve fontos gondolat Tóth

megállapítása: „a Jagelló-kor messze ható negatív megítélésében nagy szerepe volt a 16. századi humanista történetírásnak, és az időszak sallustiusi minta alapján történő magyarázatának”.

Papp Júlia művészettörténész tanulmánya a mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciójával foglalkozik. Ki kell emelni Papp úttörő munkáját, hiszen már tekintélyes jegyzetapparátusa is szépen bizonyítja a szerző alaposágát és elszántságát a téma körüljárásában. Papp cikke egy hiátust tölt be, hiszen ezt megelőzően a Dorffmaister Istvántól (1795–1796) Székely Bertalanig (1860) született képzőművészeti ábrázolások voltak a művészettörténeti kutatások középpontjában (gondoljunk csak a nagy sikerű 2000-es *Történelem – kép* című kiállításra a Magyar Nemzeti Galériában). Papp ügyesen használja fel az írott forrásokban megbújó utalásokat (például a hősi halált Lajos ábrázolását) is. Képtelenség mindegyik elemzett alkotást felsorolni, de álljon itt néhány példa: *Armamentarium*, Thun-vázlatkönyv vagy Johann von Hasenburg (I. Ferdinánd cseh udvarmestere) kézírata mind-mind adalék a további kutatásra. Fontos, hogy Papp szisztematikusan végig veszi a kellő forráskritikával kezelendő, ám hangsúlyosan figyelembe veendő német hírlapok fametszeteit is. A müncheni *Habsburg-ház dicsőségtükre* című kéziratában pedig meglephetjük a csatát ábrázoló reprezentatív illusztrációt, mely ebben a kötetben is megtekinthető.

Szilágyi Emőke Rita irodalomtörténész a toposzokat, az allegóriákat, az elhallgatás és a politikai eszközét kereste meg a magyarországi latin nyelvű levelezésekben és beszámolóokban. A csata után keletkezett frissebb forrásokra irányította figyelmét, sorra veszi az ütközetre, valamint a védőfalra, -pajzsra, és -bástyára vonatkozó elnevezéseket. Szilágyi is kiemeli a Sárffy-féle beszámoló hagiográfiai elemeit (melyre Kasza Péter és Szebelédi Zsolt is rámutatott 2015-ös *Magyar Könyvszemlében* olvasható cikkében), illetve Oláh hallgatását Mohács ügyben. Az átnézett források azt mutatják, hogy a csatát követő évtizedben még kiforratlan a később már ismertté váló Mohács-kép.

Szörényi László irodalomtörténész figyelmeztetését érdemes kihangsúlyozni: a Magyar Nemzeti Bibliográfia (Petrik) 1711–1800 közötti időszakából közel három tucatnyi nyomtatvány foglalkozik Moháccsal latinul, melyek eddig nem látszódtak az emlékeztörténet kutatásában. A szerző kiemelkedő szerepet tulajdonít Mindszenti Antal jezsuita tanár a mohácsi csata 200. évfordulója előestéjén megjelent bölcseleti munkájának, melyben Magyarország a kereszténység védőbástyájaként tűnik elő. Szörényi kitér a forrásokból kiolvasható értékelésre az eretnekség és Mohács viszonyával kapcsolatban, nevezetesen, ha a magyar király és az esztergomi érsek nem pusztult volna a csatamezőn, akkor a protestantizmus „nem is tudott volna elhatalmasodni az országban”. Babai Ferenc jezsuita költő példáján szemlélteti Mohács jelentésének bővülését: Allia pannon patakka válik, utalva a Tiberis kis mellékfolyójára, ahol a Kr. e. 4. század első felében a rómaiak vereséget szenvedtek a gallaktól. És ahogyan Babai fogalmaz (Szörényi fordításában): „Kitör a csata: kard éltétől hullik el a főpap, a király pedig elmerül a hullámokban; nem is késlekednek: Luther és a török hejehujázik”.

A Szörényi által felvázolt kutatási irányhoz erősen kapcsolódik Csörsz Rumen István és Csonki Árpád irodalomtörténészek egy-egy tanulmánya. Míg Csörsz Rumen a Széchenyi Istvánnál is (*Hitel, A kelet népe*) felbukkanó „Mohács nóta” 18. századi történetét vizsgálja fel kellő részletességgel, addig Csonki Etédi Sós Márton 1792-es (eposzként emlegetett) művét helyezi a kutatás irányába. A *Régi Magyar Költők Tára* (XVIII/14) kiadásában megjelent szövegek fontosságát érdemes itt is aláhúzni. Rejtélyes a legismertebb vers (*Mohács, Mohács, régi sebes vérontás helye*) szerzője, sokan Lethenyi János költőt, Anonymus első magyar fordítóját tartják Jankovich Miklós, az egyik változatot őrző kolligátum tulajdonosa bejegyzése alapján. Különösen izgalmas az a rész, mikor Csörsz Rumen a mohácsi nóta hatását tárgyalja a 18–19. századi irodalomban (melyben megjelennek jól, mint Csokonai, Széchenyi, és kevésbé jól ismert szerzők, mint Nátly Ferenc). Csonki tanulmányában először a műfaji kérdéseket veszi sorra. Etédi Sós Vergilius-idézetet („Arma virumque cano”) tűzött mottójaként műve elejére. Ez azért is fontos, mert nehéz meghatározni, hogy – Etédi Sós művétől függetlenül – valójában ki is Mohács tragikus főhőse. II. Lajos vagy Tomori Pál?



Csonki tárgyalja ugyanakkor Szapolyai János szerepét is ebben az eposzi közegben. Elgondolkodtató az irodalomtörténész másik érve: miszerint Etédi Sós műve „egy másik, a vergiliusitól el nem választható epikus tradícióba is szervesen illeszkedik”. Csonki logikusan elemzi Etédi Sós különleges eposzi kellékét: a csatában részt vevők katalógusát, melynek történelmi hitelét a 19. század végétől (Baksay Sándor, Rédey Tivadar) kétségbe vonták. Tekintsünk el most attól, hogy miért is kérnénk számon történelmi hitelességet egy irodalmi alkotástól!<sup>1</sup> Sokkal izgalmasabb S. Laczkó András és Csonki magyarázata: előbbi szerint „az ország döntő jelentőségű eseménye kapcsán igazolja, úgy a korporatív csoport, mint tagjai (az egyes családok) számára kiváltságaik birtoklásának jogosságát”, utóbbi véleménye alapján a katalógus funkciója nemcsak a résztvevők feltüntetése, hanem a hallgatók elődeinek és saját támogatóinak szerepeltetése. Nagyon találó Csonki számítása: a felsorolt közel 300 család majdnem fele részt vehetett az ütközetben, ebből nagyjából 60-ról állítható biztosan, hogy tényleg ott volt a csatatéren.

Különösen fontos, hogy a 19–20. századi magyar zenetörténet kutatása helyet kapott két hosszabb, laikusok számára is élvezhető, pontosan adatolt tanulmányban (több mint hetven oldalon). *Békéssy Lili*, *Gusztin Rudolf*, *Horváth Pál*, *Kim Katalin* zenetörténészek az előbbi korszakot elemezték, *Oszvárt Viktória* zenetörténész pedig az utóbbiról írt cikket. Békéssyék elemzése rögtön első nemzeti (vagy nemzetinek mondott) operánkkal kezdődik, Ruzitska József *Béla futása* (1822) című történelmi daljátékával. A tatárjárás korában játszódó történelmi daljáték és az azt követő Erkel Ferenc – melynek szövegkönyvét Egressy Benjámín Dugonics András azonos című munkája alapján írta – *Bátori Mária* (1840) című zenés színműve értelemszerűen nem Mohácsról szól, hanem megelőlegezte a későbbi alkotásokat. A következő rész pedig a törökök megjelenését tárgyalja a magyar zenész színpadon (melynek előzménye nemcsak a jól ismert Mozart *Szöktetés a szerájból*, hanem a Kelemen László-féle *Csörgősipka* is). Képet kapunk továbbá Adelburg Ágost *Zrínyi*, illetve Doppler Ferenc *Vanda* című operájáról. Rátérve az ütközetre, a szerzők külön fejezetben emlékeznek meg a magyarországi dalárdamozgalom Mohács-fogalmáról, valamint a dalokban és zongoradarabokban felbukkanó csatára vonatkozó motívumokról. Izgalmas lesz az a kutatási irány, amely ezeknek a (például az 1826. augusztus 29-én magyar nyelven énekelt II. Lajosról szóló dal) forrását és szövegét igyekszik majd megtalálni. Ez azért is fontos, mert több oldalról ér össze a néprajzi (lásd a kötetben szereplő Hasanović-Kolutác Andrea) és irodalomtörténeti (a már említett Csörsz Rumén István) kutatás a fent vázolt zenetörténetivel. Oszvárt Viktória sok Mohács-kutató számára ismeretlen világba nyújt betekintést: a 20. századi zene és az 1526-os ütközet kapcsolataiba. A történelmi zeneművek (csak pár név: Dohnányi Ernő, Bartók Béla, Kadosa Pál, Kurtág György) ismertetése után a szerző kiemelt hangsúllyal tárgyalja Dózsa György és Zrínyi Miklós alakját a magyar zeneművekben. Így kerül sor Ránki György *1514*, Sugár Rezső *Stauromachia*, illetve Kodály Zoltán *Zrínyi szözata* bemutatására. Végezetül egy hosszabb elemzést olvashatunk Kósa György 7. szimfóniájáról, amely a *Mohács* alcímet viseli. Majd mindezt Kodály Zoltán – e tárgyban legismertebb – a capella vegyeskarra írt kompozíciójának értékelése zárja.

Sajnos nem vagyunk elkényeztetve a néprajzi kutatásokkal Mohács esetében. Nyilvánvalóan a majdnem félezer év hatalmas távolsága sem kedvezett ennek. Szendrey Zsigmond 1923–24-ben megjelent rövid, programadó tanulmánya, Solymossy Sándor 1926-os hatalmas munkája mellett csak itt-ott lelhetünk érdekes adalékokat (például Sáfrány Zsuzsanna *A mohácsi csata emléke egy néprajzi tárgyon* című 1976-os cikkében). Ezért is kiemelendő Hasanović-Kolutác Andrea átfogó írása, amely a mohácsi identitás és 1526 közti kapcsolatot igyekezett feltárni. A hiánypótló és számos kérdésben elgondolkodtató tanulmány fő bázisát – nagyon helyesen – Mohács helytörténet ku-

<sup>1</sup> Nem melleleg végig olvasva az elmúlt két évszázad irodalmi termését, jól védhető, ám vállaltan szubjektív konklúziót vonhatunk le a friss élményből: továbbra is a legjobb verset Ady Endre, a legjobb regényt Krúdy Gyula és a legjobb drámát Háy Gyula írta Mohácsról.

tatóinak hangyaszorgalmával összeszedetettt morzsáiból, illetve kész kutatásaiból állította össze. Brand Ede, Horváth Kázmér, Ete János, Tihanyi János, Sarosácz György, Kis Béla, Bojtár László, Nagy Kálmán, valamint Ferkov Jakab nevét azért sorolom fel, hogy jól látszódjék milyen komoly előzményekre, adatokra, elemzésekre támaszkodhatott a szerző. Megkerülhetetlenül fontos a mohácsi identitás szervezőelemeit tárgyaló rész, mely a soknemzetiségű és -vallású város történetét rajzolja meg. Külön alfejezet foglalkozik a busójárással is. A kutatás igazi erénye a tanulmány második felében még inkább előtűnik: egyben látjuk a kapcsolódó helyneveket, Solymossyra támaszkodó magyarázatokkal, majd a város történeti-képi ábrázolásairól is olvashatunk. Befejezőképpen a különböző korszakokban lezajlott megemlékezésekről (1887, 1926, 1976) kapunk helyzetképet.

A fenti bemutatáshoz kapcsolódik Hóvári János történész összehasonlító elemzése az 1926-os és 1976-es megemlékezések kapcsán. 1926-ban vált először össznemzeti üggyé a mohácsi csatáról való megemlékezés, amelyet nemcsak a kerek évforduló, hanem Trianon traumája is felerősített. Sorra jelentek meg előtte az átértelmezések, gondoljunk csak Vértesy Gyula (*Új Mohács*, 1921), Boross Sándor (*Másodszor Mohács*, 1923) költeményére vagy Juhász Gyula vezércikkére (*Új Mohács sem elég*, 1925). Hóvári apró részleteiben bontja ki az emlékév országos és mohácsi eseményeit, amelyekről izgalmas forrásgyűjteményt találhatunk a 2006-os B. Szabó János által szerkesztett kötetben. A fél évszázaddal későbbi megemlékezés több ponton is markánsan különbözik a többitől. Egyrészt már előkerültek a tömegsírok, ezzel összefüggésben határozat született az emlékpark létrehozására, másrészt a pártállami interpretációval terhelt emlékeztörténet és a vele össze-összekapcsolódó Mohács-vita új kontextusba helyezte a csata történetét. Különösen tanulságos az akkori nomenklatúrából kissé kilógó cinikus Ortutay Gyula naplóbejegyzése, melyben kötelező gyakorlatként jelenik meg az ütközetről való emlékezés. Hóvári találóan fogalmaz: „Ortutay Gyula nem azt mondta az ünnepeken, amit ő gondolt, hanem – mint naplójegyzeteiből sejtjük – azt, amit a pártvezetés ráért.” Ennél jobb összegzése nem is lehetne az 1976-os eseményeknek.

Két eszmetörténész, Kovács Gábor és Mester Béla annak járt utána, hogy miképpen lehetne rekonstruálni Mohácsot mint emlékezhelyet vagy emlékeztynyomot. Az elméleti alapokról (Pierre Nora, Jan Assmann) elindulva a két szerző Mohács helyét igyekezett megkeresni a modern magyar kulturális nemzet megalkotásában. Gondolatébresztő összegzés a Mohács-toposz örökölt elemeinek (Pázmány Péter, Magyarai István, Szerémi György) áttekintése, illetve reformkori sajátosságainak bemutatása. Ez utóbbi tárgyai nem véletlenül lettek a nevesebb folyóiratok (*Athenaeum*, *Aurora*, *Tudománytár*, *Hasznos Multságok*), melyek immár online is tanulmányozhatók, s egyben megkönnyítik a későbbi kutatást. Kovács és Mester szerint két mintázat tűnik fel: Mohács vagy példázatként, vagy egyedi eseményként szerepel.<sup>2</sup> Visszatérve a szerzők meglátására: „a reformkori gondolkodásban már korán kialakul a tudatos reflexió és érzékenység a Mohács-toposz magyar emlékeztörténetbeli sajátos helyére.” Ahogyan Eötvös példájára utalnak „mások győzelmi ünnepeihez képest mi a vereségeinkre emlékezünk”, kiválóan felel Ottlik mindenki által ismert summája: „Meggzoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük veszített nagy csatáinkat, melyeket túléltünk.” Tanulságos a Mohács és Trianon kapcsolatát tárgyaló fejezet – érdemes lesz majd összevetni Hóvári fent említett tanulmányával –, a szellemtörténet és nemzetkarakterológia (Prohászka Lajos, Joó Tibor, Németh László) beemelése a kutatásba. Számomra legkülönlegesebb rész a harmadikos szegedi gimnazista Bibó István kéziratban maradt diákköri dolgozata, pontosabban annak elemzése a két eszmetörténésztől. Miért? Tessék elolvasni a kötetben.

Két nagyon fontos historiográfiai (ám alaposan megrajzolt) vázlat adja a kötet egyik ívét. B. Szabó János hadtörténész a modern kori történetírásban lévő Mohács-kép megjelenítését kísérli

<sup>2</sup> A recenziens felületes benyomása, hogy – a kötetben most nem vizsgált – 1990 utáni politikai irodalomban, parlamenti felszólalásban, közéleti esszében főként az első mintával találkozhatunk (megint az online adatbázis jótékony segítségével).

meg. B. Szabó – R. Várkonyi Ágnes után – Jászay Pál munkásságát emeli ki a 19. század első feléből, tesszük hozzá, nem érdemtelenül. Érdekes, hogy Jászay művének megjelenése (1846) óta milyen sok módon került szövege felhasználásra a tudományon túl is: gondoljunk csak szépirodalmi alkotásokra (Krúdy), illetve különböző összeesküvés-elméletekre és meglehetősen sajtós, finoman szólva nem forrásközpontú interpretációkra. Pedig Jászay többet érdemelne, elképesztő mennyiségű anyagot dolgozott fel, jobbnál jobb ötleteket adott a későbbi korok kutatóinak. Egy jellemző és friss példa: az ő útmutatása alapján talált meg Kasza Péter filológus Bécsben egy 150 évre elfeledett latin nyelvű politikai pamfletet 1527-ből. Visszatérve B. Szabó tanulmányára, hasznos képet kapunk a 19. század második felének eredményeiről (gondoljunk csak Thüry József török fordításaira, Ortvyar Tivadar monográfiájára) is. A szerző szintén kitér a trianoni interpretációra (ezzel megint utalhatunk Hóvári és Kovács–Mester tanulmányára), majd részletesen tárgyalja az ún. Molnár Erik- és Nemeskürty-, illetve Perjés-vitát. Végezetül egy alapos kitekintés olvashatunk az újabb szakirodalomról (Tóth Zsombor, Csorba Dávid, Erős Vilmos), majd a külföldi munkákról. Ez utóbbinál öröndetes, hogy szó esik a lengyel, a cseh, a horvát, valamint a török Mohács-képről, a nemzetközi hadtörténet-kutatás szemléletes bemutatása mellett. A másik hadtörténész, Polgár Balázs mintegy kiegészítve az előbbieket, átfogó tanulmányban összegzi mindazt, amit a régészeti kutatások régi eredményeiből tudni vélünk és – ami még ennél is fontosabb – tárgyalja az újabb perspektívákat. Polgár is egy történeti vázlatlal kezdi tanulmányát, amely 1889-től (Kápolnai Pauer István) 1992-ig (Négyesi Lajos) terjed. Alapos forráskritikát végez a régészek számára jelentős forrásokon (Brodarics, Burgio, Boemo, hogy csak a B betűseket említsük), beemeli az ismert ábrázolásokat – jól kiegészítik egymást Papp Júlia kötetben olvasható tanulmányával –, majd felteszi és meg is válaszolja a közkeletű kérdéseket (tömegsírok, Földvár, Törökdomb) a legújabb kutatások tükrében.

Végül két, egymásba fonódó kitekintésről adjunk számot. A sokak által második mohácsi csatának emlegetett nagyharsányi ütközet (1687) nemcsak az emlékezetkultúra különböző formái (írott és képi források) számára fontos, hanem beemelő a Mohácsról folyó diskurzusba is régészeti és hadtörténeti szempontból. Az előbbire vállalkozott Polgár, az utóbbira pedig Tóth Ferenc történész. Polgár a nagyharsányi csatánál is részletes történeti vázlatot ad, felsorolja az ismert forrásokat (itt érdemes előtérbe állítani Szita László és Tóth Ferenc feltáró munkáját). Különlegesen jól sikerült a csata képi forrásainak bemutatása, amelyek számos információval szolgálnak a győztes ütközetről. Ezután részletes beszámoló következik az elmúlt években folyó régészeti kutatásról és a csatater lokalizációjáról. Tóth a mítosz és valóság között vág rendet tanulmányában. Forráskutatás (osztrák és francia levéltárak) és összehasonlító filológiai elemzés a történész kézfegyvere, amelyet a szerző végig ügyesen használ. Különösen fontosak Lotharingiai V. Károly kéziratok a magyarországi hadjáratról. Egy könyvtáros számára pedig csemege a csata katonai-könyvészeti hagyatékának részletes bemutatása. Végezetül bevonja a kutatásba a 18. századi szótárakat és lexikonokat is. Érdekes például a Moréri történeti szótára (1759), ahol az 1526. évi csata „csak a szócikk végén jelenik meg, ahol megemlékeznek a csatáról nem messze álló mecsetről, amelyet állítólag II. Szulejmán szultán építtetett a győzelem emlékére.”

Nem árt megemlíteni, hogy 2020-ban fog megjelenni a sorozat tagjaként egy új, számos forrással kiegészített Mohács-szöveggyűjtemény, amelyben olvasható lesz először magyarul az itt tárgyalt Brutus-részlet, a Velius-kézirat, a német hírlapok, az olasz és angol követjelentések, a *Habsburg-ház dicsőségtükre*, a Jászay-féle pamflet vagy Oláh hivatkozott levele. És ugyancsak megtalálhatók lesznek a most bemutatott kötetben sűrűn idézett források is, kiegészülve számos eddig ismeretlen, illetve kevesebb figyelmet kapó angol, német, francia, olasz, cseh, magyar vagy latin szöveggel. Jól látható tehát, hogy recenzióm szétfeszítette a műfaj határait, nagyon nehéz úgy tömören fogalmazni, hogy a most bemutatott könyv egyetlen egy erényét, új kutatási eredményét, megfontolandó állítását se mulasszuk el. Így a recenzens szerepe mindössze a figyelemfelhívás

lehetett a *Magyar Könyvszemle* olvasói felé: tessék kézbe venni, olvasni, felhasználni az eredményeit, s ha kell, vitatkozni vele. Elmondhatjuk, hogy az új Mohács-kötet hamarosan „kinehézkesdi a helyét” a történeti szakirodalomban és nemcsak súlyát tekintve (nem könnyű kézben tartani és olvasni) tölti be meghatározó szerepét a történelmet kedvelők könyvespolcáról le- és visszakerülve.

A láncra vert törpe, Tyrion Lannister – tudtán kívül – figyelemre méltó értelmezését adta a mi Mohácsunknak.

FARKAS GÁBOR FARKAS

# BIBLIOGRÁFIA

## A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2018\*-ban

### Rövidítések

ItK	= Irodalomtörténeti Közlemények
KEK	= Közép-Európai Közlemények
KF	= Könyvtári Figyelő
KN	= Könyv és Nevelés
MG	= Magyar Grafika
MKsz	= Magyar Könyvszemle
MTud	= Magyar Tudomány
MVízjel	= Magyar Vízjel
MűvtörtÉrt	= Művészettörténeti Értesítő
Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások...	= Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások 3. / szerk. BIRÓ Annamária, BOKA László. Nagyvárad: Partium; Bp.: Reciti, 2018. 418 p. ill.
Folyamatosság és változás...	= Folyamatosság és változás. Egyházszervezet és hitélet a veszprémi püspökség területén a 16–17. században. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán, 2017. augusztus 30–31-én rendezett konferencia előadásai / szerk. KARLINSZKY Balázs, VARGA Tibor László. Veszprém: Veszprémi Főegyházmegyei Lvt., 2018. 291 p. ill. (A veszprémi egyházmegye múltjából; 32.)
Formularium Ecclesiae Strigoniensis...	= Formularium Ecclesiae Strigoniensis / edendo operi praefuerunt Petrus ERDŐ, Cornelius SZOVÁK, Petrus TUSOR; coadiuantibus Gabriele SARBAK, Theresia HORVÁTH, Adamo PORUBSZKY. Bp.: MTA–PPKE Fraknói V. Római Tört. Kutcsop.–MTA–ELTE–PPKE Ókortudományi Kutcsop., 2018. LXXXIV, 880 p., 8 t. ill.
Hármas törekvés...	= Hármas törekvés. A váci katolikus papság és értelmiség identitáskeresése a 18–19. században / szerk. BOROS István. Bp.: Szt. István Társ., 2018. 198 p. ill.

---

\* 2016-os és 2017-es impresszummal megjelent publikációk pótlásával

- /HI70/Tanítványok... = /HI70/Tanítványok. Tanulmányok Horváth Iván 70. születésnapjára / szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes, BOGNÁR Péter és MARÓTHY Szilvia. Bp.: Q. E. D. Kiadó, 2018.
- A könyv és olvasója... = A könyv és olvasója. A 14–16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban. Bp.: MTA–ELTE HECE, 2018. 305 p., XVI t. ill.
- Lelkiség és oktatás... = Lelkiség és oktatás a régi Magyarországon / szerk. BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya. Bp.: MTA–PPKE Barokk Irod. és Lelkiség Kutcsop., 2018. 251 p. ill. (Pázmány irodalmi műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok; 18.)
- Litteris vincimur... = Litteris vincimur. I. Scriptorium Konferencia. Vác, 2017. május 11–12. / szerk. BOROS István, TAKÁCS László. Bp.: Szt. István Társ., 2018. 286 p. ill. (Scriptorium)
- A magyar politikai karikatúra története... = A magyar politikai karikatúra története / szerk. TAMÁS Ágnes, VAJDA László. Bp.: Országház Kvk., 2018. 227 p. ill. (Nemzet főtere kézikönyvek)
- Médiatörténeti tanulmányok... = Médiatörténeti tanulmányok, 2018 / szerk. KLESTENITZ Tibor és PAÁL Vince. Bp.: MTA BTK, 2018. 208 p. ill. (Médiatudományi könyvek)
- OSZK 215... = OSZK 215. Tanulmányok egy évforduló tiszteletére / szerk. DEÁK Eszter, DEDE Franciska. Bp.: Bibl. Nationalis Hungariae–Gondolat, 2018. 271 p. ill. (Bibliotheca scientiae & artis; 11.)
- Reformáció 500... = Reformáció 500. A Partiumi Keresztény Egyetem által 2017. október 5–6. között szervezett konferencia előadásainak gyűjteménye / kötetet szerk. KULCSÁR Árpád. Nagyvárad: Partiumi Keresztény Egyetem Partium Kiadó; Komárom: Selye János Egyetem Calvin J. Teológiai Akadémia, 2018. 308 p. ill. (Partiumi Pantheon)
- A reformáció emlékezete... = A reformáció emlékezete. Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században / főszerk. SZÁRAZ Orsolya; szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály. Debrecen: Debreceni Egy. K., 2018. 353 p. ill. (Loca memoriae Hungaricae; 7.)
- A reformáció öröksége... = A reformáció öröksége. Egyháztörténeti tanulmányok / szerk. KOLUMBÁN Vilmos József. Kolozsvár: Kolozsvári Prot. Teol. Int., 2018. 660 p. ill. (Erdélyi református egyháztörténeti füzetek; 24.)
- A szükséges dolgokban legyen egység... = A szükséges dolgokban legyen egység, a kétesekben szabadság, mindenben pedig szeretet. Eger: Egri Lokálpatrióta Egyesület, 2018. 229 p. ill.
- Térképtörténeti Közlemények... = Térképtörténeti közlemények. 2. Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának évkönyve 2017. / főszerk. PÁSZTI László. Bp.: OSZK, 2018. 94 p. ill.
- Universitas – historia... = Universitas – historia. Tanulmányok a 70 éves Szögi László tiszteletére / szerk. DRASKÓCZY István, VARGA Júlia, ZSIDI Vilmos; a szerkesztésben részt vett Hős János, KMETY Adrián. Bp.: M. Levéltárosok Egyes., 2018. 686 p. ill. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai; 16.)

- Világosító lámpás... = Világosító lámpás. Tanulmányok a 60 éves Györi L. János tiszteletére / főszerk. FAZEKAS Gergely Tamás; szerk. BARANYAI Norbert et al. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület–Debreceni Református Kollégium, 2018. 300 p. ill.

### Általános és összefoglaló munkák, elvi kérdések

- BARTÓK István: „Atyám tyúkja”. Az anyanyelvű olvasás és írás néhány kritikátörténeti vonatkozása a 16. században = ItK (122.) 2018. 4. 470–489.
- BERECZ Ágnes: Ráday Gedeon a tudás hasznáról = Lelkészek, nemesek, polgárok. Tanulmányok a Ráday Gyűjteményből / szerk. BERECZ Ágnes. Bp.: Ráday Gyűjtemény, 2018. 33–47.  
Ráday Gedeon levelének közzétételével, könyvtárára, olvasmányműveltségére vonatkozó adatokkal
- BÉRES Norbert: „Román, ’s mi jobb a’ Románnál” – a román népszerűsítésének stratégiáiról = MKSz (134.) 2018. 3. 283–299.
- BITSKEY István: Pázmány-kultusz a 18. századi Egerben = A szükséges dolgokban legyen egység... 39–46.
- BOBORY Dóra: Batthyány Boldizsár titkos tudománya. Alkímia, botanika és könyvgyűjtés a tizenhatodik századi Magyarországon. Bp.: L’Harmattan, 2018. 322 p., 16 t. ill. (Mikrotörténelem; 7.)
- BOGNÁR Péter: Alfabetizáció a késő középkori, kora újkori Magyarországon = Verso 2018. 2. 7–22.
- BORSA Gedeon: Újabb könyvtörténeti írások. Megjelent a szerző 95. születésnapja alkalmából / szerk. SZVORÉNYI Róbert, P. VÁSÁRHELYI Judit; CSOBÁN Endre Attila közrem. Bp.: OSZK–Argumentum K., 2018. 220 p. ill. (A Magyar könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei; 10.)  
Válogatott tanulmányok
- BUDA Attila: „A Tisza partján új kalászkok érnek” (Babits) – a Nyugat szerzőinek csoportos önreprezentációja = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások... 185–202.
- CSATA Adél: 18. századi erdélyi magyar és román értelmiségiek kapcsolatáról. A budai Egyetemi Nyomda kiadványainak szerepe a románok identitásának erősödésében = Certamen V. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. Nyelv-, irodalom-, néprajztudomány, régészet, történelem, művészettörténet / szerk. EGYED Emese, FEJÉR Tamás. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyes., 2018. 123–135.
- DEÁK Eszter: Széchenyi Ferenc mint kulturális mecénás – levelezése tükrében = OSZK 215... 34–44.
- FARKAS Zsuzsanna Krisztina: A Bécsi Egyetem Szent László-orációi a 17. században = Gerundium (9.) 2018. 4. 11–38. ill.  
Könyv- és olvasmánnytörténeti adatokkal
- FEKETE Csaba: Samarjai Máté János ágendája (liturgikus kézikönyve) = Folyamatosság és változás... 183–202.  
Könyvtörténeti adatokkal
- FEKETE Csaba: Igazán hiszen-é? = Theologiai Szle (60.) 2017. 1. 9–17.  
Liturgiátörténeti áttekintés kéziratossá és nyomtatott református ágendák alapján
- FEKETE Csaba: „Mind az két Táblának kik őrizői léznek?”. Két Tekints reánk, Úr Isten kezdetű énekünk történetéhez = Világosító lámpás... 117–129.
- GARADNAI Erika Csilla: A felső-magyarországi hitvita, 1663–1672. Sámbar Mátyás, Pósházi János, Matkó István és Czeglédi István polémiája. Bp.: OSZK–Universitas, 2018. 383 p. ill.  
Könyvtörténeti adatokkal
- GESZTELYI Hermina: A 18. századi polgári és nemes nők műveltsége az 1715-ös Frauenzimmer-Lexicon alapján = Lelkiség és oktatás... 83–98. ill.

- GESZTELYI Hermina: „Gondoljunk az ország hölgyeire is, akik díványpárnát hímeznek a lelki tövességükért[...].” Rakovszky Zsuzsanna keszkenője és szövegei = Nyugvó energia. Az Alföld Stúdió antológiája / szerk. FODOR Péter, LAPIS József. Debrecen: Méliusz Juhász P. Kvt., 2018. 24–39.
- GOLUB Xénia: Adalékok a pomázi szerbek 17–18. századi történetéhez = Bizánc vonzásában / szerk. NACSINÁK Gergely András. Debrecen: Görögkatolikus Metropólia, 2018. 49–71. ill. Könyvtörténeti adatokkal
- Hármas törekvés. A váci katolikus papság és értelmiség identitáskeresése a 18–19. században / szerk. BOROS István. Bp.: Szt. István Társ., 2018. 198 p. ill.  
A Vácott, 2015. okt. 7-én rendezett konferencia szerkesztett, bővített anyaga
- HEGYI Ádám: Tárgykultúra vagy könyvkultúra? Református könyves műveltség a Magyar Királyság délkeleti területén a 18. század második felében = A reformáció öröksége... 544–560.
- HELTAI János: Pareus személyes kapcsolatai magyar diákjaival = Reformáció 500... 95–112. Könyv- és kiadástörténeti adatokkal
- HUBERT Gabriella, H.: A reformáció gyülekezeti énekeinek emlékezete a 16–18. századi énekeskönyvi kánonban = A reformáció emlékezete... 228–233. 329.  
A reformáció emlékezete a kora újkori Magyarországon (Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században) c. 2017. május 18–20. között Debrecenben megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás kiegészített, szerkesztett változata
- KESERŰ Bálint: Ráció és rajongás. Eszmeforgalom Nyugat-Európától Erdélyig, 1580–1730 Bp.: Balassi-MTA BTK ITI Reneszánsz Oszt., 2018. 272 p. ill. (Humanizmus és reformáció; 38.) Válogatott tanulmányok Könyvtörténeti adatokkal
- KISS FARKAS GÁBOR: „Önmagunkról szólván igen nagy haszon keletkezik a tanítás révén”. Önkomentár és tanítás a margókon a 14–16. században = A könyv és olvasója... 15–44. ill.
- KISS FARKAS GÁBOR: A második magyar filológus, Joannes Baptista Novosoliensis = MKsz (134.) 2018. 2. 148–169. = /HI70/Tanítványok... <http://hi70.hu/2018/03/21/kiss/>  
A tanulmány Horváth Iván 70. születésnapjára szerkesztett köszöntőkötetben, elektronikus formában és jegyzetek nélkül jelent meg.
- KNAPP Éva: Előkészületi tanulmány a budapesti Egyetemi könyvtár (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár) ősnymotatványtáráról = Az Egyetemi Könyvtár évkvei 17. 2018. 31–62.  
A könyv és olvasója. A 14–16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban. Bp.: MTA–ELTE HECE, 2018. 305 p., XVI t. ill.  
A Budapesten, 2017. jún. 15–16-án azonos címmel rendezett konferencia szerkesztett anyaga
- LENGYEL Réka: Verseggy Usus aestheticus Linguae Hungaricae című kézikönyvének forrásai = In memoriam Verseggy Ferenc 7. Emlékkönyv a Szolnokon 2017. április 3–4-én rendezett tudományos konferencia anyagából / szerk. DONCSEZ Etelka, LENGYEL Réka. Szolnok: Verseggy F. Kvt. és Közművel. Intézmény, 2018. 112–127.
- MÁTÉ Ágnes: Egy kora újkori sikerkönyv története. 15–16. századi szövegvariánsok és fordítások Eneas Silvius Piccolomini Historia de duobus amantibus című szerelmes regényéből. Bp.: Reciti, 2018. 389 p. ill. Könyvtörténeti adatokkal
- MONOK István: A hagyományos világ átváltozásai. Tanulmányok a XVIII. századi magyarországi könyvtárak történetéhez. Bp.: Kossuth; Eger: EKE, 2018. 300 p. (Kulturális örökség)
- MONOK István: A könyvtár múzeuma, vagy a múzeum könyvtára? Egy közép-európai történet magyar példákkal = Universitas – historia... 567–576.



- NÁDASDY Pál: Áhítatos és buzgó imádságoc (új kiadása). Imádságok a reformáció korából. NÁDASDY Pál: Áhítatos és buzgó imádságok / sajtó alá rend., bev. TAKÁCS–REICHARDT Gabriella. Sárvár: Nádasdy F. Múz., 2017. 272 p. (A Nádasdyak hagyatéka; 1.)  
Nádasdy Pál imádságoskönyvének szövegkiadása, bevezető tanulmánnyal: 9–87.
- NÉMETH Luca Anna: A Singer és Wolfner Kiadó gyerekkönyv-kiadási és hirdetési tevékenysége a századfordulón. 1888–1920. = MKsz (134.) 2018. 4. 411–443. ill.
- OLÁH Róbert: „Kalauznak calumnia minden dolga”. Pósházi János válasza Pázmány Péternek a reformáció kezdetéről = A reformáció emlékezete... 293–305. 332.  
A reformáció emlékezete a kora újkori Magyarországon (Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században) c. 2017. május 18–20. között Debrecenben megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás kiegészített, szerkesztett változata  
Pósházi János olvasmányműveltségére vonatkozó adatokkal
- OLÁH Róbert: „a bibliai légkörnek delejtűi”. A magyar nyelvű református bibliai konkordanciák története a 16. századtól 1950-ig = Világosító lámpás... 105–116.
- OSZK 215. Tanulmányok egy évforduló tiszteletére / szerk. DEÁK Eszter, DEDE Franciska. Bp.: Bibl. Nationalis Hungariae–Gondolat, 2018. 271 p. ill. (Bibliotheca scientiae & artis; 11.)  
A Budapesten, 2017. nov. 23–24-én rendezett tudományos ülésszak szerkesztett előadásai
- PAPP Ingrid: Biblikus cseh nyelvű gyászbeszédék a 17. századi Magyarországon. A nyomtatott korpusz bemutatása és irodalomtörténeti vizsgálata. Bp.: Universitas, 2018. 304 p. ill. (Historia litteraria; 34.)  
Nyomdászattörténeti adatokkal
- PAPP Ingrid: Lutheránus prédikátorok és a sérthetetlen szent könyv = A reformáció emlékezete... 90–99. 322.  
A reformáció emlékezete a kora újkori Magyarországon (Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században) c. 2017. május 18–20. között Debrecenben megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás kiegészített, szerkesztett változata
- SCHMELCZER–POHÁNKA Éva: „Én sok poros aktát ástam ki a levéltárak aljából. Ha valaki ezen felül kíván történetet írni, tegye, fogjon hozzá, kutasson tovább – és írjon”. Brüstle József Antal plébániatörténeti kutatásai a 19. század második felében = Tanulmányok Ódor Imre emlékére / szerk. GYÁNTI István, KULT László. Pécs: MNL BML, 2018. 418–427. ill.  
Brüstle József Antal Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis című művének keletkezéstörténetéhez
- SZABÓ Emília: Szépirodalmi kísérletek a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban a zsebkönyvek korában, a nagyenyedi Virágkosár = A reformáció öröksége... 561–585.  
Kiadástörténeti-, olvasástörténeti adatokkal
- SZATMÁRI Áron: Bogáti nyomtatásban. A Psalterium és az unitárius énekeskönyvek = Keresztény Magvető (124.) 2018. 1. 48–65. 166.  
Könyvtörténeti adatokkal
- SZELESTEI NAGY László: A szentmise a 17–18. századi Magyarországon = Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon / szerk. SZELESTEI N. László. Bp.: MTA–PPKE Barokk Irod. és Lelkiség Kutcsop., 2018. 279–286.  
Könyvtörténeti adatokkal
- SZELESTEI NAGY László: Tanulmányok a 17–18. századi magyarországi művelődésről. Bp.: Szt. István Társ., 2018. 237 p. (Pázmány irodalmi műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok; 20.)  
Válogatott tanulmányok  
Könyvtörténeti adatokkal
- TAMÁS Ágnes: A magyar politikai karikatúrák másfél évszázada = A magyar politikai karikatúra története / szerk. TAMÁS Ágnes, VAJDA László. Bp.: Országház Kvk., 2018. 9–20. ill.

- TŰRI Tamás: A Heltai-nyomda Apokalipszis-kommentárjairól = Keresztény Magvető (124.) 2018. 1. 66–81. 166.
- TŰSKÉS Anna: Magyarországi klerikusok felsőfokú tanulmányai a 17. században. Potmani Péter tézislapja a kassai Akadémián = Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században / szerk. VARGA Szabolcs, VÉRTESI Lázár. Pécs: Történelemszéch Egyes.–META Egyes., 2018. 121–139. ill.  
Az Országos Széchényi Könyvtár M 116 jelzetű nyomtatványáról
- UTASI Csilla: Egy prédikatori életpálya tanulságai. Heltai Gáspár = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások 3. / szerk. BIRÓ Annamária, BOKA László. Bp.: Reciti; Nagyvárád: Partium K., 2018. 43–54.  
Könyvtörténeti adatokkal
- VERÓK Attila: Luther és Honterus emlékezete az erdélyi századoknál a kora újkorban = A reformáció emlékezete... 71–78. 321.  
A reformáció emlékezete a kora újkori Magyarországon (Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században) c. 2017. május 18–20. között Debrecenben megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás kiegészített, szerkesztett változata
- VERÓK Attila: Barcasági szász peregrinusok európai egyetemeken. Oktatás, könyvkultúra, tudomány = A reformáció öröksége... 445–456.

### Bibliográfiák, repertóriumok, katalógusok

- Armenian cultural heritage in the Carpathian Basin / gen. ed. Bálint KOVÁCS, István MONOK, Stefan TROEBST. Leipzig: Leipziger Universitätsverl.; Eger: Eszterházy Károly College, 2011–.  
2., Catalogue of the Armenian Library in Csíkszépvíz/Frumoasa. Books printed before 1851 and manuscripts / Mária M. HORVÁTH et al. Eger: EKE Líceum K., 2018. LVII, 67 p. ill.
- BIRÓ Gyöngyi: A Ráday Gyűjtemény Könyvtárának készülő antikvakatológusa = Lelkészek, nemesek, polgárok. Tanulmányok a Ráday Gyűjteményből / szerk. BEREZC Ágnes. Bp.: Ráday Gyűjtemény, 2018. 70–78.
- BORVÖLGYI Györgyi: A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 2017-ben = MKsz (134.) 2018. 4. 465–491.
- Erdélyi könyvesházak. Szeged: Scriptum, 1991–.  
5., 1541–1782. Vegyes források / sajtó alá rend. BIRÓ Gyöngyi, MONOK István, VERÓK Attila. Bp.: MTA KIK, 2018. XXI, 302 p. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 16/5.)
- GAZDA István: A Magyar Tudós Társaság által kiadott könyvek és folyóiratok, 1831–1848. Bp.: M. Tudtört. és Egészségtud. Int., 2018. 203 p. ill. (Magyar tudománytörténeti szemle könyvtára; 129.)
- KNAPP Éva: A budapesti Egyetemi Könyvtár 1635 előtti ősállományának újabb kötetei, 2. = Az Egyetemi Könyvtár évkvei 17. 2018. 150–190.
- MAYER Gyula: The textual tradition of the carmina epica = Iani Pannonii opera quae manserunt omnia / seriem redigunt Stephanus BORZSÁK et Agnes RITOÓK–SZALAY. Bp.: Balassi, 2006–.  
Carmina epica. Textus. 2018. 9–28.  
A Janus Pannonius szöveghagyományhoz kapcsolódó kéziratokról és nyomtatványokról
- PETRIK Géza: Magyarország bibliographiája, 1712–1860 = Bibliographia Hungariae 1712–1860 Bp.: OSZK, 1968–.  
10., Nyomda- és kiadástörténeti mutató a IX. kötetben közreadott magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) 1701–1800 között megjelent nyomtatványokhoz = Index typographicus libro-

- rum annis 1701–1800 in Hungaria (alibique lingua Hungarica) editorum ad tomum IX /össze-áll. és szerk. KOVÁCS Eszter, V. ECSEDY Judit. 2018. 400 p.
- PIRNÁT Antal: Néhány kiegészítés a 16. századi magyarországi nyomtatványok bibliográfiájához  
PIRNÁT Antal: Kiadatlan tanulmányok / szerk. ÁCS Pál. Bp.: Reciti, 2018. 191–196.  
Pirnát Antal eddig publikálatlan kiegészítései az RMNy 1. kötetéhez (RMNy 260., RMNy 720., híradás egy 1586-ban megjelent unitárius katekizmusról)
- VARGA András: A Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár 1801–1850 közötti régi nyomtatványai = Catalogus librorum veterum Bibliothecae Universitatis Szegediensis = Altbücherbestand zwischen 1801–1850 der Universitätsbibliothek Szeged / mtárs FARKAS Katalin. Szeged: SZTE Klebelsberg Kvt., 2018. VI, 451 p. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei; 11.)

### Cenzúratörténet és más jogi szabályozások

- KELEMEN Roland: A magyar sajtó és sajtószabadság helyzete az első világháborút követő vészhelyzetekben – A magyar sajtójog a hatalmi/ legitimációs kivételes állapotok időszakában (1918–1922) = Sajtójogi források a kivételes hatalom árnyékában. A magyar sajtójog a hatalmi/legitimációs kivételes állapotok időszakában, 1918–1922 / szerk. és vál. KELEMEN Roland. Bp.: M. Katonai Jogi és Hadijogi Társ., 2018. 13–66.
- LEGEZA Dénes: A kiadói szerződés története. A reformkortól 1952-ig. Szeged: Iurisperitus K.–Pólay E. Alapítvány, 2018. 212 p. ill. (A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára; 69.)
- PRUZSINSZKY Sándor: A rettegés gyermeke. A cenzúra Európában, 1478–1918 / Pruzsinszky Bp.: Fakultás K., 2018. 385 p. ill.  
Magyarország cenzúratörténetével
- NAGY Gábor, Sz.: A sajtót érintő viták a parlamentben 1945 és 1949 között = In medias res (7.) 2018. 1. 143–176.
- PAÁL Vince: A cenzúra kérdése a Nemzetgyűlésben 1920–1921-ben = Médiatörténeti tanulmányok, 2018 / szerk. KLESTENITZ Tibor és PAÁL Vince. Bp.: MTA BTK, 2018. 89–116.
- Sajtójogi források a kivételes hatalom árnyékában. A magyar sajtójog a hatalmi/legitimációs kivételes állapotok időszakában, 1918–1922 / szerk. és vál. KELEMEN Roland. Bp.: M. Katonai Jogi és Hadijogi Társ., 2018. 182 p.

### Könyvtörténet/Kéziratosság, kódexek

- BARNA Gábor: Egy 18. századi katekizmus és 19. századi továbbélése = Lelkiség és oktatás... 19–36. ill.
- BARTÓK Zsófia Ágnes: A Karthauzi Névtelen műve és Gutenberg találmánya. Újabb adatok a latin előszó értelmezéséhez. = /HI70/Tanítványok... <http://hi70.hu/2018/03/27/bartok/>  
Elektronikus dokumentum
- BARTÓK Zsófia Ágnes: A Karthauzi Névtelen művének műfaji környezete = A könyv és olvasója... 45–57.
- BERTÉNYI Iván: Az Egyetemi Könyvtár Dante-kódexének heraldikai problémái = Universitas – historia... 525–540. ill.  
Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Codex Italicus 1. kódexéről
- BIBOR Máté János: Az Egyetemi Könyvtár Cod. Ital. 3 jelzetű kéziratának története és ismertetése = A könyv és olvasója... 241–257. ill.

- BIBZA Gábor: Nyomatott káték a Kárpát-medencében (1538–1711) = A reformáció öröksége... 147–152.
- BOLONYAI Gábor – GÁBOR Sámuel: Bonfini autográf görög nyelvű idézetei a Symposionban = Antik tanulmányok (62.) 2018. 179–209.  
Az Országos Széchényi Könyvtár Clmae 421 jelzetű kéziratáról
- BUIJTÁS László Zsigmond: Otrókocsi Főrös Ferenc hollandiai könyvajándékozásainak nyomában = Egyháztört. Szle (19.) 2018. 1. 127–134.
- BUIJTÁS László Zsigmond: Apáti Miklós 1686-os leideni disputációjának újabb dedikált példánya = Egyháztört. Szle (19.) 2018. 4. 147–151.
- CSORBA Dávid: A gályarabok könyvei. Jablonczay Sámuel kötete = Egyháztört. Szle (19.) 2018. 3. 125–126.
- DALLOUL Zaynab: Érdekességek az OSZK néhány ősnymtatványának tulajdonosi bejegyzéseiből = OSZK 215... 162–170.
- DARAGÓ Dénes: Elveszett corvinák nyomában = Sapere aude. Ünnepi kötet Szilágyi Péter hetvenedik születésnapja tiszteletére / szerk. ZSIDAI Ágnes, NAGYPÁL Szabolcs. Bp.: ELTE Eötvös K., 2017. 379–385.
- DINNYÉS Patrik: Cirill betűs könyvek Eszterházy Károly egri püspök könyvtárában = Történelmi és irodalmi arcképek. Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában VIII. A 2018-as tudományos felolvasóülés anyaga / szerk. SZABÓ Tünde, SZILI Sándor. Szombathely: Szláv Tört. és Filológiai Társ., 2018. 58–69.
- DÖMÖTÖR Adrienne: Van itt egy kis szabad hely? Vallási kötődésű nyelvmélekek (nem csak) a margón = Litteris vincimur... 89–110.
- DÓZSA Gábor Zoltán: Egy ismeretlen szentszéki formuláskönyv a XV. század első harmadából = Litteris vincimur... 229–236.
- EKLER Péter: Further data on the Corvina manuscript of Bessarion's De ea parte evangelii... (Budapest, National Széchényi Library, Cod. Lat. 438, ff.3–17.) = Byzanz und das Abendland V. Studia Byzantino-Occidentalia / hrsg. von Erika JUHÁSZ. Bp.: Eötvös-József-Collegium, 2018. (Antiquitas, Byzantium, renescentia; 32.) 151–159. ill.
- EKLER Péter: Antik retorikai művek a Corvina könyvtárban = Litteris vincimur... 237–246.
- EKLER Péter: „liberis tuis, discipulis nostris...”. Megjegyzések Giorgio Valla laki Tűz Jánosnak ajánlott Iuvenalis-kommentárjához = MKsz (134.) 2018. 3. 337–339.
- ETLINGER Mihály: A Bölöni-kódexről és egy unitárius énekeskönyvről = Keresztény Magvető (124.) 2018. 1. 21–47. 105.  
Az OSZK Oct. Hung. 642. jelzetű kéziratáról
- FÁBIÁN Laura: Nagy Lajos királytükre. A Secretum Secretorum = A könyv és olvasója... 77–99.  
A Hertford College MS Hertford College 2 kódexéről
- FALVAY Dávid: Az Egyetemi Könyvtár Cod. Ital. 3 jelzetű kéziratának filológiai problémái = A könyv és olvasója... 259–271. ill.
- FARKAS Gábor Farkas: Andrassy Ignác Thuróczy-krónikája = MKsz (134.) 2018. 2. 222–227.
- FEKETE Csaba: Komáromi és enyingi-é az „alkalmazott Agenda”? = Acta Papensia (18.) 2018. 1/2. 107–141.  
Az OSZKK Oct. Hung. 136 jelzetű kéziratáról  
A Szerző a kézirat bibliográfiai, könyvészeti szempontú vizsgálatát egy korábbi tanulmányában már elvégezte (Fekete Csaba: Komáromi Jánosok. In: MKsz (133.) 2017. 1. 81–88.)  
Jelen tanulmány említett kutatási eredmények összefoglalásán kívül a forrás liturgiátörténeti szempontú elemzését is adja  
Szemelvények közlésével

- FERENCZI Ilona: A Besztercebányai kancionálé = Bivio 2018. 20–47. ill.  
 Az Evangélikus Országos Könyvtár R 1644 jelzetű kéziratának tartalmi leírásával
- FRIDL Viktória: Az Egyetemi Könyvtár Cod. Ital. 3 jelzetű kéziratának nyelve = A könyv és olvasója... 273–277.
- GÖRÖG Dániel: A Die Königin von Frankreich magyarországi előfordulása = /HI70/Tanítványok...  
<http://hi70.hu/2018/03/14/gorog/>  
 Elektronikus dokumentum  
 Az Universitätsbibliothek Heidelberg Cod. Pal. germ. 472-es jelzetű kódexről
- GULYÁS Borbála: Szentgyörgyi Gábor Nádasdy Tamás életrajza és sírfelirata Istvánffy Miklós másolati könyvében, valamint a nádor és felesége lékai síremlékén = A könyv és olvasója... 59–74. ill.
- HAADER Lea: Tükröt tartó korrektúrák = Litteris vincimur... 17–30.
- HARASZTI SZABÓ Péter: Az egyetemek szerepe a huszita propagandában = A könyv és olvasója... 115–131.
- HARASZTI SZABÓ Péter: A prágai egyetem magyarországi diákjainak könyvkultúrája a középkorban = MKSz (134.) 2018. 1. 1–16.
- HENDE Fanni: Az Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében található kódextöredékek = Turul (91.) 2018. 2. 64–80.  
 Az Országos Levéltár Q 406 fondjában található fragmentumok leírása
- KERTÉSZ Balázs: The 1499 constitutions of the Hungarian Observant Franciscan vicariate = Chronica. Annual of the Institute of History University of Szeged (15.) 2017. 173–186.  
 A tanulmány magyar nyelven megjelent: MKSz (132.) 2016. 3. 257–270.
- KNAPP Éva: Palingenius Zodiacus vitae-je a magyarországi Album Amicorumokban = Antikvitás & reneszánsz (1.) 2018. 2. 115–136.
- KOC SIS Réka, P.: „Az ki írta, egy Ave Máriát kér”. Kolofónok az ómagyar kódexekben = Litteris vincimur... 119–137.
- KÖRMENDY Kinga: Énekeltek-e a Bakócz-graduáléból? = Magyar Sion (12.) 2018. 1. 45–52.  
 Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms. 1. 1a-1b jelzetű kétkötetes graduáléjáról
- KORONDI Ágnes: Eucharisztikus imádságok a késő középkori magyar nyelvű imakönyvekben = Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon / szerk. SZELESTEI N. László. Bp.: MTA–PPKE Barokk Irod. és Lelkiség Kutsop., 2018. 133–150.  
 Olvasmánytörténeti adatokkal  
 Függelékben: Eucharisztikus imák a kódexirodalomban: 144–150.
- KORONDI Ágnes: A Vita et transitus Sancti Hieronymi keletközép-európai és magyarországi elterjedéséről = A könyv és olvasója... 193–211.
- KOVÁCS Andrea: Vergente mundi vespere. Egy ismeretlen Szent László-himnusz a Szepességben és Sittenben = MKSz (134.) 2018. 2. 125–138.
- KOVÁCS Annamária: Jakubovich Emil jegyzetei a Königsbergi töredék őrzőkódexéről = MKSz (134.) 2018. 3. 328–336.  
 A Königsbergi Töredék és Szalagjai ms. 1194. jelzetű őrzőkódexéről  
 Jakubovich Emil a kódexről készült jegyzeteinek (ms.4820/323. MTA KIK Kézirattár) szöveggel közlésével
- KOVÁCS Sándor: Egy unitárius értelmiségi életpályája a 17. század fordulóján = A reformáció öröksége... 84–94.  
 Bíró Sámuel: Erdély státusáról, lakosairól és lakóhelyeiről és folyóvizeiről című munkája kéziratáról
- LATZKOVITS Miklós: Albrecht von Haller magyarországi recepciójának történetéhez. Haller és a nők = ItK (122.) 2018. 3. 317–355. ill.

- LAUF Judit–SARBAK GÁBOR: Kódektörödékek Vácott = Hármastörökvés... 31–53. ill.  
A Váci Egyházmegyei Könyvtárban őrzött kódektörödékekről (700.028/Fragm., 701.006/Fragm. 1., 701.006/Fragm. 2., 705.251a/Fragm., 708.012/Fragm.1, 708.012/Fragm.2.)  
A fragmentumok leírásával
- LAUF Judit: Pseudo Ptolemaeus Centiloquiuma Vácott. Néhány jelentős kódektörödékek a Váci Egyházmegyei Könyvtárban = Litteris vincimur... 187–196.  
A Váci Egyházmegyei Könyvtárban őrzött három latin nyelvű kódektörödékek (700.028/Fragm., 708.012/Fragm.2, 705.250a/Fragm) bemutatása
- LOVAS Borbála: Kölcsönzött conciók és archaikus imák egy oxfordi Enyedi-kötetben = /HI70/Tanítványok ... <http://hi70.hu/2018/03/23/lovas/>  
Elektronikus dokumentum.  
Az oxfordi Harris Manchester College-ban őrzött Enyedi György kötet (Explicationes) kézirat-jegyzeteiről
- MAGYAR Balázs Dávid: Kálvin János (és Luther Márton?) házassági és családi életre vonatkozó elgondolásainak recepciója Tarpai Szilágyi András Libellus repudii et divortii Christiani (1667) című művében = A reformáció emlékezete... 121–135. 323. ill.  
A reformáció emlékezete a kora újkori Magyarországon (Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században) c. 2017. május 18–20. között Debrecenben megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás kiegészített, szerkesztett változata
- MARGÓCSY Dániel–SOMOS Márk–JOFFE, Stephen N.: A pécsi Fabrica = Per aspera ad astra. (5.) 2018. 1. 124–131. ill.
- MOLNÁR Dávid: Hunyadi Ferenc ismeretlen orvosi munkája Oxfordban = A könyv és olvasója... 101–111.  
A Bodleian Library Ashmole-gyűjteménye 1425-ös számú kolligátumának egy magyar vonatkozású kéziratáról
- NAGY Levente: Agyagfalvi Sándor Gergely énekeskönyve és a román reformáció = A reformáció emlékezete... 234–245. 329–330. ill.  
A reformáció emlékezete a kora újkori Magyarországon (Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században) c. 2017. május 18–20. között Debrecenben megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás kiegészített, szerkesztett változata
- OLÁH Róbert: Adalékok Miskolci Csulyak István albumának értékeléséhez = Icones sive Imagines viuae, literis Cl. Viorum, Italiae, Graeciae, Germaniae, Galliae, Angliae, Vngariae / Ex Typis Valdkirchianis in lucem productae, cum elogiis variis per Nicolavm REVSNERVM.; Icones aliqvot clarorvm viorvm Germaniae, Angliae, Galliae, Vngariae / cum elogiis et parentalibvs factis Theodoro ZVINGERO; Icones sive imagines viorvm literis illvstrivm, qvorvm fide et doctrina religionis et bonarvm literarum studia, nostrâ patrumque memoriâ, in Germaniâ praesertim, in integrum sunt restituta, Additis eorvndem elogiis diversorum auctorum / ex secunda recognitione Nicolai REVSNERI IC., cvrante Bernhardo IOBINO /mindhárom mű hasonmását szerk. DIENES Dénes és OLÁH Róbert. Sárospatak: Hernád; Debrecen: TTRE Nagykönyvtára, 2018. Hasonmás kiad. 34–55.
- ONDER Csaba: Két Kölcesey-kézirat a nyelvújítási harcok időszakából = Verso 2018. 2. 105–116.  
Az OSzK Kt Quart. Hung. 4361 és az OSzK Kt Quart. Hung. 2832 jelzetű kéziratról
- ŐSZ Sándor Előd: Kincs a könyvtáblában = Világosító lámpás... 91–95.
- RÁCZ Emese: A reformáció 1717-es évfordulójára írt vitairatról = A reformáció öröksége... 9–21.
- REUSNER, Nicolaus: Icones sive Imagines viuae, literis Cl. Viorum, Italiae, Graeciae, Germaniae, Galliae, Angliae, Vngariae / Ex Typis Valdkirchianis in lucem productae, cum elogiis variis per Nicolavm REVSNERVM.; Icones aliqvot clarorvm viorvm Germaniae, Angliae, Galliae, Vngariae / cum elogiis et parentalibvs factis Theodoro ZVINGERO; Icones sive imagines viorvm literis

- illvstrivm, qvorvm fide et doctrina religionis et bonarvm literarum studia, nostrâ patrumque memoriâ, in Germaniâ praesertim, in integrum sunt restituta, Additis eorvndem elogiis diversorum auctorum / ex secunda recognitione Nicolai REVSNERI IC., cvrante Bernhardo IOBINO / mindhárom mű hasonmását szerk. DIENES Dénes és OLÁH Róbert. Sárospatak: Hernád; Debrecen: TTRE Nagykönyvtára, 2018. (1249 p.) + 1 füz. (63 p.) mell. ill. Hasonmás kiad. Mellékletcím: Kísérő tanulmányok Miskolci Csulyak István peregrinációs albumához Jakó Zsigmond és Oláh Róbert tanulmányával
- SARBAK Gábor: Kodikológiai megjegyzések Beneéthy Máté és Nyási Demeter formuláskönyveihez = Formularium Ecclesiae Strigoniensis... LXXIX–LXXXIV.  
A gyulafehérvári Batthyaneum MS I. 152. és az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms. II. 507. jelzetű kódexeiről  
A tanulmány angol nyelven: XLI–XLVI.
- SARBAK Gábor: Codicological notes on the formularies of Máté Beneéthy and Demeter Nyási = Formularium Ecclesiae Strigoniensis... XLI–XLVI.  
A gyulafehérvári Batthyaneum MS I. 152. és az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms II. 507. jelezű kódexeiről  
A tanulmány magyar nyelven: LXXIX–LXXXIV.
- SCHELHAMMER Zsófia: Nyilvánosan elveszve = Tév/hit. Tévedések és tévesztések a régi magyar irodalomban. Fiatalok Konferenciája 2017 / szerk. ETLINGER Mihály et. al. Bp.: Reciti, 2018. 41–49.
- STOHL Róbert: Festetics László albumai = Lymbus. 2018. 459–493.  
Az OSZK Kézirattár Oct. Lat. 1256. jelzetű dokumentumáról, a forrás betűhív átiratával
- SZABÓ András Péter: A határhalom üzenete. Johann Brichenzweig löcsei szabó feljegyzőkönyve (1681) = Rekatalizáció a uhorská spoločnosť v 17.–18. storočí = Rekatalizáció és a magyar társadalom a XVII–XVIII. században / ed. Péter KÓNYA. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016. 127–187. ill.
- SZOVÁK Kornél: Formuláskönyvek a középkori Magyarországon = Formularium Ecclesiae Strigoniensis... LV–LXVII.  
A gyulafehérvári Batthyaneum MS I. 152. és az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms. II. 507. jelzetű kódexeiről  
A tanulmány angol nyelven: XVII–XL.
- SZOVÁK Kornél: Formularies in the Medieval Hungary = Formularium Ecclesiae Strigoniensis... XVII–XL.  
A gyulafehérvári Batthyaneum MS I. 152. és az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Ms. II. 507. jelzetű kódexeiről  
A tanulmány magyar nyelven: LV–LXVII.
- TÓTH Zsombor: Protestáns biográfia és hosszú reformáció. Kálvin János latin nyelvű életrajzá-  
nak 18. századi ismeretlen magyar fordításáról. Előtanulmány = A reformáció emlékezete...  
136–155. 324.  
A reformáció emlékezete a kora újkori Magyarországon (Protestáns és katolikus értelmezések  
a 16–18. században) c. 2017. május 18–20. között Debrecenben megrendezett tudományos  
konferencián elhangzott előadás kiegészített, szerkesztett változata
- UHRIN Dorottya: Szent Katalin és a tűkör = A könyv és olvasója... 181–192.
- VAJDA Tamás: Egyetemi órai jegyzetek a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban, 1872–1919 = Uni-  
versitas – historia... 459–473.
- VARGA András: Handschriftliche eintragungen der Bibliothek des Franziskanerklosters in Szeged =  
Chronica. Annual of the Institute of History University of Szeged (15.) 2017. 157–162.

- VARGA Imre Kapisztrán: The Origins of the Manuscript of the Franciscan Rule and the Testament of Saint Francis from the Convent of Gyöngyös, Hungary in 1494 = *Chronica Annual of the Institute of History University of Szeged* (15.) 2017. 163–171.  
A Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár Gyöngyösi Műemlékkönyvtárának kéziratáról, a Regula-kódexről (Cod. Med. 5.).
- VERŐK Attila: Nagyváradi emlékek a második reformáció korának egy jeles történeti gyűjteményéből. Szemzetés a hallei Franckesche Stiftungen „Varadicum”-aiból = *Reformáció 500...* 113–134.
- VERŐK Attila: Erdélyi szász história egy katolikus könyvtár polcain. Mathias Miles „Siebenbürgischer Würgengel”-je az Egri Főegyházmegyei Könyvtár állományában = *A szükségesség dolgokban legyen egység...* 217–229.
- VESZPRÉMY László: Anonymus, az Excidium Troiae és a XII. századi reneszánsz Anonymus Trója-történetének feltételezett forrásáról. = *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica.* 142. 2017. 3–16. ill.  
A függelékben a két mű egyes szöveghelyeinek táblázatos összevetése: 13–15.
- VESZPRÉMY Márton: Asztrológiai művek Mátyás király könyvtárában = *A könyv és olvasója...* 215–230.
- VRABÉLY Márk: „hunc exemplum excepi de libro fratris Bernardini de Busty”. A Sándor-kódex egy exemplumának forrása és a kódex szerkezete = *Adsumus XVI. Tanulmányok a XVIII. Eötvös Konferencia előadásaiból* / szerk. FARKAS Flóra, JUHÁSZ Daniella, SZÜCS Bernadett. Bp.: ELTE Eötvös J. Collegium, 2018. 337–354. ill.
- VRABÉLY Márk: Hat[van] vagy het[ven]?. A Lobkowicz- és a Bod-kódex egyetlen szaváról = /HI70/ Tanítványok... <http://hi70.hu/2018/03/14/vrabely/>  
Elektronikus dokumentum
- VRABÉLY Márk: „Embernek három fő ellensége vagon”. A Bod- és a Lobkowicz-kódex két traktátusának vizsgálata = *Tév/hit. Tévedések és tévesztések a régi magyar irodalomban. Fialatok Konferenciája 2017* / szerk. ETLINGER Mihály et. al. Bp.: Reciti, 2018. 107–121.
- ZSUPÁN Edina: Plinius laurentumi villájának leírása Vitéz János kódexében (Bécs, ÖNB, Cod.141) = *Új Forrás* 2018. 7. 21–31. ill.  
Az Österreichische Nationalbibliothek Cod. 141. jelzetű kódexéről

## Nyomda-, nyomdászattörténet

### *Több évszázadot érintő munkák*

- BÁNYI Szilvia–ECSÉDY Judit, V.: Újabb adatok a katolikus könyvnyomtatás helyzetéről az Erdélyi Fejedelemségben = *Catholic reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában* / szerk. DIÓSI Dávid, MARTON József. Bp.: Szent István Társulat; Kolozsvár: Verbum, 2018. 73–106.  
A csíksomlyói, kolozsvári és szebeni katolikus kiadványok jegyzékével
- ECSÉDY Judit, V.: Sopron nyomdászata = *MG* (62.) 2018. 4. 59–63. ill.

### *16. század*

- BÁNYI Szilvia: 450 évvel ezelőtt vette kezdetét a nyomtatás az erdélyi fejedelmi székhelyen, Gyulafehérvárott = *OSZK* 215... 229–245. ill.



*17. század*

- CSORBA Dávid: Czeglédi István debreceni kiadványterve = Egyháztört. Szle (19.) 2018. 2. 126–129.
- MOLNÁR Dávid: Unitárius könyvnyomtatás református fejedelmek alatt. A radikalitás tompuló fegyvere = Keresztény Magvető (124.) 2018. 1. 3–20. 165.
- PAPP Ingrid: A cseh menekültek nyomdájának helye a biblikus cseh nyelvű nyomtatványokat közreadó 17. századi magyarországi nyomdák között = Reformatio nostra – protestáns szellemi műhelyek. Tanulmányok / szerk. GYULAI Éva és TASI Réka . Miskolc: MTA MAB, 2017. 44–57.: ill.
- SŐPTEI Imre: Újabb adatok a kőszegi evangélikus Wecheliuss nyomda működéséről. 1651–1671 = Életünk (56.) 2018. 2. 66–72. ill.

*17–18. század*

- MOLNÁR Dávid: Unitárius könyvnyomtatás a gubernium idején = Keresztény Magvető (124.) 2018. 1. 100–127. 168. ill.
- PERGER Péter: Újabb adatok a kolozsvári unitárius nyomda történetéhez = Keresztény Magvető (124.) 2018. 1. 128–151. 168. ill.

*18. század*

- VARGA Bernadett: Az első pesti nyomda felszerelése, könyvdíszei és kiadványai = OSZK 215... 254–271. ill.

*19–20. század*

- BOKA László: Egy elfeledett nyomdászdinasztia, a Sonnenfeldék = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások... 261–276. ill.
- ECSÉDY Judit, V: Könyvnyomtatás Békés megyében. Békés megye Magyarország nyomdászati térképén = MG (62.) 2018. 6. 50–62. ill.
- KIS Krisztián Bálint: Székelyföld dualizmus kori nyomdái (1867–1918) = MG (62.) 2018. 2. 64–67.
- KIS Krisztián Bálint: Bács–Bodrog vármegye dualizmus kori nyomdászata, 1867–1918 = MG (62.) 2018. 3. 68–72. ill.

**Könyvművészet, illusztráció, ex libris**

- BORECZKY Anna: Book Culture in Medieval Hungary = The Art of Medieval Hungary / ed. by Xavier BARRAL I ALTET et al. Bp.: Istituito Balassi; Roma: Accademia d'Ungheria in Roma, 2018. 283–303. ill.
- BORECZKY Anna: Képi bizonyosság? Problémák a Justinianus/Theodosius/Arcadius császár lovas szobrát ábrázoló rajz hitelessége körül = A könyv és olvasója... 279–289.  
Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltárban található Cod. Ital. 3. jelzetű kódexben található, lovagló uralkodót ábrázoló rajzról
- CSOBÁN Endre Attila: Legitime certantibus. Politikai, hatalmi szimbólumok egy 17. századi díszcímlapon = OSZK 215... 246–253. ill.  
Az Országos Széchényi Könyvtár 503.770 jelzetű kötetéről
- GÖDÖLLE Mátyás: Buda és Pest 1541/42. évi ostromainak ábrázolásai = Tanulmányok Budapest múltjából 42. 2017. 165–196. ill.

- MIKÓ Árpád: *A Renaissance Dream: Arts in the Court of King Matthias = The Art of Medieval Hungary* / ed. by Xavier BARRAL I ALTET et al. Bp.: Istituito Balassi; Roma: Accademia d'Ungheria in Roma, 2018. 325–338.  
A Corvinákról
- MIKÓ Árpád: Arcképek, síremlékek, könyvek. Istvánffy Miklós és a művészetek = „A magyar történet folytatója”. Tanulmányok Istvánffy Miklósról / szerk. ÁCS Pál, TÓTH Gergely. Bp.: MTA BTK Törttud. Int., 2018. 235–247. 287–288. ill.
- MIKÓ Árpád: Arckép és önarckép. Verancsics Antal (1504–1573) és a művészetek = *MűvtörtÉrt* (67.) 2018. 1. 5–25. ill.
- NAGY Eszter: Bécs, Buda, Brüsszel. A Mátyás-Graduale flamand miniátorának vándorlásai = *Ars Hungarica* (44.) 2018. 3. 261–286. ill.  
Az Österreichische Nationalbibliothekban őrzött Cod. 325 jelzetű Világkrónika és az OSZK Cod. Lat.424 jelzetű corvinája, az ún. Mátyás-Graduale kapcsolatáról
- NAGY Levente: Címlapmetszet és ambivalencia a horvát és a magyar Syrena-kötetben. In *memoriam Orlovsky Gyéza = Irodalomismeret*. 2018. 2. 4–20. ill.
- SÜMEGI György: Szalay Lajos művészete itthon és külföldön, különös tekintettel az 1956-os sorozatára (1945–1961) = Szigorúan ellenőrzött nyomatok. A magyar sokszorosított grafika 1945–1961 között / ... szerk. PATAKI Gábor; mtársak MADARÁSZ Györgyi, RÉVÉSZ Emese. Miskolc: HOM – Miskolci Galéria, 2018. 132–151. ill.
- SZAKÁCS Béla Zsolt: Kezdetek. Megjegyzések a magyar nyelvű kódexek iniciáléihoz = *Ars Hungarica* (44.) 2018. 1. 5–16. ill.
- WEHLI Tünde: A besztecebányai kancionálé könyvfestészeti szempontból = *Bivio* 2018. 48–63. ill.
- ZSUPÁN Edina: Kék és (arany) sárga. A festékek és az aranyozás vizsgálata, mint a kardiológiai rekonstrukció eszközei = *A könyv és olvasója...* 231–238.  
Az ÖNB (Wien) Cod. 138. jelzetű kódexéről

### Kisnyomtatványok

- KNAPP Éva: Egyleveles (ponyva)nyomtatványok egy dunántúli gyűjteményben = *Doromb*. 2018. 6. 199–227. 317. ill.
- SAMU Botond Gergő: Olasz repülő által ledobva, a mieink által nagy gonddal elkobozva. Első világháborús röplapok az olasz frontról az OSZK gyűjteményéből = *Per aspera ad astra* (5.) 2018. 2. 7–22. ill.

### Térképészet

- BARTOS–ELEKES Zsombor: Bethlen-kézírás a kolozsvári térképtárban = *MTud* (179.) 2018. 7. 1063–1073. ill.  
A kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár Atlas 62 jelzetű példányáról
- DANKU György: Gróf Széchényi Ferenc térképgyűjteménye a számok tükrében. Gyűjteményrekonstrukció és eredményei = *OSZK* 215... 78–106. ill.
- DANKU György: Pierre Duval Carte de la Hongrie a L'Autriche című térképének állapotai = *Térkép-történeti Közlemények...* 33–44. ill.
- GRÓF László: A Codex Latin 7239 térképe Zsigmond király uralkodása idejéből = *Urbs, civitas, universitas. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére* / főszerk. PAPP

- Sándor; szerk. KORDÉ Zoltán és TÓTH Sándor László. Szeged: SZTE Középkori és Kora Újkori M. Tört. Tansz., 2018. 139–145. ill.
- IRÁS Krisztina: Egy itáliai klasszikus a 15. századból. Grazioso Benincasa hajózási atlasza az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában = Térképtörténeti Közlemények... 9–15. ill.  
Az OSZK Kézirattára Fol.Ital.8. jelzetű kézirat atlaszáról
- JANKÓ Annamária: Az első katonai felmérés alapján készült 1: 230 400 méretarányú térképek, avagy mit nem használt Lipszky János = Térképtörténeti Közlemények... 45–57. ill.
- LOVRA Éva: A modern városrendezés kezdetei Pozsonyban. Pozsony szabad királyi város városrendezési és városbővítési térképe az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében = Térképtörténeti Közlemények... 71–85. ill.  
Az OSZK Térképtár TM 422 jelzetű dokumentumáról
- MOLNÁR Ádám: Esztergom vára a XVI–XVII. század fordulóján. Egy ismeretlen térképi forrás a Modenai Állami Levéltár gyűjteményéből = Vestigia II. Magyar források Itáliából / szerk. DOMOKOS György, KUFFART Hajnalka, SZOVÁK Márton. Piliscsaba: Vestigia Kutsop., 2018. 191–202. 227–237. ill.
- PÁSZTI László: Greipel Edvárd, egy 200 éves magyar nyelvű világtasz készítője és kiadója = Térképtörténeti Közlemények... 59–70. ill.  
Az OSZK Térképtár TA 3 314 jelzetű dokumentumáról és készítőjéről
- PÁSZTI László: Karacs Ferenc Magyar országnak [...] közönséges táblája című művének kiadásváltozatai 1813 után = Térképtörténeti Közlemények... 87–89. ill.  
Az OSZK Térképtárának TR 3186 és TR 2969 jelzetű dokumentumairól
- PÁSZTI László: A „Beudant IA” térkép felbukkanása = Térképtörténeti Közlemények... 91–94. ill.
- RADU, Măriuca–TAMÁS Sándor: Erdély Sebastian Münster műveiben = Acta Siculica 2016/2017. 101–124. ill.  
A mellékletek latin és német nyelvű szövegeit Boér Laura és Boér Máté fordította és adnotálta.
- SCHMIDT Anikó: Ciprus-ábrázolás Piri reisز tengerészeti könyvében = Térképtörténeti Közlemények... 17–31. ill.  
Piri reis tengerészeti könyve Ciprusra vonatkozó leírásainak és térképeinek összehasonlítása a mű három kéziratában (Topkapi Sarayi Müzesi Hazine No. 642; MTA KIK Keleti Gyűjtemény Ms. Török F. 24, fol. 1221; Walters Art Museum W 658)
- Térképtörténeti közlemények. 2. Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának évkönyve 2017. / főszerk. PÁSZTI László. Bp.: OSZK, 2018. 94 p. ill.

## Papír

- PELBÁRT Jenő: Adria gőzhajó-vízjel sorozat újabb alakváltozata 1927-ből = MVízjel (15.) 2017. 39. 20. ill.
- PELBÁRT Jenő: Auer Ignác papírkereskedő „Izabella” Bankposta papír vízjele 1920-ból = MVízjel (16.) 2018. 42. 50. ill.
- PELBÁRT Jenő: Bobót papírmalom új, ritka vízjelpárja a XIX. század elejéről = MVízjel (16.) 2018. 44. 49. ill.
- PELBÁRT Jenő: Diósgyőr papírmalom hatos papíralakjának új vízjelpárja, 1863 = MVízjel (16.) 2018. 45. 16. ill.
- PELBÁRT Jenő: Az első világháborús jótékonsági célú papíremlékek és vízjelek tanulmányozása = MVízjel (16.) 2018. 43. 35–48. ill.
- PELBÁRT Jenő: Felülpréselt RJE vízjeles papírok = MVízjel (16.) 2018. 42. 34. ill.

- PELBÁRT Jenő: A Historia inclyti Matthiae Hunnyadis, Regis Hungariae kolozsvári vízjelei, 1565 = MVízel (16.) 2018. 44. 47–48. ill.
- PELBÁRT Jenő: A Káldi biblia vízjelei, 1626 = MVízel (16.) 2018. 43. 15–33. ill.
- PELBÁRT Jenő: Egy kolozsvári Heltai kiadás érdekes vízjeltörténete, 1575 = MVízel (16.) 2018. 43. 34. ill.
- PELBÁRT Jenő: Masznikó papírmalom kancelláriai papíralakjának új vízjelpárja, 1843 = MVízel (16.) 2018. 45. 17. ill.
- PELBÁRT Jenő: Monogram-vízjelek. III. rész = MVízel (15.) 2017. 39. 31–44. ill.
- PELBÁRT Jenő: Murány papírmalom nagymedián papíralakjának új vízjelpárja 1821-ből = MVízel (16.) 2018. 45. 18. ill.
- PELBÁRT Jenő: Név-vízjelek. 2. rész. Papírmalom-bérlők név-vízjelei. 2. = MVízel (16.) 2018. 42. 37–49. ill.
- PELBÁRT Jenő: Név-vízjelek. 3. rész. Papírmalom tulajdonosok név-vízjelei = MVízel (16.) 2018. 43. 5–12. ill.
- PELBÁRT Jenő: Név-vízjelek. 4/1. Papírmalom név-vízjelek = MVízel (16.) 2018. 44. 9–20. ill.
- PELBÁRT Jenő: Név-vízjelek. 4/2. Papírmalom név-vízjelek = MVízel (16.) 2018. 45. 33–50. ill.
- PELBÁRT Jenő: Poprád papírmalom koronás-pajzsos postakürt-vízjele = MVízel (16.) 2018. 44. 50. ill.
- PELBÁRT Jenő: Posner Károly Lajos levéltárja, számlája és vízjelei = MVízel (16.) 2018. 42. 35–36. ill.
- PELBÁRT Jenő: Rigler-vízjelek. Bp.: M. Papírmúzeumért Alapítvány, 2018. 212 p. ill.
- PELBÁRT Jenő: Szilvás papírmalom nagyregeszt papíralak-vízjele, 1898 = MVízel (16.) 2018. 44. 46. ill.
- PELBÁRT Jenő: Tisza István miniszterelnök levelének ADRIA RJE-vízjele, 1913 = MVízel (16.) 2018. 42. 5–6. ill.
- PELBÁRT Jenő: Zrínyi Miklós Adriai tengerek Syrenaia című könyvének vízjeleiről, 1651 = MVízel (16.) 2018. 44. 8. ill.
- PELBÁRT Jenő–MÓR György–BUNCSÁK Katalin Julianna: KAZ-vízjelek. 1. rész. Európai és magyar papírmalmok vízjelei az 1711–1719 közötti időszakból a zágrábi érsekség levéltárában = MVízel (16.) 2018. 44. 37–45. ill.
- PELBÁRT Jenő–MÓR György–BUNCSÁK Katalin Julianna: A Zágráb vármegyei Petrovina papírmalom vízjelei, 1711–1719 = MVízel (16.) 2018. 42. 9–20. ill.

### Könyvkötés-történet

- ÉRDI Marianne: Széchényi Ferenc könyvgyűjteményét jellemző kötéstípusok. A 18. századi könyvek kötéstechnikája = OSZK 215... 107–127. ill.

### Könyvkereskedelem, -terjesztés

- SELÁF Levente: Johannes Galenus, egy lyoni könyvkereskedő Kassán = /HI70/Tanítványok...  
<http://hi70.hu/2018/03/27/selaf/>  
 Elektronikus dokumentum  
 Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem latin nyelvű levelének szöveggözlésével
- SZEGEDI Éva: Könyvkötők és könyvkereskedők a 19. századi Kolozsváron = Certamen V. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. Nyelv-, irodalom-, néprajztudomány, régészet, történelem, művészettörténet. / szerk. EGYED Emese, FEJÉR Tamás. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyes., 2018. 13–19.

**Kiadástörténet***Több évszázadot érintő munkák*

- BÍRÓ Gyöngyi: Diószegi K. István: *Lelki fegyver. Kiadástörténet és bibliográfia* = Három református lelki könyv. Zebegény: Borda Antikvárium, 2018. 51–114.: ill.
- BÍRÓ Gyöngyi: Maklári János. *Lelki jó illat-tétel. Kiadástörténet és bibliográfia* = Három református lelki könyv. Zebegény: Borda Antikvárium, 2018. 117–206. ill.
- FEKETE Csaba: *Casseli Biblia?* = *Vallástud. Szle* (14.) 2018. 3. 25–41.
- JANZSÓ Miklós: *A Tabula Cebetis Magyarországon = ItK* (122.) 2018. 2. 187–192.
- Régi magyarországi vallásos nyomtatványok. Zebegény: Borda Antikvárium, 2014–.  
Három református lelki könyv. Ráday Pál: *Lelki hódolás* / BEREZC Ágnes; Diószegi K. István: *Lelki fegyver* / BÍRÓ Gyöngyi; MAKLÁRI János: *Lelki jó illat-tétel* / BÍRÓ Gyöngyi. Zebegény: Borda Antikvárium, 2018. 221 p. ill. (Régi magyarországi vallásos nyomtatványok; 3.)  
A kötet függelékben tartalmazza Borda Lajos „Si est vita, non est ita: a Magyar Könyvszemlében megjelent vitához fűzött megjegyzések” című vitairatát

*16. század*

- FAZEKAS Borbála: *Sebastian Münster Cosmographiája, különös tekintettel Magyarországra = Historia Nostra* (2.) 2017. 1. 47–72. ill.
- KASZA Péter: *Wolfgang Lazius latin nyelvű beszámolója az 1556. évi dél-dunántúli hadjáratról. Szövegahagyomány és források = ItK* (122.) 2018. 4. 417–443.
- LOVAS Borbála: *Enyedi György: Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti. Egy erdélyi egezetikai munka a nyugat-európai könyvpiacra = Keresztény Magvető* (124.) 2018. 1. 82–99. 167.

*16–17. század*

- FEKETE Csaba: *Kinek és mit ajánlott 1567-ben a debreceni zsinat?* = *MKsz* (134.) 2018. 2. 211–215.
- SZÜCS Kata Ágnes: *Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet ikonográfiája a 16–17. századi portugál legendairódlom tükrében = Tév/hit. Tévedések és tévesztések a régi magyar irodalomban. Fialatok Konferenciája 2017 / szerk. ETLINGER Mihály et. al. Bp.: Reciti, 2018. 65–81. ill.*

*17. század*

- BÁNYI Szilvia: *Siderius János Kisded gyermeknek való catechismusa elsőnek vélt debreceni kiadása újabb szempontú vizsgálatáról = Világosító lámpás...* 97–104. ill.
- BITSKEY István: *Szenczi Kertész Ábrahám tankönyvkiadói programja Váradon = Reformáció 500...* 59–68.
- HERMÁN M. János: *Jegyzetek Szenczi Kertész Ábrahámról, a Váradi Bibliáról és teológiai jellegű kiadványairól = Reformáció 500...* 13–58.
- KNAPP Éva: *Martin von Cochems Gertrudbuch in ungarischer Sprache (1681) = Litterae Hungariae. Transformationsprozesse im europäischen Kontext (16.–18. Jahrhundert) / Éva KNAPP und Gábor TÜSKÉS; in Zusammenarbeit mit Klaus HABERKAMM; hrsg. von Peter HESSELMANN. Münster: MV Wissenschaft, 2018. 77–114.*

- SENPÉTERI Márton: Üdvözítő gyomros matéria. (Lusus serius). = /HI70/Tanítványok...  
<http://hi70.hu/2018/03/14/szentpeteri/>  
 Elektronikus dokumentum  
 Tótfalusi Kis Miklós Szakácmesterségnek könyvecskéje című kiadványáról
- SZOLNOKI Zsolt: Az „igényre szabott” 1610-es Fides Iesu et Iesvitarium? = Egyháztört. Szle (19.)  
 2018. 2. 3–21. 110.  
 Függelék: Az 1610-es Fides Iesu et Iesvitarium feltételezett szerkesztési táblázata
- SZOLNOKI Zsolt: Kecskeméti C. János vitája a teljes átlényegülésről = Eucharisztia és Úrvacsora  
 a 16–18. századi Magyarországon / szerk. SZELESTEI N. László. Bp.: MTA–PPKE Barokk Irod.  
 és Lelkiség Kutcsop., 2018. 287–300.
- SZOLNOKI Zsolt: Javaslat a Jesvita paterek titkai ismeretlen fordítójának személyére = Reformatio  
 nostra – protestáns szellemi műhelyek. Tanulmányok / szerk. GYULAI Éva és TASI Réka. Mis-  
 kolc: MTA MAB, 2017. 58–75. ill.

### 18. század

- BOROS István: Desericzky Ince és a libri graduales = Hármastörekvés... 55–89. ill.
- BUIJTÁS László Zsigmond: Új adatok a Komáromi Csipkés-Biblia történetéhez (1715–1719) = Lym-  
 bus 2018. 349–394.
- FAZAKAS Gergely Tamás: Mikor és milyen imádságoskönyv jelent meg Árva Bethlen Kata neve  
 alatt? = Világosító lámpás... 131–143.
- FORRÓ Katalin: Hármastörekvés = Hármastörekvés... 137–153.
- HEGEDŰS Béla: Az irodalomtörténet, mint érv az irodalom léte mellett. Révai Miklós felhívása  
 a Magyar Hírmondóban és a Költeményes Magyar Gyűjtemény = Doromb 2018. 6. 101–112.  
 315.

### 18–19. század

- BERECZ Ágnes: Ráday Pál: Lelki hódolás. Kiadástörténet és bibliográfia = Három református lelki  
 könyv. Zebegény: Borda Antikvárium, 2018. 7–49. ill.
- FEKETE Csaba: Szőnyi Benjámin énekei és a református énekeskönyv = Szőnyi 300. Tanulmánykö-  
 tet Szőnyi Benjámin (1717–1794) református lelkipásztor, költő, író születésének 300. évfor-  
 dulójára / szerk. IMRE Mihály. Hódmezővásárhely: Hódmezővásárhely-ótemplomi Református  
 Egyházközség, 2018. 136–155.

### 19. század

- GOLUB Xénia: A Szentséges Istenszülő csodáinak budai kiadása, 1817 = OSZK 215... 171–184.
- KOCSIS Lajos: Györgyjakab Márton csíkszeredai nyomdász könyvkiadói tevékenysége (1884–1899)  
 = MKsz (134.) 2018. 1. 56–64.
- PERGER Gyula: Egy vidéki nyomda által kiadott „Világi dallok”. Czéh Sándor verses ponyvája =  
 Doromb 2018. 6. 229–254. 318. ill.
- RÓZSAFALVI Zsuzsanna: Arany János, Ráth Mór – és az Arany album = „Volt a hazának egy-két  
 énekem”. Arany 200 / szerk. BOKA László, RÓZSAFALVI Zsuzsanna. Bp.: Bibl. Nationalis Hunga-  
 riae–Gondolat, 2018. 78–90. ill.

*20. század*

TEGZES Ferenc: A Wessely és Horváth Nyomda naptárkiadványai (1913–1915) = „A múltat kutatni pedig szükséges...”. A 2016. szeptember 21–22-én rendezett helytörténeti konferencia tanulmányai / szerk. WÉBER Adrienn. Pécs: Csorba Gy. Kvt., 2018. 123–135. ill.

**Sajtótörténet***18. század*

ANTAL Alexandra: A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803) programjának kapcsolódási pontjai más sajtóorgánumokkal = Irodalomismeret. 2018. 4. 4–14.

BIRÓ Annamária: Az értelmiségi szerep kritériumai a 18. század végi lapszerkesztési gyakorlatban = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások... 133–149.

*18–19. század*

CSÓRSZ RUMEN István: A Sokféle folyóirat (1791–1808) irodalmi programja = ItK (122.) 2018. 6. 757–767.

DÖBÖR András: Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon, 1780–1840. Magyar nyelvű hírlapok a nemzeti identitás, a modernizáció és a polgári átalakulás szolgálatában. Budapest: Gondolat, 2018. 209 p. ill.

*19. század*

DEÁK Ágnes: Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867. Bp: Osiris, 2018. 350 p. ill.

GERENCSÉR Péter: A kisvárosi nyilvánosság korlátai a Hany Istók élclap példáján = MKsz (134.) 2018. 1. 65–77.

HUSZÁR Zoltán: A Pesti Hírlap és Tolna megye, 1841–1844 = Tudásmenedzsment (19.) 2018. 1. 108–117. 128.

KOLLÁR Zsuzsanna: Egy konfliktus természetrajza. Tulajdonjogi vita a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségében = ItK (122.) 2018. 6. 707–730.

KRISZTIÁN Béla: Az egyik első pécsi újság, a Fünfkirchner Bergmandl = Tudásmenedzsment (19.) 2018. 1. 103–107. 128.

LENGYEL András: A „királýsértő” Ignotus. Egy „elsikált” sajtópör történetéhez = Forrás (50.) 2018. 11. 74–81.

*19–20. század*

DEDE Franciska: A Hét kerekasztala. Gondolatok a szerkesztőről, a szerzőkről és a lapról a tízéves jubileumi szám kapcsán = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások... 151–184. ill.

KLESTENITZ Tibor: A protestáns napilap kérdése Magyarországon, 1890–1918 = Egyháztört. Szle (19.) 2018. 4. 68–82. 105.

KLESTENITZ Tibor: Az Egri Főegyházmegye katolikus sajtója a dualizmus korában = Fejezetek az ezer éves Egri Egyházmegye történetéből. Az Egri Hittudományi Főiskolán 2015. május 7-én

- és 2016. május 5-én megrendezett konferenciák előadásai / szerk. HORVÁTH István. Eger: Érseki Vagyonkezelő Közp., 2018. 139–152.
- PERÉNYI Roland: A nyomor felfedezése Bécsben és Budapesten. Szociális riportok a 19–20. század fordulóján. Bp.: Napvilág – Kiscelli Múz., 2018. 169 p. ill.

## 20. század

- BAUMGARTNER Bernadette: A müncheni Látóhatár folyóirat 1958-as válsága Borbándi Gyula levelezésének a tükrében = *Lymbus* 2018. 745–770.
- Bevezetés = KÁDÁR Judit: Az Új Idők az első világháború alatt, 1914–1918. Képes történelmi-kulturális olvasókönyv. Bp.: OSZK, 2018. 11–19.
- Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja 1911. szerk. SZERDAHELYI Sándor; kísérő tanulmány BOKA László, SZÉNÁSI Zoltán. Repr. kiad. Bp.: OSZK–Argumentum K., 2018. ill.  
Az eredeti kiadás megjelenési adatai: Bp.: Budapesti Újságírók Egyesülete, 1911.
- CZINKE Zsolt: A (cseh)szlovákiai magyar református sajtó története a két világháború között – különös tekintettel a Református Világszemle szerepére = A reformáció öröksége... 254–265.
- DOBÓ Gábor: Kassák Lajos hazatérése. A nyilvánossághoz jutás gazdasági és jogi feltételei a bécsi Ma és a budapesti Dokumentum közötti időszakban = *Irodalomtörténet* (99.) 2018. 3. 274–296.
- DOBÓ Gábor–SZEREDI MERSE Pál: Folyóirat-szerkesztők köztársasága. Hasonlóságok és kapcsolatok a belga és a magyar történelmi avantgárdban = *Artmagazin* (16.) 2018. 7. 48.–57. ill.
- KLESTENITZ Tibor: Az egri katolikus sajtó a két világháború között = *Fejezetek az ezer éves Egri Egyházmegye történetéből. Az Egri Hittudományi Főiskolán 2015. május 7-én és 2016. május 5-én megrendezett konferenciák előadásai / szerk. HORVÁTH István. Eger: Érseki Vagyonkezelő Közp., 2018. 181–195.*
- KLESTENITZ Tibor: Az Esztergom, egy regionális néppárti lap első évei = *Médiatörténelmi tanulmányok*... 35–50.
- KLESTENITZ Tibor: Sajtó és újságírás Trianon árnyékában = *Háborúból békébe. A magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán / szerk. BÓDY Zsombor. Bp.: MTA BTK TTI, 2018. 301–336.*
- KOLLARITS Krisztina: Nyugat és Kelet között. A Napkelet folyóirat tizenhét éve (1923–1940) = *Hitel* (31.) 2018. 12., A politika játéktere. 78–95.
- Médiatörténelmi tanulmányok, 2018 / szerk. KLESTENITZ Tibor és PAÁL Vince. Bp.: MTA BTK, 2018. 208 p. ill. (Médiatudományi könyvek)*
- OLOSZ Levente: Az Új Kelet megalapítása és első évei (1918–1920) = *Diszciplínák találkozása – nyelvek és kultúrák érintkezése / szerk. BODÓ Barna és SZOTÁK Szilvia. Bp.: Külgazd. és Külügymin., 2018. 94–115.*
- TÓTH Szilárd: Az Egyesült Székely Nemzeti és Magyar Demokrata Párt, avagy az Új Világ körüli csoport = *Acta Siculica. 2016/2017. 349–363.*

## Sajtótermékek mint forrásanyagok

- BEREK Sándor: Cigány/roma irodalmi reprezentációk a Vasárnapi Ujságban a 19. század második felében = *Mediárium* (12.) 2018. 1/2. 5–17. ill.
- BIRÓ Annamária: Erdélyi jelenlét a nyugt-magyarországi sajtótermékekben – Johann Seivert és Benkő József tudósítói tevékenysége = *Acta historiae litterarum Hungaricarum*. 34. 2018. 199–220.
- BOZSOKI Petra: Kánya Emília diszkurzív közege. A Családi kör női szereprepertoárja és politikai nyelve = *ItK* (122.) 2018. 5. 580–602.



- CSÁSZTVAY Tünde: Gyulai Pál tükörbe néz. Gyulai Pál a kortárs újságok és élelappok visszfényében. 1. 1867-ig = (B)Irodalom. Gyulai Pál az irodalom élén / szerk. AJKAY Alinka, CSÁSZTVAY Tünde; szerk. munkatársa SZABÓ-REZNEK Eszter. Bp.: Reciti, 2018. 21–66. ill.
- CSISZÁR Gábor: A Redl-ügy megjelenése a korszak sajtójában = Korall (19.) 2018. 72. 158–180.
- CSÚR Gábor Attila: Az Észak-jelenség. A skandináv egzotikum mítosza a Nyugat folyóirat képzetalkotásaiban = Irodalomtörténet (99.) 2018. 4. 425–437.
- DEMETER Emőke: A háromszéki zsidók ellen elkövetett atrocitások sajtó- és levéltári anyagok tükrében (1940–1944) = Tanulmányok a holokausztról / szerk. Randolph L. BRAHAM. Bp.: Balassi, [2001] – 9., 2018. 13–112.
- HARKAI Ágnes: A recepciós törvény országgyűlési tárgyalása az Egyenlőség cikkeinek tükrében, 1893–1895 = Emancipáció. Integráció vagy asszimiláció. Tanulmányok az emancipációs törvény 150. évfordulója alkalmából / szerk. MOLNÁR Judit. Pécs: Kronosz; Szeged: Szegedi Zsidó Hitközs., 2018. 55–80.
- HERMANN Róbert: A magyar forradalom a karikatúrák tükrében = A magyar politikai karikatúra története... 22–35. ill.
- HERMANN Róbert Az 1848. évi magyar forradalom a karikatúrák tükrében = Orpheus Noster (10.) 2018. 1., Sokszinű 19. század. 41–57. ill.
- HROTKÓ Larissza: A politikai felelősség tudatában. A női pacifista újságírás lingvisztikai elemzése = A nagy háború hatása a mindennapok kultúrájának változására / szerk. GLÁSSER Norbert, MÓD László. Szeged: MTA–SZTE Vallási Kultúrákut. Csup.–Solymossy S. Egyes. –Néprajzi és Kult. Antropológiai Tansz., 2018. 420–430.
- KLESTENITZ Tibor: Az oroszországi forradalmak értékelése a magyar egyházi közvéleményben = Történelmi Szle (60.) 2018. 3. 423–432.
- KLESTENITZ Tibor: Hiperlojalitástól a királysértésekig. Ferenc József ábrázolása a dualizmus korának magyar sajtójában = Veritas Évkv. 2017. 41–56. 402. 428.
- KOSZTOLÁNCZY Tibor–NEMESKÉRI Erika: A Nyugat folyóirat és az első világháború = Irodalomtörténet (99.) 2018. 4. 402–413.
- KÜRTI László: Akasztófahumor és nacionalizmus. Manno Miltiades első világháborús karikatúrái = A nagy háború hatása a mindennapok kultúrájának változására / szerk. GLÁSSER Norbert, MÓD László. Szeged: MTA–SZTE Vallási Kultúrákut. Csup. – Solymossy S. Egyes. – Néprajzi és Kult. Antropológiai Tansz., 2018. 128–146. ill.
- A magyar politikai karikatúra története / szerk. TAMÁS Ágnes, VAJDA László. Bp.: Országház Kvk., 2018. 227 p. ill. (Nemzet főtere kézikönyvek)
- NAGY Enikő Orsolya: Máramaros vármegye zsidótlantása a helyi magyar sajtó tükrében = Tanulmányok a holokausztról / szerk. Randolph L. BRAHAM. Bp.: Balassi, [2001] – 9., 2018. 113–162.
- NAGY Gábor, Sz: A katolikus egyház a baloldali sajtó tükrében 1945 és 1948 között = Médiatörténeti tanulmányok... 185–208.
- NAGY Zsófia: Plakátművészeti karikatúrák a Ludas Matyiban. 1945–1956 = Szigorúan ellenőrzött nyomatok. A magyar sokszorosított grafika 1945–1961 között / ... szerk. PATAKI Gábor; társsak. MADARÁSZ Györgyi, RÉVÉSZ Emese. Miskolc: HOM – Miskolci Galéria, 2018. 72–84. ill.
- NÉMETH László, T.: A „rendes demokrata”, „a meleg szavú” miniszter és a „partizánakciókra” bízott egyház. Reformátusok a Szabad Nép hasábjain 1948-ban = Mediárium (12.) 2018. 1/2. 81–107.
- RÓZSA Mária: A 170 éves magyar forradalom és szabadságharc az egykorú hazai német nyelvű sajtóban = MKsz (134.) 2018. 3. 344–347.
- TAKÁCS Róbert: Háború és ellenségkép a Borsszem Jankó című élelclapban = Médiatörténeti tanulmányok... 51–88.

- TAKÁCS Zsuzsanna Mária: A pécsi tanítónőképző megjelenése a századforduló pécsi sajtójában = KEK (11.) 2018. 2. 88–97.
- TAMÁS Ágnes: Himnusz- és Szózat-paródiák a kiegyezést követő évek élclapjaiban (1867–1872) = Irodalomismeret. 2018. 4. 73–91.
- TAMÁS Ágnes: Az 1917. évi oroszországi események karikatúrák tükrében = Történelmi Szle (60.) 2018. 3. 479–498.
- TAMÁS Ágnes: Hisztiző kisgyerekek és egy „lovagias nemzet” a politikai porondon. Magyarország és szomszédai a két világháború közötti karikatúrákon = Bácsország. 2018. 1. 45–52. ill.
- TAMÁS Ágnes: Election campaign tools in Hungarian humour magazines in the second half of the 19th century = European Journal of Humour Research (6.) 2018. 2. 40–59. ill. [www.european-journalofhumour.org](http://www.european-journalofhumour.org)  
Elektronikus dokumentum
- TAMÁS Ágnes: Kultikus figurák karikatúrákon = Humorstílusok és -stratégiák / szerk. NEMESI Attila László et al. Bp.: Tinta Kvk., 2018. 137–148. ill.
- TAMÁS Ágnes: Politikai karikatúrák a szabadságharc után, a Nagy Háború előtt (1850–1914) = A magyar politikai karikatúra története... 37–98. ill.
- TAMÁS Ágnes: A Nagy Háború karikatúrákon = A magyar politikai karikatúra története... 101–123. ill.
- TAMÁS Ágnes: A második világháború karikatúrákon = A magyar politikai karikatúra története... 165–174. ill.
- TAMÁS Ágnes: Élclapok „ellenségképei” és versengő nemzetépítési törekvések a dualizmus kori Magyarországon és a Monarchia utódállamaiban = Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon / szerk. CSIBI Norbert és SCHWARZWÖLDER Ádám. Pécs: Kronosz, 2018. 365–384. ill.
- TAMÁS Ágnes: „Egy új nép vándorlás folyik a tenger hátán”. A kivándorlás reprezentációi élclapokban és a Pesti Naplóban. (1901–1905) = Mozgás és átalakulás. A migráció és a társadalmi mobilitás történeti változásai és összefüggései. A Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2016. évi, gödöllői konferenciájának tanulmánykötete / szerk. HALMOS Károly, KOVÁCS Janka, LÁSZLÓFI Viola. Bp.: Hajnal I. Kör Társadalomtört. Egyes., 2018. 211–226.
- TAMÁS Ágnes–VÖRÖS Boldizsár: Karikatúrák a két világháború között (1919–1939). VÖRÖS Boldizsár: Karikatúrák a Magyarországi Tanácsköztársaság idején; TAMÁS Ágnes: Karikatúrák a diktatúra után, a második világháború előtt. = A magyar politikai karikatúra története... 125–164. ill.
- TÓTH GÖDRI Iringó: Az olvasó munkásnő. Könyv, sajtó és női emancipáció a Dolgozó nő korai lapszámaiban = Literatura (44.) 2018. 4. 438–446.
- TURBU CZ Dávid: József Pilsudski halála és temetése a korabeli magyar sajtó tükrében. „Nehéz helyzetekben mindig csak a lengyel nemzet érdekeit tartotta szem előtt” = Médiatörténeti tanulmányok... 169–184.
- VÖRÖS Boldizsár: A pöröly lecsapott. Karikatúrák a Magyarországi Tanácsköztársaságban = Universitas – historia... 603–614. ill.
- VÖRÖS Katalin: A nők szerepe a Magyar Iparoktatás folyóiratban – a női iparoktatás és munkavállalás megítélésének változásai az első világháború éveiben = Per aspera ad astra (5.) 2018. 2. 137–159.
- ZIMA András: Elkísérés nélküli gyász. Első világháborús magyar zsidó halottak gyászhiरेinek antropológiai vizsgálata a budapesti magyar nyelvű zsidó lapokban = A nagy háború hatása a mindennapok kultúrájának változására / szerk. GLÁSSER Norbert, MÓD László. Szeged: MTA–SZTE Valási Kultúrákut. Cso. – Solymossy S. Egyes. – Néprajzi és Kult. Antropológiai Tansz., 487–497.
- ZIMA András: „Böjtöltünk és imádkoztunk”. Túlélési stratégiák a holokausztot közvetlenül követő időszak budapesti zsidó felekezeti lapjaiban (1945–1948) = Schöner Alfréd hetven éves / szerk. OLÁH János, ZIMA András. Bp.: Gabbiano Print, 2018. 573–589.

**Könyvtártörténet***Több évszázadot érintő munkák*

FARMATI Anna: Emlékezet-gesztusok a zilahi református kollégium könyvtára körül = Per aspera ad astra (5.) 2018. 1. 76–87.

MONOK István: Les bibliothèques de la Hongrie et de la Transylvanie d’Ancien Régime. Enjeux politiques, économiques et sociaux = Savoir/Pouvoir. Les bibliothèques de l’Antiquité à la modernité / Textes réunis et édités par Yves LEHMANN. Turnhout: Brepols, 2018. 213–232.

SCHMELCZER–POHÁNKA Éva: A felső szintű oktatás egyházi könyvgyűjteményei Pécssett. A kezdetektől a 18. század végéig = A szükséges dolgokban legyen egység... 165–187. ill.

*16. század*

MONOK István: A németújvári iskola könyvtárának teológiai arculata = Folyamatosság és változás... 269–278.

*16–17. század*

MONOK István: Protestáns iskolai könyvtárak tematikus összetételének változásai a reformáció első századában = A reformáció öröksége... 411–426.

*17. század*

SÍPOS Gábor: Angol könyvek a kolozsvári református kollégium könyvtárában a 17. század második felében = A reformáció öröksége... 438–444.

*18. század*

HENDRE BÍRÓ, Doina: Új adatok a 18. század végén, Gyulafehérvárott, Batthyány Ignác püspök által alapított Batthyaneum könyvtár köteteinek származásához = A szükséges dolgokban legyen egység... 89–98.

RÁCZ Emese: Tankönyvek a nagyenyedi kollégiumban a 18. század közepén. Teleki József (1675–1732) könyvadományának iskolai kiadványai = A reformáció öröksége... 495–519.

*19. század*

SALLAI Ágnes–SZABÓ Ádám: Az Akadémiai Könyvtár Teleki-állományának magyar vonatkozású botanikai és zoológiai könyvei = MKsz (134.) 2018. 4. 381–410.

A Teleki-gyűjtemény növény- és állattani könyveinek listájával

SCHMELCZER–POHÁNKA Éva: Egy ismeretlen pécsi egyházi könyvgyűjtemény történetének margójára = MKsz (134.) 2018. 4. 457–463. ill.

SIMON Bernadett: Egyhamar vissza nem térő alkalom. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának részvétele az 1896-os milleniumi kiállításon = OSZK 215... 144–161. ill.

## 20. század

- POGÁNY György: Háborús károk, személyi tisztogatás és az állomány selejtezése a könyvtárakban, 1945–1953 = Fejezetek a magyarországi könyvtárügy történetéből, 1945–1956 / szerk. SONNEVEND Péter; a szerkesztésben közrem. és a mutatókat összeáll. KÉGLI Ferenc. Bp.: OSZK–Gondolat, 2018. 119–197.
- POGÁNY György: Magyar könyvtárak Erdélyben a trianoni diktátum előtt és a román impérium alatt, illetve a második bécsi döntés időszakában, 1914–1940 = KN (20.) 2018. 4. 7–47.

**Bibliofília, magánkönyvtárak**

- BÁNYI Szilvia: Kner Imre szakkönyvtára = MG (62.) 2018. 6. 48–49. ill.
- CSATA Adél: Benkő József „virtuális könyvtára” = ItK (122.) 2018. 4. 444–469. ill.  
Függelék: Benkő József levelezésének áttekintése és az említett bibliográfiai tételek: 459–469.
- DÓBÉK Agnes: Könyvek Barkóczy Ferenc püspök egri gyűjteményéből = Fejezetek az ezer éves Egri Egyházmegye történetéből. Az Egri Hittudományi Főiskolán 2015. május 7-én és 2016. május 5-én megrendezett konferenciák előadásai / szerk. HORVÁTH István. Eger: Érseki Vagyongazdálkodási Közp., 2018. 77–84. ill.
- FARKAS Gábor Farkas: On the Provenience of the Copies of Thuróczy. Editio princeps of the Chronica Hungarorum = Studia Bibliographica Posoniensia. 2018. 11–24.
- FARKAS Judit Antónia: Szemlér Lőrinc könyv- és műgyűjteménye = Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján / főszerk. MARINOVICH Endre. Bp.: Veritas Történetkut. Int.–M. Napló, 2016. 95–107.
- GORDÁN Edina: Teleki Sándor (1679–1754) ismeretlen könyvjegyzéke = Hagyomány és újítás. A 21. századi könyvtárban. Kolozsvár: Bolyai Társaság, 2018. 195–202.
- GORDÁN Edina: Tofeus Mihály (1624–1684) kolligátumköteté a Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtárban = A reformáció öröksége... 36–44.
- HORVÁTH Mária, M.: Oláh Miklós könyvei Esztergomban = MKsz (134.) 2018. 1. 78–79.
- HORVÁTH Mária, M.: Ráday Eszter és Ráday Pál könyvei Esztergomban és Szegeden = MKsz (134.) 2018. 1. 80–82.
- KNAPP Éva: Egyedivé tett nyomtatványok – Nemeckay István könyvtárának újabb kötete = KF (28.) 2018. 1. 98–104.
- MATOLAY Katalin: Széchényi Ferenc könyvgyűjteményének rekonstrukciója a nemzeti könyvtárban = OSZK 215... 65–77. ill.
- MONOK István: Újabb adalékok Batthyány (III.) Boldizsár könyvtárához. = MKsz (134.) 2018. 3. 340–343.
- NÁGY Levente: Todoroszku Gyula és az OSZK Cyrillica-gyűjteménye = MKsz (134.) 2018. 2. 185–210.
- OLÁH Róbert: Samuel Rochotius könyvei a Rákóczi család gyűjteményében = MKsz (134.) 2018. 1. 26–42.
- ORBÁN Áron: Adalékok Batthyány (III.) Boldizsár könyvtárához. Könyvszámlák, könyvszerző humanisták, újonnan azonosított művek = MKsz (134.) 2018. 3. 253–282.  
A függelék a szerző által azonosított művek leírását tartalmazza
- ORLOVSZKY Géza–SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Istvánffy Miklós könyvtárának regisztrálatlan kötete és annak érdekes bejegyzése = „A magyar történet folytatója”. Tanulmányok Istvánffy Miklósról / szerk. ÁCS Pál, TÓTH Gergely. Bp.: MTA BTK Törttud. Int., 2018. 249–262. 289–291. ill.

- Elhangzott előadás szerkesztett szövege („A magyar történet 17. századi folytatója.” Emlék-konferencia Istvánffy Miklós halálának 400. évfordulójára. MTA BTK TTI, 2015. december 1.).  
 ŐSZ Sándor Előd: Szenci Molnár Albert könyvtárának ismert darabjai = A reformáció öröksége... 45–64.
- PATAKY Ildikó: A könyv hosszú útja. Ráday Gedeon 1783-as könyvbeszerzése = Lelkészek, nemesek, polgárok. Tanulmányok a Ráday Gyűjteményből / szerk. BEREZCZ Ágnes. Bp.: Ráday Gyűjtemény, 2018. 48–69.
- SZEGEDI Éva: Gróf Mikó Imréné Rhédey Mária könyvtára = Hagyomány és újítás. A 21. századi könyvtárban. Kolozsvár: Bolyai Társaság, 2018. 203–220.
- VERŐK Attila: Betűkbe kódolt könyvsorsok. Bepillantás az erdélyi szász polgárok magánkönyvtárába, 1550–1650 = Per aspera ad astra (5.) 2018. 1. 9–35.
- VISKOLCZ Noémi: Die Bibliothek des Franz Nádasdy = Burgenländische Heimatblätter (80.) 2018. 3/4. 7–19.
- ZVARA Edina: Esterházy Pál protestáns könyvei = Folyamatosság és változás... 279–291. ill.

### Olvasástörténet

- BARTÓK Zsófia Ágnes: A reformáció előtti magyar nyelvű szövegek használói. Előtanulmány = Folyamatosság és változás... 255–268.
- DÓBÉK Ágnes: Az egri szeminárium tankönyvei (1754–1761) = Lelkiség és oktatás... 47–55.
- FRAUHAMMER Krisztina: Erényvirágok. Az imakönyv műfaja mint a nevelés eszköze a 19–20. század fordulóján = Arezzói Guidótól a tabletig. Tíz évszázad oktatási-nevelési problémái / szerk. G. MOLNÁR Péter. Bp.: L'Harmattan, 2018. 93–104.  
 A nevelés- és kultúrtörténeti konferencián 2017. február 22-én Piliscsabán elhangzott előadás kiegészített, szerkesztett változata
- FRAUHAMMER Krisztina: Imádság és ABC. 18. századi lelkeségi művek az olvasás készségének tanításában és az anyanyelv ápolásában = Lelkiség és oktatás... 71–82. ill.
- GORDÁN Edina: Tofeus Mihály (1629–1684) könyvei a Dési Ferences Rendház könyvtárában = Per aspera ad astra (5.) 2018. 1. 49–59.
- GORDÁN Edina: Teleki Miklós (1704–1746) és Teleki László (1710–1778) ismeretlen könyvjegyzékei = A reformáció öröksége... 520–543.  
 A Függelékben Teleki Miklós és Teleki László könyvjegyzékével és a tételek lehetséges feloldásaival
- HEGYI Ádám: „...azt közönséges helyen fel olvasni éppen nem tanátsos...”. Az olvasás és a válásellenesség kapcsolatai a Békési Református Egyházmegyében 1781 és 1821 között. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházker. Gyűjt., 2018. 392 p. ill. (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai)
- HEGYI Ádám: Wie beeinflusste ein ländlicher reformierter Prediger sein Lesepublikum am Ende des 18. Jahrhunderts im Königreich Ungarn?. Der Erfolg der Bibelkommentare von William Burkitt und Friedrich Eberhard Rambach an der Peripherie des westlichen Christentums = Sunt libri mei... knihy ve výchovném procesu novověkého čtenáře / Lucie HEILANDOVÁ, Jindra PAVELKOVÁ (edd.). Brno: Moravská zemská knihovna v Brně, 2018. 98–112.
- IMRE Mihály: Protestáns-katolikus polémia az 1617-es centenáriumról, a magyar recepció jelei = A reformáció emlékezete... 26–40. 318. ill.  
 A reformáció emlékezete a kora újkori Magyarországon (Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században) c. 2017. május 18–20. között Debrecenben megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás kiegészített, szerkesztett változata

- KELÉNYI Borbála: Krakkói diákok könyvtára a középkorban = A könyv és olvasója... 133–176.
- KNAPP Éva: Matthaues Tympius in Ungarn. Ansätze zur Rezeptionsgeschichte der Werke mit einem Rhetorikbezug = *Litterae Hungariae. Transformationsprozesse im europäischen Kontext* (16.–18. Jahrhundert) / Éva KNAPP und Gábor TÜSKÉS; in Zusammenarbeit mit Klaus HABERKAMM; hrsg. von Peter HESSELMANN. Münster: MV Wissenschaft, 2018. 137–162.
- A tanulmány magyar nyelven Mattheus Tympius retorikai vonatkozású művei Magyarországon címmel jelent meg: MKSz (133.) 2017. 1. 32–54; Knapp Éva: *Librum evolvo. Eszme-és könyvtörténeti tanulmányok a XVI–XX. századból.* Bp. 2017. 43–66.
- KÖBLÖS József: „Me possidet Nicolaus Bekes”. Kéziratok bejegyzések a Heidelbergi Káté 1577-es Huszár Dávid-féle kiadásának pápai példányában = *Acta Papensia* (18.) 2018. 3/4. 209–246.
- MIZERA Tamás: „Allerhandt Predigten...”. A lelkeségi irodalom kutatásának problematikája a kora újkori, felvidéki tanító-könyvtárak jegyzékszerű forrásaiban = *Lelkeség és oktatás...* 147–155.
- MIZERA Tamás: A legszelidebb patak. A lutheránus németiség tanítókönyvtárai a kora újkori Felvidéken = *Per aspera ad astra* (5.) 2018. 1. 36–48.
- MONOK István: Luthers und Melanchthons Werke in ungarländischen Bibliotheken des 16. und 17. Jahrhunderts = *Luther und die Evangelisch-Lutherischen in Ungarn und Siebenbürgen Augsburgisches Bekenntnis, Bildung, Sprache und Nation vom 16. Jahrhundert bis 1918* / Marta FATA, Anton SCHINDLING Hgg. Münster: Aschendorff, 2017. 201–221.
- MONOK István–ZVARA Edina: Oláh Miklós könyvtára és olvasmányai = MKsz (134.) 2018. 1. 17–25.
- Ősz Sándor Előd: Luther-kötetek a régi kolozsvári könyvtárakban = *A reformáció emlékezete...* 79–89. 321–322. ill.
- A reformáció emlékezete a kora újkori Magyarországon (Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században) c. 2017. május 18–20. között Debrecenben megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás kiegészített, szerkesztett változata
- TASI Réka: Usus, non lectio. Olvasásmódok mint szövegproduktions eljárások a kora újkori prédikációs indexek nyomán = *ItK* (122.) 2018. 6. 743–756.

### A múlt neves könyvtárosai, bibliográfusai, újságírói

- BIBOR Máté János: „nem kartoték-adat”. Vázlatok egy pályaképhez. Soltész Zoltánné Juhász Erzsébet, 1921–1997 = *KF* (28.) 2018. 3. 402–416.
- GRÓF László: Uri János, Nagykőrös szülötte – Oxford halhatatlan tudósa (1724–1796) = *A reformáció öröksége...* 354–369. ill.
- Uri János műveinek bibliográfiája: 368.
- GYÁNI Gábor: Lipták Dorottya, 1951–2018 = MKsz (134.) 2018. 1. 87–89.
- HAJDÚ Csilla–SCHMELCZER–POHÁNKA Éva: „Fölcseptam könyvtárosnak, ahol helybe hozták nekem a világot!” Várkonyi Nándor a pécsi egyetem és könyvtára szolgálatában = *A múltat kutatni pedig szükséges...* A 2016. szeptember 21–22-én rendezett helytörténeti konferencia tanulmányai / szerk. WÉBER Adrienn. Pécs: Csorba Gy. Kvt., 2018. 29–67. ill.
- KARÁDI Zsolt: „A rendezés jó volt...”. Krúdy Gyula színházi témájú írásai a Debreceni Ellenőr hasábjain = *Szabolcs–Szatmár–Beregi Szle* (53.) 2018. 4. 59–67.
- LANDGRAF Ildikó: A becses ráma. A Vasárnapi Újság és Mikszáth Kálmán = *In medias res* (7.) 2018. 1. 106–123.
- NÉMETH Katalin, S.: Bor Kálmán, 1924–2018 = *ItK* (122.) 2018. 1. 116.
- SÍPOS Gábor: Szabó Károly, az intézményteremtő könyvtáros = *Hagyomány és újítás. A 21. századi könyvtárban.* Kolozsvár: Bolyai Társaság, 2018. 173–180.

- SZABÓ-REZNEK Eszter: K. Papp Miklós és egy értelmiségi hálózat. A kulturális elit alakulása és működése a 19. század végi Erdélyben = Verso 2018. 2. 35–51.
- SZÉCHENYI Ágnes: „Támpontjai egy majdani összefoglalásnak” = Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban 1899–1921 / szerk. SZÉCHENYI Ágnes. Bp.: Argumentum Kiadó, 2018. 7–132.
- A Szerző által szerkesztett Schöpflin Aladár a Vasárnapi Ujságban 1899–1921 c. kötet bevezetője

BORVÖLGYI GYÖRGYI

## SZEMLE

**Miskolczi Csulyak István peregrinációs albuma, Kísérőtanulmányok Jakó Zsigmond, Oláh Róbert, Sárospatak, Debrecen, Hernád Kiadó, TTRE Nagykönyvtára, 2018. 1083 p. (Facsimile kiadás.)**

Manapság, amikor az internet segítségével unikális könyv, illetve kéziratok is könnyen elérhetővé válnak, nagy szakmai és anyagi elszánást igényel egy terjedelmes papíralapú facsimile kiadás közreadása. A könyvgyűjtők, színvonalas ajándékozáásra törekvők bizonyára örömmel forgatják majd Miskolczi Csulyak István peregrinációs albumát, de a művelődés-, irodalom-, egyetemtörténet tudósai is elgyönyörködve és újnál újabb adalékokat felfedezve veszik kézbe a terjedelmes kötetet.

A peregrinációs albumok műfaja az utóbbi évtizedekben vált az adatbázisalapú feldolgozás egyik kedvelt anyagává, és a korábban hozzáférhetetlen vagy hatalmas időt, energiát, különböző könyvtárak felkeresését, kéziratok anyagok lemásolását igénylő rengeteg információ kutatása vált az adatbázisok segítségével könnyebben elérhetővé. A peregrinációs albumok hazai adatbázisát OTKA támogatással Latzkovits Miklós és tudományos közössége hozta létre *Inscriptiones Alborum Amicorum* (a továbbiakban: IAA) címmel, és folytatja a hatalmas feltáró munkát, amely már a külföldi kutatók számára is alapvető segédletté válik. Mindezt mutatja, hogy az erlangeni egyetemen szerkesztett nemzetközi album amicorum adatbázis *Repertorium Alborum Amicorum* (a továbbiakban: RAA) már átvette a szegedi munkaközösség anyagát, tehát valóban egy nemzetközileg is elismert együttműködés részesei lehetnek a 16–19. századi művelődéstörténet kutatói.

A peregrinációs albumok hasonló kiadása nem túl gyakori, inkább egyes oldalak, érdekes bejegyzések kerülnek bele az külföldön járt diákok egyetemjárását feldolgozó írásokba. Az egyik nevezetes magyar album amicorum, amelynek teljes anyaga tanulmányozható, *Pápai Páriz Ferenc európai peregrinációjának emlékkönyve 1711–1726*, (<http://ppf.mtak.hu/index.htm>), a hozzáférés Rozsondai Marianne, Rozsondai Béla, Sajó Tamás és Láng Klára munkájának köszönhető. Az európai művelődéstörténet adatokban és dekorációban egyaránt gazdag peregrinációs emlékkönyve az ifj. August braunschweig-lüneburgi herceg albuma 1594–1604 (facsimile kiadás: kiad. Wolfgang Harms, Marie von Katte, Stuttgart, Müller und Schindler, 1979), amelynek számos magyar vonatkozását már többen feldolgozták.

Miskolczi Csulyak István a Tiszáninneri Református közösség prédikátora hatalmas írásos hagyatékot hagyott maga után, szinte grafomán tevékenységét és eseményekben sem szűkölködő magánéletét a korszak kutatói többféle nézőpontból tették hozzáférhetővé. Különösen kiemelendő verseinek kritikai kiadása (*Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei*, sajtó alá rend. Jenei Ferenc, Klaniczay Tibor, Kovács József, Stoll Béla Bp., 1962 [Régi Magyar Költők Tára XVII. század, 23]). Az újabb szakirodalomból kiemelendő Szabó András tanulmánya, *Miskolczi Csulyak István Heidelbergben* (= *Bibliotheca et Universitas, Tanulmányok a hatvanéves Heltai János tiszteletére*, szerk. Kecskeméti Gábor, Tasi Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2011, 119–128.), valamint Oláh



Róbert doktori disszertációja *Miskolczi Csulyak István és Tofeus Mihály református lelkészek könyves műveltsége*, (Debrecen, Debreceni Egyetem, 2016) [<https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/233384>] [Letöltve: 2019. 05. 03.].

Miskolczi Csulyak István (1575–1645) külföldi utazása abba a sorba illeszkedik, amely nem a saját, bár nagyon vágyott tanulmányi út emlékeit örökítette meg, hanem az anyagiakban, társadalmi helyzetben jóval magasabban elhelyezkedő Thököly Miklós (1587–1617) nevelőjeként tette meg az élményekben gazdag, ugyanakkor pozícióban lényegesen hátrányosabb, nagyobb önfegyelmet és kevesebb egyéni ambíciót követelő európai körutat. Thököly Miklós külföldi képzése hat évvel idősebb bátyja, Thököly István (1681–1651) példáját követi, de a nagyszabású európai körútból családi haláleset miatt csak a görli tzi és a heidelbergi tanulmányok valósulhattak meg – az emlékkönyvben szereplő városok az útvonalat jelzik –, többnyire rövidebb tartózkodással.

Miskolczi Csulyak István peregrinációs útjára nem e célból vásárolt üres emlékkönyvvel indult, hanem nagy tervekkel, gondosan felkészülve alakított ki egy művelődéstörténetileg is fontos kiadványból saját használatú peregrinációs albumot. Kötetének alapját Nicolaus Reusnerus *Icones sive imagines vivae litteris clarorum virorum Italiae, Graeciae, Germaniae, Galliae, Anglicae, Ungariae* című nevezetes munkája képezte, amelynek 1589. évi bázeli kiadását egybekötötte az 1590. évi strasbourgi kiadással. Jakó Zsigmond, aki először írt Miskolczi Csulyak albumáról, a kötet csonkasága miatt csupán az 1587-ben keletkezett előszóra utalva említi ezt a kiadást. Oláh Róbertnek sikerült feltárnia, hogy Reusner művének 1587. évi kiadása nem ismert, utazónk Bernhard Jobin strasbourgi nyomtatványát használta. A két terjedelmes kötet még vastagabb lett a Miskolczi Csulyak által eltervezett sok bejegyzésre számító bekötött üres lap miatt, viszont a facsimile kiadásban pótolni kellett a hányatott sorsú album hiányzó nyomtatott lapjait, és helyre kellett állítani a kötet sérült külső bőrkötését is. A restaurálás, az album szétbontása és teljes helyreállítása Wallinger Mónika restaurátor szakértelmét dicséri, ugyanakkor nem feledhető, hogy anyagi okokból mind az eredeti kötés hasonmása, mind a külső díszítés megvalósíthatatlan lett, és nyomdatörténetileg sem vizsgálható eredeti egészként a hasonmás, mert a különböző példányokból pótoló lapokkal egy teljesen új könyvészeti egység jött létre, amelynek művelődéstörténeti jelentősége érdemel elismerést.

Miskolczi Csulyak István albumának bejegyzőit Jakó Zsigmond kronologikus rendben felsorolta, kiemelve a bejegyzés helyét, de a névalírásokat nem oldotta fel vagy magyarázta meg, csupán a betűhív aláírásformát követte. Oláh Róbert a két tanulmányt követően névmutatót közölt, amely a szakirodalomban ismeretes neveket listázta, de nem alkalmazott az albumban használatos formákra vonatkozó utalókat. Ugyanakkor a kötet kezelését jelentősen megkönnyítette, hogy szögletes zárójelben folyamatos lapszámozással látta el a kötetet, így a nevek a facsimile kiadásban könnyen visszakereshetők. A visszakeresés fordított módszere ugyan nem lett könnyebb, ha valaki pl. az 1089. lapon Michel P. Foctöinus nevét látja, Jakónál megtalálja Heidelberg városánál az 1609-es évnél, de a névmutatóban csupán a Foktövi Pastoris Mihály névnel sikerül a beazonosítás. A két – nagy időintervallumban, fáradságos munkával készült – tanulmány együttesen sem segít abban, hogy a bejegyzők személyéről információt nyerjünk és a többszáz kézírás kibetűzéséhez is más segítséghez kell fordulni. Szerencsére ez – köszönhetően Latzkovits Miklós és kutatócsoportja munkájának – ma már könnyen megoldható, hiszen az IAA adatbázisban minden bejegyzés hozzáférhető adata megtalálható. Tehát a dekoratív kötet és érdekes tanulmányok mellett a facsimile kiadás értelmezéséhez elengedhetetlen a szegedi adatbázis egyidejű használata is. A helyzet azonban még bonyolultabb, ha a peregrinációs album tulajdonosának és tanárainak, útítársait, egyetemi ismerősei kapcsolatrendszerét akarjuk feltárni Nagy segítséget nyújt ebben az erlangeni Repertorium Alborum Amicorum, amely teljes mértékben felhasználta a szegedi adatbázist, tehát az általa használt névanyagban visszakereshetők a Miskolczi Csulyaknál szereplő személyek is.

Thököly Miklós és kísérője, Miskolczi Csulyak István peregrinációjának hálózatszerű kapcsolatrendszerét a manapság divatos kutatási módszereket alkalmazva Markó Anita már értelmezte (*Hálózatok a 16–17. századi album amicorumokban az 1500 és 1700 közötti jellegű emlékkönyvbejegyzések hálózatelemzése az Inscriptiones Alborum Amicorum adatbázis alapján* = *Digitális Bölcsészeti*, 1(2018), 76–78), ennek ellenére sem használtalan a facsimile kiadás és a két adatbázis névanyagának összevetése. Kevésbé lényeges, bár nem elhanyagolandó, hogy az adatbázisok, illetve a nyomtatott tanulmányok gyakran eltérő írásmódot használnak a névanyagban, sokkal érdekesebb azonban annak a szempontnak a nyomon követése, hogy milyen nevek és milyen mennyiségben fordulnak elő más peregrinusnaplókban, más országból származó diákok ismeretségi körében. Az egyik feltűnő jelenségre Oláh Róbert is felhívta a figyelmet, a magyar peregrinusok legfontosabb egyetemi professzora nem szerepel a bejegyzők között, nem találjuk a bejegyzők között David Pareus nevét. Heidelbergben Miskolczi Csulyaknak három nyomtatott értekezése jelent meg, mindhárom esetben Pareus professzor volt a disszertáció praesese, és hazaérkezése után is levelezett híres professzorával. El kell fogadnunk Oláh Róbert magyarázatát, hogy mivel Thököly Sebestyén halála miatt a peregrinációt váratlan gyorsasággal meg kellett szakítani, éppen a jeles professzortól nem sikerült elbúcsúzni és bejegyzését az albumba megszerezni. A Jakó Zsigmond által felsorolt 170 bejegyzés közül a szegedi kutatócsoportnak 156 személy adatait, szövegeit sikerült beazonosítani, ami nagyon jelentős feltáró munkát bizonyít. Ugyanakkor nem eredménytelen az erlangen-i adatbázis eredményét összevetni a szegedi IAA-val, mert érdekes összefüggésekre figyelhetünk fel. A *Repertorium Alborum Amicorum* 2019. január 15-i összegzése szerint az adatbázis 25 000 albumot ismer, ebből 3700 album anyagát építette be az adatbázisba, 261 000 bejegyzés rögzítésével. Ez az imponáló mennyiség természetesen tartalmazza az IAA adatait is, de találunk sok olyan hungarika vonatkozású személy-, helynevet, beírást, amelyek még nem jutottak el a szegedi kutatók autopszián alapuló feldolgozásáig. Miskolczi Csulyak albumbejegyzői közül nem találjuk az RAA által rögzített anyagban a következő neveket: Arvinus, Johannes, Csulai (Czulaj) György, Debreceni András, Foktövi Pastoris Mihály, Funkenstein, Wenzeslaus, Gravinus Ludovicus, Homonnai Drugeth Bálint, Huszti N. Zsigmond, Máriássy Ferenc, Ráczekevi (Ratskevinus) Stephanus, Váradí Pellionis Mihály, Vizsolyi Hunyor János, Zombori Tarczal Péter.

Megengedve, hogy a német kollégák esetleg más név alakban rögzítették a felsorolt peregrinusok nevét, a fent említett hatalmas adatmennyiség ismeretében mégis elgondolkodtató, hogy ennyi név nem szerepel az eddig feltárt albumok tömegében. Természetesen csak találgathatunk, de megkockáztatjuk azt a feltételezést, hogy a magyar diákok kapcsolatrendszere meglehetősen zárt volt, esetleg nyelvtudás hiányában nem nagyon érintkeztek idegen anyanyelvű tanuló társaikkal. A bejegyzők közül a leggyakoribb azonosság Miskolczi Csulyak István és Tolnai Beke Mihály ismeretségi körében van, ez utóbbi albumát Imre Mihály ismertette meg a tudományos közvéleménynek (*Tolnai Beke Mihály heidelbergi peregrinációs albuma 1592–1596-ból* = *Könyv és Könyvtár*, Debrecen, XVI, 1991, 19–39.) Ugyan a két magyar peregrinus nem azonos időben tartózkodott Heidelbergben, mégis megtaláljuk mindkettejük emlékkönyvében Jakob Christmann, Ludovicus Gravinus, Jan Gruter, Quirinius Reuter, Henrich Smet, Simon Sten, bejegyzését. Jakob Christmann arabista és csillagász, Jan Gruter történész-polihisztor, Quirinius Reuter a teológia professzora, Henrich Smet humanista tudós, orvos, Simon Sten történész, irodalomtörténész, valamennyien heidelbergi professzorok, azért kerülhetett a bejegyzésük a tíz év eltéréssel az egyetemi városban tartózkodó magyar diákok emlékkönyvébe. Három azonos személy szerepel Miskolczi Csulyak István és Horváth Stansith Márk emlékkönyvében (MOL P 1845.7.), különösen érdekes, hogy Melchior Jöstel matematikus professzor ugyanazt a görög bejegyzést írta Miskolczi Csulyak emlékkönyvébe 1603. július 4-én Wittenbergben, mint Horváth-Stansith albumába 1603. február 11-én Drezdában. Ugyancsak szerepel Jacobus Cocus wittenbergi medicus és Friedrich Taubmann wittenbergi poétika professzor mindkét magyar diák albumában. Caspar Dornau/Dornavius görlitz-i rektor, majd

a százsz rendek követe Briegben nemcsak Miskolczi Csulyak albumába írt 1602 júniusában Gör-litzben, hanem Fröhlich Dávid emlékkönyvébe is majd' húsz évvel később Briegben, továbbá Szu-lyovszky Balázs albumába Besztercebányán 1620-ban. Dornau kétszer járt magyar nyelvtérületen, ebben az évben mint a százsz rendek orátora vett részt a besztercebányai országgyűlésen, a követke-ző évben már Briegben volt, ahol Fröhlichkel találkozott. A bejegyzések külön érdekessége, hogy Dornau nyilván az általa gyakran használt hippokratészi idézettel kezdte mindhárom bejegyzését (Aphorismi, Hip.2.51.), majd hosszabb, de már eltérő latin idézeteket írt az magyar diákok albu-mába. Ugyancsak azonos szerzőt, Bobrowiczi Mátyást találjuk az albumban 1602-ben Miskolczi görliczi tartózkodásakor, és Fröhlich Dávid emlékkönyvében már itthon 1616-ban Késmárkon, de nem azonos idézettel. Szenci Molnár Albert már a peregrinációból visszatért Miskolczi Csulyak-nak írt latin és magyar jókívánságokat 1629-ben Olaszliszván, Fröhlich Dávid emlékkönyvében pedig 1630-ban, Kolozsvárott találjuk meg a bejegyzését. Wolfgang Amling anhalti szuperintendens bejegyzését megtaláljuk Miskolczi Csulyaknál és Martinus Zehl emlékkönyvében is. A beírás érdekessége, hogy a teológiaprofesszor Zerbstben találkozott mindkét diákkal, Zehllel 1592-ban, Miskolczi Csulyakkal pedig 1603-ban, ám mindkettőjük emlékkönyvébe ugyanazt a görög bibliai idézetet írta (Sirah.4.28.). Utaltunk rá, hogy kevés bejegyző diák található meg külföldi iskolatár-saik emlékkönyvében, néhányukat mégis megemlítve, az RAA nyilvántartása szerint Bocatus öt, Jacobus kettő, Abraham von Kreckwitz öt, Paulus Melissus kettő, Martin Mylius három, Quiri-nius Reuter kettő kortárs emlékkönyvben szerepel. Külön ki kell emelni, hogy Johann Albrecht zu Solms-Braunfels heidelbergi főudvarmester és államminisztertől, nyilván magas pozíciójának köszönhetően, eddig tizenegy album amicorum bejegyzést ismerünk, Miskolczi Csulyak 1607-ben Heidelbergben, hirtelen hazautazása előtt tett nála búcsúlatogatást.

A facsimile kiadás tanulmányozása, a kísérőtanulmányok névanyagának az IAA és az RAA adatbázisának összevetése néhány eltérés felfedezését eredményezte, ami nem zárja ki, hogy többször is előfordulhat be nem azonosított személy más névalakkal. Utaljunk csak arra, hogy az IAA 14 személyt nem tudott beazonosítani. A futólagos összevetés után például az IAA-ban és az RAA-ban Johannes Fersius szerepel, a névmutatóban és az albumban helyesen Johannes Ferschius. Az album 805. oldalán Matthias Erbinæus bejegyzése olvasható, és ezt a névalakot rögzítette a két internetes adatbázis is, a kötet névmutatójában Matthias Erben von Brandau neve található. Mivel a névmutató nem utal eltérő névalakokra, nehéz beazonosítani Simeon Valerius Rundus nevét, akit mind a szegedi, mind az erlangeni adatbázis Valerius de Luna néven szerepeltet. Jakó Zsigmond be-tűhív olvasata szerint Simeon Valetrus(!) Lunæus olvasható a kötetben. A kézirat alapos kibetűzése az adatbázisok névalakját erősíti meg.

A terjedelem szorította kényszer miatt rövidre fogott Oláh Róbert tanulmány szinte minden fontos adatot tartalmaz a peregrinációs album történetéről, és elhelyezi azt és tulajdonosát az egyetemjáró diákok között. A 17. századi peregrinációtörténethez értékes forrás közreadásával járult hozzá a Hernád Kiadó, és mindenekelőtt köszönet illeti az albumot őrző Jakó Klárát és a korrekt összefoglaló tanulmányt író és mikrofilológiai gondossággal összeállított névmutatót készítő Oláh Róbertet, akinek – remélhetőleg – hamarosan Miskolczi Csulyak Istvánnal foglalkozó doktori disz-szertációját nyomtatásban is megismerhetjük.

NÉMETH S. KATALIN

**Három körösztény leány, Az első magyar nyelvű dráma, közreadja Dömötör Adrienne, a latin szöveget átírta, fordította Szentgyörgyi Rudolf, Budapest, Balassi Kiadó, 2018. 127 p.**

Az igényes könyvecske borítóját egy fametszet díszíti: három szemérmesen mosolygó, mezte-len keblét takargató leány áll egy lángoló máglyán, balról a török császár ítélkezik felettük, jobbról egy német katona kardjával segédkezik. A kép Albrecht Dürer és Hans von Kulmbach metszet-

sorozatának egyik darabja, amelyet a velük szoros kapcsolatban álló Conrad Celtis (1459–1508) rendelt meg náluk új könyve számára. A híres német humanista néhány évvel korábban, 1493-ban a regensburgi Sankt Emmeram kolostorban egy 11. század eleji kódexben különleges kincsre bukkant, Hrotsvita (935 k.–1002 k.) gandersheimi kanonissza költeményeire és drámáira. (A kódexet ma a Bayerische Staatsbibliothek őrzi Clm 14485 jelzeten.) Conrad Celtis 1501-ben Nürnbergben, humanista igénnyel meg is jelentette *Opera Roswita*e címen az értékes gyűjteményt. Az idézett kép a *Dulciti*us című drámát illusztrálja. Celtis időközben többször megfordult Magyarországon, minden bizonnyal ő ismertette meg barátaival ezt az egyedülálló női szerzőt, az ókoriakat követő első drámaírókat. A *Dulciti*us *Három körösztýén leány* címen fordítóra is talált, és a magyar nyelvű kódexirodalom értékes darabja lett. A mű a 16. század eleji *Sándor-kódex*ben olvasható (Bp., Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 6, f. 11r–16r). A latin forrást, Hrotsvita művét 1900-ban Katona Lajos azonosította, kritikai kiadásból ismerte a szent emmerami kódexet, amelyet egyfelől összevetett a Conrad Celtis-féle kiadással, másfelől – a könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért – párhuzamosan közölt a nyelvemlék szövegével (*Irodalomtörténeti Közlemények* 10, 385–402). A *Három körösztýén leány* 1987-ben megjelent a *Régi Magyar Kódexek* második kötetében hasonlóan és betűhív átírásban a *Sándor-kódex* részeként. Az irodalomtörténet, illetve a drámatörténet felől is folyamatos volt az érdeklődés az első magyar drámai emlékek iránt. Legutóbb a drámatörténész Pintér Márta Zsuzsanna elemezte műfaj történeti szempontból, s mutatott rá, hogy mondandóját tekintve milyen pontosan illeszkedik a *Sándor-kódex* változatos műfajú szövegei közé. (*A Sándor-kódex irodalmi programja, Hrotsvitha Dulciti*usának magyar recepciója = *A nők és a régi magyarországi vallásosság*, szerk. Bajáki Rita; Báthory Orsolya, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015, 277–292.) Ugyanebben az évben Dömötör Adrienne is fontos tanulmányt jelentetett meg, amelynek átdolgozott, kibővített változata a jelen kötet kitűnő kísérelő tanulmánya.

Kinek szól, és mi mindent tartalmaz a mindössze hat levél terjedelmű, szakmai körökben jól ismert szövegről készített könyv? A *Codices Hungarici*- és a *Régi Magyar Kódexek*-sorozatban mára az *Érdy*- és a *Lányi-kódex* kivételével valamennyi nyelvemlék kódexünk megjelent. A kódexek digitalizált változata – egyre gyarapodó számban – az OSZK Nyelvemlék-honlapján keresztül elérhető, szövegük pedig a Nyelvtudományi Intézet *Ómagyar korpusz* adatbázisában áll a kutatók rendelkezésére. A rokon szakmák képviselői és a laikus érdeklődők a betűhív átírással nehezebben boldogulnak. Az irodalomtörténészek, hogy a nehézségeket áthidalják, különböző elvek alapján, ejtэшű, vagy mai ejtés szerinti átíratokat készítenek, általában komolyabb aggályok nélkül. A nyelvtörténészek, ismerve az átírás buktatóit, a gyakran megoldhatatlan kérdéseket, korábban idegenkedtek az ilyen vállalkozásoktól. A kultúra viszont lassan átalakult a könnyebb befogadhatóság irányában, s így megérett az idő arra, hogy nyelvészek készítsenek tudományos igényű, nyelvtörténeti szempontból korrekt „népszerű” átíratokat. Ilyen a „*Haladó, ezeket megmondjad!*” – *Magyar nyelvű imádságok a XV.–XVI. századból, Dömötör Adrienne és Haader Lea olvasatában* (Bp., Tinta, 2012). Korompay Klára az *Apor-kódex* ejtэшű, értelmező jegyzetekkel ellátott átírásán dolgozik, de közben magáról a munkáról és annak aktualitásáról általános érvényű gondolatokat is megfogalmazott. (*Ómagyar szövegek – mai olvasók = Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet III.* szerk. Haader Lea, Juhász Dezső, Korompay Klára, Szentgyörgyi Rudolf, Terbe Erika, C. Vladár Zsuzsa, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, megjelenés alatt.) Ehhez hozzátehetjük, hogy mára a latin tudás szakmai körökben is minimálisra csökkent. Bár tudjuk, hogy nyelvemlékeink szinte kivétel nélkül fordítások, azt tapasztaljuk, hogy az azonosított latin forrásszövegek kihasználatlanok maradnak. A jelen kiadványt érdemes innen megközelíteni. Első része szövegközlés minden lehető módon és formában, a mai helyesírás szerintitől a betűhívig, a forrásszöveg magyar fordításban és latinul, s valamennyi fotókkal, mindig a könnyűtől a nehezebb felé: ki-ki olvassa, használja, idézze azt a gondosan ellenőrzött változatot, amelyikre szüksége van, vagy csak

böngéssze, tanuljon belőle. Második része az említett tanulmány, ahol a népszerűsítő jelleg és az új tudományos eredmények ugyancsak jól megférnek egymással.

Egy rövid technikai bevezető után a *Három körösztýén leány* modern helyesírás szerinti, az egykori ejtést rekonstruáló olvasata következik. Ezt a kézirat színes fotómásolata és betűhű átírata követi. A következő egység – Szentgyörgyi Rudolf gondos és szakszerű munkája – az említett szent emmerami *Hrotsvita-kódex* szövegének magyar fordításával kezdődik, amelyet a latin kézirat vonatkozó oldalainak (90r–94v) színes fotómásolata és betűhű átírata követ. A fejezetet Conrad Celtis kiadásának fotómásolata zárja, illetve az eredeti kézirat és a Celtis-féle kiadás apró eltéréseinek felsorolása. A latin szöveg betűhű átírata (elválasztójelek nélkül, az eredeti középpontozás jeleivel) a kódexolvasásba nyújt bevezetést, Katona egykor normalizált latin helyesírással közölte (akkoriban a magyar fordításra nem is volt szükség). Mint kodikológus a fotókkal kapcsolatban ajánlottam volna a kicsinyítés mértékének jelzését. Az íráskép lekicsinyítve egészen más benyomást kelt, mint ahogy Celtis kiadásának eleganciájáról sem lehet fogalma annak, aki csak az eredeti kötet felére kicsinyített fotóját látja. A forrásközlő rész valamennyi szinten kiváló szövegeket nyújt.

A zárótanulmány a kötet kulcsa: a nyelvemlékkel kapcsolatos régi és új eredményeket nagyon is érdekes volt ebben a közérdeklődésre számot tartó, komplex formában is közzétenni. A szokatlan szerkezettel (elől a sokszínű függelék, végén a tanulmány) könnyebben elérhető, hogy az olvasó először a magával ragadó, pergő szöveget olvassa el, hogy találkozzék a szövegközlés különböző lehetőségeivel, a forrásokkal, tehát már némileg felkészülve, kíváncsian lásson hozzá magához a tanulmányhoz. A kötet a továbbiakban a szakember számára is megkerülhetetlen lesz, mintául is szolgálhat. Dömötör Adrienne mindig újra felbukkanó tévedéseket korrigál, remélhetőleg végérvényesen. Az egyik ilyen, hogy a kódex másolója Ráskay Lea lenne, ami az írás alapján egyértelműen cáfolható, mégis fel-felmerül (az interneten is). Haader Lea kutatásai alapján tisztázódott a *Sándor-kódex* rendi háttere is, nem a következetes helyesírású szigeti domonkos íróműhelyben készült, hanem az óbudai klarisszáknál. A kódexben a szüzesség kérdését és a test kísértéseit középpontba állító önálló művek szoros tematikus kapcsolatát Pintér Márta tanulmánya alapján emeli ki. Itt tennék egy rövid kiegészítést. Egy üresen maradt oldalra (18r) megmagyarázhatatlan okból latin nyelvű szöveget jegyeztek le, „amely férfi szerzetesi közösségnek szóló szabályokat sorol fel” (97). A divízióknak sikerült megtalálni egy lehetséges forrását, Szent Bonaventura *Diaeta salutis* című művében (Velece, 1756, Opera omnia 12., p. 290, 291). A „religiosa persona”, akinek a tanácsok szólnak, éppen úgy lehetett apáca, mint szerzetes. Az viszont igaz, hogy a szüzességről nincs szó bennük. Hrotsvita személyének és vigjátéki elemekkel tarkított, ókori mártír-passiójának bemutatását követi a tanulmány legfontosabb, legeredetibb része, a magyar fordítással való összevetés, ahol a szerző mint professzionális nyelvész szólal meg, és sok új, izgalmas megállapítást tesz. Meggyőző abban a részfejezetben is, ahol eldönti a kérdést, hogy a különbségek a fordító kreativitásának köszönhetőek-e, vagy volt Hrotsvita drámájának egy már Magyarországon készült, a törököket a históriába bevonó latin verziója is. Felhívja a figyelmet a magyar szövegben megmutatózó törésre, amelyből a latin szöveg átdolgozójának, a fordítónak és a másolónak egymással való lehetséges kapcsolatára következtet. A befejező fejezetekben a műnem kérdését taglalja, s megállapítja, hogy a *Sándor-kódex*beli verzió biztosan olvasásra, felolvasásra készült, (amint Hrotsvita műve eredetileg is).

Végezetül két apró észrevétel. Hrotsvita *Dulcitiusa* nem vers (2, 101 és 107), hanem rimes próza, amit bizonyára észre sem vett a fordító. (A szent emmerami kódexben a drámákat megelőző és követő művek versesek.) A bibliográfiából talán véletlenül maradt ki a magyar származású WILSON, Katharina M., *The Old Hungarian Translation of Hrotsvit's Dulcitus: History and Analysis* című tanulmánya (= *Tulsa Studies in Women's Literature*, 1982, 177–187). Tőle tudható, hogy a *Három körösztýén leány* Hrotsvita drámájának legkorábbi népnyelvű fordítása.

**Fiammetta Sabba, Viaggi tra i libri, Le biblioteche italiane nella letteratura del Grand Tour, Pisa–Roma, Fabrizio Serra, 2018 (Quaderni di „Bibliologia”, 4). 358 p.**

Mindig csodálva szemléltem azt a gazdagságot, amelyet az itáliai írott kulturális örökség megtestesít. Magam félve fognék olyan téma taglalásába, amelynek szakirodalmát sok élet alatt sem tudnám áttekinteni. A *peregrinatio Italica* közismerten nem egyszerűen egy évszázadok óta tartó gyakorlat, hanem az utazás elméleti irodalmának középpontjában álló, minden európai értelmiségi számára csaknem kötelező tevékenység. Itáliába el kell utazni. „Roma est patria omnium fuitque” – olvasható egy, a római Santo Stefano Rotondo templomban, a magyar, Lászlai János (1448–1523) gyulafehérvári főesperes síremlékén. Valóban, minden, ami európai, azt Itáliában nem csupán megtalálhatjuk, hanem érezhetjük is (napjaink mély dekadenciáját, a „Birodalomnak vége” hangulatot is ide értve). A Római Birodalom idején azért utaztak ide, mert ez a terület volt a központ, a keresztény Európa kialakítása idejétől pedig azért, mert az európai kultúra, az európaiság központja maradt. Az internetgeneráció tagjai ugyan azt hiszik, hogy a humanizmus és a reneszánsz angol eredetű, és ma már nem árt rögzíteni, nem, Itália volt a bölcsője. Ezért is kellett, és kellene ma is Itáliába utazni, hogy érezhessük – és aztán legyen kedvünk megtanulni –, hogy az európaiság az antik és a keresztény kultúra egymásba szervesülése, és még ma is van olyan közösség, aki nem mellette él az örökségének (mint például Egyiptom vagy Görögország lakossága), hanem benne él. Ezt először érezni lehet, és fontos, hogy tudatosítsuk.

Fiammetta Sabba könyve a hatalmas utazástörténeti irodalom két és fél évszázadát (a 17., a 18., részben a 19.) abból a szempontból tekinti át, hogy a különböző népek utazói miként szemléltek az itáliai könyvtárakat, illetve az ottani könyves kultúrát. Ő is Európa születéséről, pontosabban kiteljesedéséről gondolkodik a szöveg háttérében, könyves gondolkodással. Frédéric Barbier meglátása, hogy a kora újkori könyvtörténetet egy Antwerpen–Velence-tengely mentén, a tengelytől való távolság szempontjaiból is meg lehet írni (a „centrum és periféria” tehát nem feltétlenül koncentrikus körökben képzelendő el), úgy a könyvtörténész Sabba, joggal, a 17. század második felétől a tengelyt Londonig nyújtja. Nem *expressis verbis*, de Európa szövegeiről beszél: iskolahálózat (főként az egyetemek), és könyves hálózatok. *Expressis verbis* „kiadási modellek”-ről. A skolasztikus könyvmodell és a humanista könyvkiadási modell változásai a könyvtártörténetben is modellváltást (könyvtártípus váltást) generál, hiszen a kevesek által hozzáférhető tudást őrző és főként csak potenciálisan áthagyományozó könyvtárak helyébe a 18. század második felében a közkönyvtárak lépnek, így egy újfajta transzmisszió jön létre a kulturális és tudományos hagyomány átörökítésében.

A szerző külön fejezetben foglalkozik azzal, hogy kik hozzák létre ezt az Európát. „Amici” – és ahhoz, hogy az *amicitia* kialakuljon, bizony, mobilitás szükségeltetik (ahogy manapság sem elég az internetes barátság, sőt, ez a fajta barátság végül a kapcsolatok leépítéséhez vezet; ma is azok kacsintanak össze, akik állandóan Brüsszelben vannak, lassan már külön „lobbista” [= korrupciós] negyedek épülnek). A „Grand Tour” szokása az arisztokrata körökben keletkezett, de őket mindig kísérték értelmiségiek is, aztán pedig őket utánozták a társadalom más csoportjainak tagjai is, akik az utazást megengedhették maguknak. És azok is, akiket kötelességük, elhivatottságuk kötelezett a mobilitásra – gondoljunk a bollandisták vagy mauristák célkitűzéseire.

Fiammetta Sabba könyve persze módszeres és alapos monográfia. A bevezetésben a könyvtörténetírást és új perspektíváját mutatja be, azt, amit az utazási irodalom módszeres, rendszeres, ilyen (könyvtárakra koncentráló) szemléletű olvasása jelent. Ma már több efféle tematikus, nemzetközi konferenciát is rendeztek. Például 2017-ben az európai utazási irodalom szakkönyvtárában, Eutinban *Bibliotheksreisen von der Antike bis zum Gegenwart*, vagy Ravennában, a most ismertetett könyv szerzőjének szervezésében, 2018-ban, *Patrimonio culturale condiviso: viaggiatori prima e dopo il Grand Tour* címmel.

A könyv első része egy elméleti és utazási elmélettörténeti bevezetéssel kezdődik, ebben a „Grand Tour” szokásának kialakulását követi nyomon a szerző. Az ezt követő két alfejezet egy nagyon alapos, negyedszáz oldalas kutatási program leírása, jelezve az eddigi eredményeket is. A program az itáliai utazások bibliográfiájának összeállítását lehetőségét és megvalósításának módját mutatja be. Ennek a végén számba veszi azokat a szempontokat, ahogy a tudós vagy a könyvtáros utazó bemutatja az Itáliában általa meglátogatott könyvtárakat, vagyis egy elméleti modellt alkot történeti példákra alapozottan arról, miként mutatható be egy könyvtár.

A kötet második része néhány hatalmas levelezési korpuszt vesz górcső alá, a bollandistáktól kezdődően a 19. századig. Olyak nevekre kell itt gondolnunk, mint a belgiumi bollandista Giodfrey Henschen (1601–1681), a maurista Jean Mabillon (1632–1707), a könyvtáros filozófus Gottfried Wilhelm Leibniz (1746–1716), vagy az a Johann III Bernoulli (1744–1807) matematikus, csillagász, akinek éppen az utazási emlékeit 18 kötetben tették közzé (1781–1878). Külön érdekessége a könyv e részének, hogy olyanok levelezését is áttekinti, akik kifejezetten nem írtak az utazásaiuk során meglátogatott könyvtárakról (Jean Jacques Barthélemy, Charles Dupaty, Joseph Spence).

A harmadik, legerjedelmesebb része a könyvnek magukat az itáliai könyvtárakat veszi sorra, amelyeket olyan utazók mutattak be a saját hazájuknak, kulturális közösségüknek és persze mindazoknak, akik olvasták útleírásaikat, akiknek utazási naplói vagy elbeszélései kortárs módon nyomtatásban is megjelentek. Ezek, mintegy irodalmi útikalauzként is szolgálhattak aztán másoknak.

Fiammetta Sabba ebben a kötetében természetesen nem vállalkozhatott arra, hogy egy teljes bibliográfiát adjon közre az itáliai útleírásokról, vagy akár csak azokról, amelyekben külön részek szólnak az egyes városok, nagyobb személyiségek könyvtárainról. Ugyanakkor az egyes részek lábjegyzetei, majd a kötet mutató rendszere – lehet például városonként, az egyes könyvtárakra is keresni – kiváló kiindulási pont ahhoz, hogy az itáliai könyvtártörténetet egy újfajta nézőpontból áttekintsük.

MONOK ISTVÁN

**Borsa Gedeon, Újabb könyvtörténeti írások, Csobán Endre Attila közreműködésével, szerk. Szvorényi Róbert, P. Vásárhelyi Judit, Budapest, Argumentum, OSZK, 2018 (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei, 10). 220 p.**

A most bemutatandó kötettel a *Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei* sorozat tizedik darabját veheti kézbe az olvasó. A konferenciakötetek, kismonográfiák és tisztelegő kötetek sorában egy újabb meghatározó régi könyves szaktekintélyt köszöntő gyűjtemény jelent meg. A szerkesztők a 95. születésnapja alkalmából Borsa Gedeont köszöntik 18 tanulmánya közreadásával, folytatva a 70. és a 80. születésnapjára kiadott kötetek sorát (*Gesta typographorum, A hetvenéves Borsa Gedeon tiszteletére ajánlják e könyvet barátai és tanítványai*, szerk. P. Vásárhelyi Judit, Bp., Borda Antikvárium, 1993; *Fata libelli, A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai = Fata libelli, Ad octoginta annos natum Gedeon Borsa ab amicis discipulisque scripta*, szerk. P. Vásárhelyi Judit, Bp., OSZK, 2003). A tucatnyi magyar nyelvű és hat német nyelvű írás a négykötetes *Könyvtörténeti írások* méltó folytatásaként értelmezhető, amely – egy kivétellel – az életmű 2000 után született anyagából ad áttekintést. Az idegen nyelvű szövegeket magyar összefoglaló követi. A tanulmányok az első megjelenéskori állapotot tükrözik, a bennük közölt adatokat nem aktualizálták.

Borsa Gedeont aligha kell bemutatnunk a folyóirat olvasóinak, élete során olyan alapvető kézikönyvek szerkesztésében vett részt, mint a *Régi magyarországi nyomtatványok* vagy az Österreichische Nationalbibliothek 16. századi nyomtatványainak katalógusa. Kisebb munkái közül jó néhány (pl. a régi nyomtatványok anyaga és mérete tárgyában) az egyetemi kurzusokat megalapozó kötelező irodalom része.

A kötet első részében szereplő tizenkét írás a *Hazai és külföldi nyomda- és kiadástörténet* címet viseli, kezdő darabja Antonius de Hungaria esztergomi kanonok nyomába ered. Az első esztergomi misekönyv megrendelőjének származásáról, iskolázottságáról és karrierjéről összegyűjtött adatokat olvashatunk.

Ezt követi a Martin Preuss beszercei könyvkereskedő tevékenységével kapcsolatos levél szövege és rövid elemzése. Az irat fennmaradását egy budai kereskedővel folytatott pernek köszönhetjük, általa nyerhetünk betekintést a 16. század eleji erdélyi könyvkereskedelem történetébe.

A harmadik tanulmány az első szebeni nyomda történetéről közöl helyesbítést egy korábbi könyvszemlések cikk kapcsán. A Teleki Tékában őrzött, kötéstáblából kiáztatott néhány leveles töredék érdekes adalékkal szolgál mind a nyomda működéséről, mind a város reformációjáról. A búcsúhoz készült 1525. évi naptárak hátoldalára ugyanis néhány éven belül lutheránus szellemű imádságokat nyomtattak. Fény derül továbbá a szebeni műhely velencei kapcsolataira is.

A negyedik írást olvasva a legelső, 1528. évi hazai nyomdászjelvény nyomába eredhetünk, amely szintén Szeben városához kapcsolódik. Jakó Zsigmond korábbi feltételezéseit kiegészítve Borsa Gedeon arra is magyarázattal szolgál, hogy a nyomódúc hogyan került fél évszázaddal később a Gyulafehérváron ősláv nyomtatványokat kiadó Lorinț diakónus műhelyébe.

Perger Péter társszerzőségében jelent meg egy terjedelmesebb tanulmány Heltai Újtestamentumainak a brassói papírmalom vízjel nélküli papírra készült kiadásairól. Az egyetlen teljes Újszövetség-példány vizsgálata lehetővé tette az egymástól szedésükben eltérő 1561. és 1562. évi kiadások közötti különbségek megállapítását. A két kiadás születésének okát a szerzőpáros a papírutánpótlás elakadásában látja, s e mögött felekezeti ellentétet fedez fel.

A hatodik írás a VD 16 egyik tételleírása kapcsán felmerült kérdést jár körül, miszerint működhetett-e 1578-ban nyomda Budán? A törökök által megszállt város természetesen nem adhatott otthont egy műhelynek, a híradás hitelességének látszatát növelni kívánó magdeburgi nyomdász üzleti fogásként alkalmazta az „Erstlich gedruckt zu Offen” jelölést.

A soron következő írásból Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt műveinek kiadóirol tájékozódhatunk. A szerző az obszerváns ferencesek 6 művének 121 kiadványának 54 tételét regisztrálja példás alapossggal. A kiadók és nyomdászok teljes körű számbavétele mellett kiemeli az augsburgi Johannes Rynmann és a hagenauai Heinrich Gran szerepét Laskai és Temesvári munkáinak népszerűsítésében.

Borsa Gedeon nyolcadik írásában a 15–16. századi Magyarországon működő német származású nyomdász mestereket, bérlőket, tulajdonosokat és örökösöket veszi sorra Andreas Hesstől (1473) a vimpáci ferences testvérekig (1593).

A következő tanulmány a 16. századi konfesszionalizációnak az erdélyi nyomdákra gyakorolt hatását tárja fel. A szebeni, a brassói és a kolozsvári műhelyek szorosan követték a városi lakosság által bevett irányvonalat. A felekezetváltás Kolozsvár esetében az addigi források elapadásával járt: Heltai kénytelen volt saját papírmalmot alapítani.

A szerző korábbi nemzetközi bibliográfiai munkálataihoz kapcsolódik a tizedik írás, amelyben az Osztrák Nemzeti Könyvtárban (ÖNB) őrzött több mint 2000, 16. századi németalföldi kiadványról olvashatunk. Történelmi okai vannak, hogy ennek igen jelentős része a mai Belgium területéről származik. Az ÖNB katalógusában közölt anyagra jellemző, hogy 18, 1501–1540 között nyomtatott és 40, 1541–1600 között nyomtatott mű volt eddig ismeretlen a terület bibliográfusai előtt.

Korábban Tóth Béla írt bővebben a debreceni rézmetsző diákok működéséről, ezúttal Borsa Gedeon két olyan nyomtatványra hívja fel a figyelmet, amelyek Erős Gábor és Pap József kolozsvári nyomdásztevékenységéről tanuskodnak. Megállapítása szerint a Kazinczy által lebecsült, ma csak töredékesen ismert nyomtatott betűmintát nem ugyanazzal a készlettel nyomtatták, mint a két említett kolozsvári munkát.



A fejezet zárásaként a besztercei tipográfia 1813–1949 közötti történetét ismerhetjük meg dióhéjban. Ez idő alatt négy jelentősebb műhely működött a városban, a Filtsch–Botschaar–, „Minerva” officina, az Orendi–Csallner-, a Baciú–Matheiu- és a Zikeli-féle nyomda.

A második nagyobb egység hat tanulmánya módszertani szempontból közelíti meg a nemzetközi és a magyar retrospektív bibliográfiai munkálatokat. Nyitásként a VD 16 utolsó, 22. kötetének megjelenése alkalmából készült számvetést olvashatunk. A több mint 98 000 tételt felvonultató vállalkozás eredményeként az RMK III kötetei számos új adalékkal gazdagodtak, nem beszélve a tartalmát tekintve magyar vonatkozású nyomtatványok nagy számáról (pl. a tizenöt éves háború haditudósításai).

Ezt követi a retrospektív osztrák nemzeti bibliográfia megindulásáról készült híradás 2001-ből. A mai Ausztria területén megjelent monográfiák, újságok, folyóiratok és speciális bibliográfiák négykötetesre tervezett sorozatából elsőként a *Neue Zeitung* első kötete jelent meg. Ebben az 1492–1705 között kiadott újságokról készült leírásokat találjuk, nem kevesebb, mint 18 mutatóval kísérve. A szerző ezúttal is kiemelt figyelmet fordít a magyar vonatkozású kiadványok rendkívüli gazdagságára.

Az osztrák nemzeti bibliográfia után az ÖNB ősnymotványkatalógusának indulásáról kapunk hírt ugyanabból az évből. Az első kötet bemutatása kapcsán olyan magyar vonatkozású ritkaságokról szerezhetünk tudomást, mint például Nagylucei Dóczi Orbán 1480. évi latin Bibliája.

Az osztrák ügyek ismertetése után a magyarországi 1801 előtti retrospektív nemzeti bibliográfia lehetséges irányáról tájékozódhatunk. Az RMNy harmadik kötetének megjelenése kapcsán levont tanulságok, az ott alkalmazott elvek 18. századra vonatkozó tarthatósága vagy tarthatatlansága, az adatgyűjtés és a feltárás sokféle nehézségei (példányszám, kiterjedt szakirodalom, beszűkítendő kutatási terület) jól átgondolt rendszerbe foglalva jelennek meg.

A 2000-ben újtára indult *Clavis typographorum regionis Carpathicae* vállalkozás a huszadik század közepéig a történelmi Magyarország területén működő 500 nyomdahely és 3400 nyomda részletes adatait tartalmazza (A *Clavis typographorum regionis Carpathicae* nyitólapján jelenleg elérhető adatok szerint immár 525 nyomdahely, több mint 5500 nyomda és közel 7400 személy vagy testület szerepel az adatbázisban. [http://typographia.oszk.hu/html\\_clavis/hun/nyito.htm](http://typographia.oszk.hu/html_clavis/hun/nyito.htm) [Letöltve: 2019. 07. 15.]). Mindez nem lenne feltárható mindössze a könyvtárakban őrzött kötetek felkutatásával, nemzetközi összefogással végzett aprólékos levéltári forrásfeldolgozással azonban számos új részlettel gazdagítható az adatbázis.

Végül az impresszum nélkül megjelent vagy csonkán fennmaradt kiadványok azonosításához szükséges nyomdahely- és nyomdász meghatározás módszereivel és határaival ismerkedhetünk meg. A betűtípusok és könyvdíszek kutatásában már jelentős eredményeket mutathat fel a nemzeti könyvtár (lásd például a 2004-ben indult *Hungaria typographica* sorozat darabjait), s ehhez jön még a nyelvi analízis, amely a régiókra jellemző helyesírási sajátosságokra koncentrálna. A szerző megállapítása szerint az ősnymotványok azonosítására kidolgozott módszerek a 16. századi hazai nyomtatványok esetében is eredményesek lehetnek.

A kötetet Borsa Gedeon személyi bibliográfiája zárja, amelyben a monográfiáktól és a társszerzőként kiadott munkáktól a kisebb cikkekig és könyvismertetésekig kronológiai rendben tájékozódhatunk. A sorozat többi tagjához hasonlóan a kötet használatát ezúttal is névmutató segíti, a mondandót helyenként régi nyomtatványokból származó illusztrációk támasztják alá.

A retrospektív bibliográfiai-, valamint a könyv- és nyomdászattörténeti kutatásokban gazdag jó hat évtizedes pályafutás méltó köszöntését veheti kézbe az olvasó a „Füzetek” megszokott szolid formájába öltöztetve. A „régikönyves” szakma nevében csatlakozunk a szerkesztőkhöz: Isten éltesse Borsa Gedeont!

**Vasné Tóth Kornélia, *Múltunk neves ex libris gyűjtői, Lexikon, Budapest, Kisgrafika Barátok Köre Grafikagyűjtő és Művelődési Egyesület, 2019.* 256 p.**

Többarcú, sokszorosított, esetleg kis példányszámú, individuális nyomtatvány az ex libris. Történetét tekintve funkcionális értéke inspirálta létrejöttét: könyvek, könyvgyűjtemények darabjait és tulajdonosukat, tulajdonosaikat rendelte egybe. Szöveges, a birtokosra vonatkozó bejegyzések már kódexekben, ősnymtatványokban is találhatóak, amelyek a tulajdonos által élvezett szellemiek mellett az anyagiakat is egyértelműsítették. Később a használati érték megmaradása mellett – párhuzamosan avval, hogy könyvtárat, könyvgyűjteményt, főleg a könyvnyomtatás elterjedése után polgári származásúak, értelmiségiek is felépíthettek maguknak –, rajzukban az addig egyeduralgó címerábrázolások háttérbe szorultak, s helyükbe különféle kisgrafikai alkotások kerültek, amelyek vizualitása, motívumbeli változatossága a könyvjegyeket a művészetek felé vitte. A modern ex librisek általában intézményi, családi, illetve személyes tulajdont jelölhetnek. Ezekben a tulajdonosi névmegjelölés mellett tér kap(hat)nak egyéb szöveges üzenetek is, amelyek részben a könyvbarráttal, részben az ábrázolt rajzzal állnak kapcsolatban, s evvel megjelenik a művelődéstörténeti szempont is. A múlt század elejétől pedig hozzájárult mindehhez a használati funkció lazulása, az ex librisek elváltak a szövegtől s önálló gyűjteményekben saját életet kezdtek; a kollektívok egyenértékűvé váltak a könyvekkel, amelyekbe belekerültek (volna) – sok esetben el is különültek azoktól. Evvel párhuzamosan kialakult a gyűjtésükkel kapcsolatos egyesületi élet, valamint a fel-táró–értékelő szakirodalom.

A szerző több korábbi, a vonatkozó szakirodalmat gazdagító munkája után – csak említés-képpen megnevezve az *Ex libris és képkultúra* című, 2016-ban megjelent, az albumok és az ismertetések erőnyeit ötvöző kötetét – most egy életrajzi lexikont állított össze a legismertebb, 19–20. századi gyűjtőkről. Aki belefogott már ilyesmibe, foglalkozott hasonló, kézikönyv igényű kiadvány megírásával, szerkesztésével, tapasztalatból tud(hat)ja, hogy milyen buktatókat rejt többek között például a korábbi munkák helytelen, kiadványról kiadványra öröklődő évszámainak korrigálása, a rendelkezésre álló források adatainak fogalmi és ténybeli szóródása. De ez csak az egyik problémahalmaz, mert a szócikkek igen jelentős része kimondottan ehhez a lexikonhoz készült, s nyilván szembesülni kellett az első gyűjtés nehézségeivel, bizonytalanságaival az életrajzi adatokban – látható, hogy több gyűjtőnek még a pontos születési és halálozási éve sem ismert –, az egykor volt gyűjtemények sorsában – együttmaradásában, felbomlásában –, s mindez nyilván befolyásolta az egyes szócikkek terjedelmét, a számba vett gyűjtők/gyűjtemények földrajzi megoszlását is. Ugyanakkor első olvasás, első böngészés után is megállapítható, hogy a kötet egésze maga is önálló forrásértéket nyer(t), ismeretei, adatai kapcsolódó témakörű, hasonló kiadványok szócikkeibe beépülve, tudományos és népszerűsítő tanulmányok, ismertetések, cikkek hivatkozásaiban, lábjegyzeteiben továbbélve léteznek majd tovább.

A kötetben 220 szócikk olvasható. Középpontjukban – ahogy a szerző céljai közt a bevezetőben is utal erre – az ex libris és gyűjtése áll, minden más életrajzi adat csak evvel kapcsolatban szerepel, egyéb vonatkozásokban nem törekszenek a szócikkek teljességre. Terjedelmük különbözőségének másik oka ebben rejlik: akinek jelentősebb, központibb szerepe volt az egyesületi munkában, gyűjteményének összetétele, története jobban ismert, az természetesen hosszabban szerepel. Amennyiben lehet valami biztosat tudni az egyes gyűjtemények sorsáról tulajdonosaik halála után, a szócikkek azt is tartalmazzák.

A szerzői bevezető többek között ismerteti az ex libris-készítés és -gyűjtés 19. század végi fellendülését, valamint szervezeteit; érdemes talán megjegyezni, hogy ebben az időszakban, az 1880-as évektől kezdve lendült fel Európa-szerte a képeslapküldés, valamint -gyűjtés divatja is, ami szintén a vizualitás terjedését és igényét, valamint az ipari sajtó előállító lehetőségét mint másik hajtóerőt erősítette meg. A szócikkek csak lezárt életpályákat tartalmaznak, a gyűjtők közül a legidősebbek az 1840-es években születtek, a legfiatalabb életpálya 1956-ban kezdődött. A 20. század

elején szép számmal hódoltak ennek a hobbinak – amit az élénkülő egyesületi élet (Szent György Céh) is mutat a századforduló, a szecesszió idején. Hasonló aktivitás figyelhető meg a MEGE (Magyar Exlibrisgyűjtők és Grafikabarátok Egyesülete) megalakulásával az 1930-as évektől, illetve a KBK (Kisgrafika Barátok Köre) 1959-es létrejöttétől. A kötet időhatárának lezárását a 2017-es halálózási év jelzi. A jelen legjelentősebb gyűjtőit – köztük saját magát is – a szerző a bevezetőben említi.

Egy lexikon olvasói stratégiája többféle lehet. Az elejétől a végéig tartó, megszakítatlan olvasás azonban a legkevésbé sem, mert az (valamennyire) a szépirodalmi munkák számára van fenntartva, amelyekben a cselekmény – már ha van – folyamatossága lényeges értési szempont; az ilyen jellegű munkákat inkább valamilyen tényprobléma megoldására vagy információsorozat megszerzése érdekében, tehát szakadozottan szokták fellapozni.

Böngészés közben talán az egyik meglepő tapasztalat – bár, miért is lenne másképp? – az, milyen tág foglalkozási körben voltak/vannak hívei az ex libris kedvelésének. Az még magától értetődik, hogy – maga a gyűjtés, mint tevékenység – elsősorban értelmiségi körökben népszerű, van is a kötetbe kerültek között irodalom- és művészetközeli számtalan: író és irodalomtörténész, nyelvész, nyomdász, könyvkereskedő, könyvkötő, könyvtáros, történész, jogász, tanár, mellettük a reáliák művelői: (ember- és állat-)orvosok, mérnökök, akadnak gyógyszerészek, archeobotanikus, növénynemesítő, sportoló/sportújságíró; egyházi emberek: piarista tanár, esperes-plébános. De azt talán nem gondolná a gyanútlan olvasó első pillanatban, hogy tsz-elnök, kereskedő, címfestő, katoná, könyvelő, rendőrkapitány, a legkülönbözőbb hivatalnokok, fodrász, szállodás, városi főjegyző, elektroműszerész, vasesztergályos/gépésztechnikus is hódolt ennek a szenvedélynek. A második, részletesebb olvasás már több részletet mutat. Például azt, hogy az egyik szenvedély maga után vonhatja a másikat: az ex libris, a bélyeg, a képeslap, az elsődleges grafika, a numizmatika vagy más kollekciók békésen megférhetnek egy helyen a tulajdonos szándéka szerint. Néha a gyűjtés összefonódik a családi élettel, azaz a kollekciók alakításában nemegyszer a férfiak mellett a feleségek is részt vesznek, számukra is készülnek jelzett lapok, esetleg egy gyűjtemény létrehozásában társulva vagy önállóan, férjüknél is nagyobb szerepük lehet. Igen tanulságos végigkövetni a gyűjtemények sorsát létrehozójuk halála után: szétszóródás és továbbörzés fokozatai között. Itt csak említeni lehet az egymással is szembeeszlő hatalmakkal kitett Weisz Imre, illetve Hillinger Oszkár sorsát, életét; gyűjteményeik különböző, de végeredményben egyaránt az ismeretlenbe hulló kálváriáját. A recenziót pedig személyesen is érdekelné, vajon mi lett Szász Sándorné japán metszetgyűjteményének a sorsa.

Rendkívül érdekes, néha váratlan, ami az egyes szócikkekből kiderül: a szellemi élet más és más szegmenseivel foglalkozók közül ki kedvelte ezeket az apró grafikai lapokat is: Balassa József, Bélley Pál, Csaplár Ferenc, Csatkai Endre, Foerk Ernő, Galambos Ferenc, Glück Frigyes, Kner Imre, Lyka Károly, Rozsnyay Kálmán, Semsey Andor, Soó Rezső, Szalay József, Szentkuty Pál, Szij Rezső, Tompos Ernő, Tüskés Tibor, Varjú Elemér. A felsoroltak mind jelentős szereplői voltak a magyar kultúrának, de hogy emellett még az ex libris is érdekelte őket, az – feltehetően – sokaknak meglepetést fog okozni. S csak annak alátámasztására, hogy minden mindennel összefügg, kell említeni: Dirner Gusztáv Adolf Jászai Mari diákkori pajtása volt – az utóbbi elbeszélésében –; Einczinger Ferenc – többek között – Babits Mihály egyik esztergomi barátja, helyi ügyeinek segítője; Vajda Béláné Kellner Erika pedig Kilényi Irmának, Juhász Gyula szegedi pártfogójának volt a barátnője, sorsával, deportálás utáni visszaérkezése néhány homályos pontjával a Kosztolányi Dezső levelezéséhez kapcsolódó Juhász Gyula-hagyaték hányattatásaival kapcsolatban lehet – érintőlegesen – találkozni. Mindezek persze nincsenek kapcsolatban gyűjteményünkkel – utóbbinak, a róla szóló szócikk szerint inkább csak néhány nevére szóló lapja volt –, csak segít a tulajdonosokat elhelyezni saját korukban.

A szócikkeket illusztrációk, fekete-fehér és többszínnyomású ex librisek követik. Stílusuk a szecesszióval kezdődik, a válogatás mintegy időben meghosszabbított párdarabja Horváth Hilda *Magyar ex librisek 1525–1985* című, csak illusztrációkat tartalmazó kötetének. A válogatott lapok grafikai szempontból ötletesek és kvalitatívok, talán legjobban sikerült Orosz István Soó Rezsőnek készült részkarca, amelyen egy búzakalász szemeit nagyítóval számoló tücsköt lehet látni. A kötetet gazdag – válogatott – irodalomjegyzék zárja.

Bevezetőjében a szerző megjegyzi, a kötetben sokéves kutatási eredményeit teszi közzé. A befektetés nem veszett kárba, hiánypótló munka született.

BUDA ATTILA

**Eric Suire, *Les Vies de Jésus avant Renan, Éditions, réécritures, circulations entre la France et l'Europe (fin XVe–début XIXe siècle)*, Genève, Droz, 2017 (Cahiers d'Humanisme et Renaissance, 144.)**, 316 p.

Jésus élettörténete az egyetemes keresztény művelődéstörténet egyik meghatározó narratívája, amellyel elsősorban a teológia egyik külön ága, a krisztológia foglalkozik. Eric Suire, az Université Bordeaux-Montaigne professzora legújabb könyvét a kora újkori nyugat-európai – elsősorban francia és latin nyelvű – Jézus életének szentelt nyomtatott és kéziratos munkák jellegzetességeinek és fejlődési változásainak szentelte. A szerző érdekes megközelítésben azokat a könyvnyomtatásban megjelent, illetve részben kéziratban fennmaradt műveket veszi számba, amelyek Jézus Krisztus életét történelmi megközelítésben ábrázolták. A történelmi Jézus életét rekonstruálni kívánó új- és legújabb kori kutatások előtörténetébe vezet ez a munka, amely szigorúan meghatározott módszerek és eszközök segítségével összeállított szövegkorpusz vizsgálata alapján igyekszik válaszolni arra a kérdésre, hogy miért és milyen módon írták folyamatosan újra Jézus élettörténetét a reneszánsz és a francia forradalom közötti időszakban. A szerző alapvetően két fontos könyvtári katalógus alapján állította össze a vizsgált szövegek listáját, vagyis a *Catalogue des livres imprimés de la Bibliothèque du Roy* és Jacques Lelong *Bibliotheca sacra* című kézikönyvek és egyéb egyházi könyvtári katalógusok segítségével, amelyek adatait különféle modern könyvtári adatbázisok (BN-Opale plus, CCfr, Sudoc, Gallica, Bayerische Staatsbibliothek digital, Biblioteca Digital Hispánica stb.) segítségével pontosította. Az első 1739-ben kiadott, ma már elég elavultnak tűnő katalógus nagy előnyét abban látta, hogy annak összeállítói eleve külön típusokba osztva jelentették meg az általuk vizsgált könyvek adatait, amely korabeli megfigyelésen alapuló osztályozást a modern elektronikus könyvtári katalógusokban sajnos hiába keresnénk. Eric Suire ezek alapján 190 európai kiadású latin és francia nyelvű Jézus élettörténetével foglalkozó munkát azonosított a 15. század vége és a 19. század eleje közötti időszakból. Ezek közül 179 volt önálló kiadású munka, és 11 pedig valamilyen nagyobb kiadvány részeként jelent meg. A nyelvi kritériumok alapján a szerző elsősorban a francia nyelvű – eredeti és fordított – műveket, illetve a francia klérusra bizonyíthatóan jelentős hatást gyakorló latin nyelvű munkákat részesítette előnyben. A vizsgálat ezen módszere alapján egy jól átlátható és nyelvilag feldolgozható korpuszt állított össze Suire, viszont a kötet kétségkívül elsősorban a francia olvasók szemszögéből mutatja be a témát. A prózai munkák mellett a szerző figyelembe veszi a verses munkákat is, viszont teljesen megfelel a Krisztus életét bemutató biblikus dramatizált művekről, amelyek bizonyára szintén érdekes adalékokkal gazdagították volna az elemzéseit.

A filológiai alapossággal vizsgált művek alkotói sokat merítettek a nagy elődök munkáiból, akiknek neveivel gyakran találkozunk a könyv lapjain: az első ismert evangéliumharmóniák szerzőin (pl. Tatianus) kívül elsősorban karthauzi Szász Ludolf *Vita Christij*e, Andreas Osiander *Harmoniae evangelicae*ja vagy Jacobus de Voragine *Aranylegendája* gyakoroltak nagy hatást az utókorra. A vizsgált korszak több szempontból is igen fontos változásokat hozott a Jézus-életrajzok

irodalmában. Egyrészt a reformációból létrejövő új egyházak konfrontációi, másrészt a szerzetesrendek között rivalizálás, valamint a katolikus egyházon belüli irányzatok és a felvilágosodás eszméivel szembeni mozgalmak megannyi új impulzust jelentettek a Jézus Krisztus személyét középpontba helyező vallási irodalom számára. A könyv első részében a szerző elsősorban a vizsgált korpusz kiadványainak elemzésére és fontosabb európai tendenciák meghatározására törekszik. A kiadványok nyelvi és földrajzi megoszlásán túl Eric Suire figyelme kiterjedt arra is, hogy Jézus életének különböző szakaszait minként ábrázolták. Ez alapján megfigyelhető, hogy a 17. század folyamán keletkezett munkákban a korábbi időszakokkal szemben megnövekedett az érdeklődés Jézus születése és gyermekora iránt, ami összefüggésbe hozható a Jézus-gyermek kultuszának erősödésével is. A korpusz statisztikai vizsgálata alapján a szerző a Jézus-életrajzok és a krisztusi értekezések számának folyamatos növekedését tapasztalja, amely egészen a 18. század elejéig tartott. Hasonló tendenciát állapít meg a nyelvhasználat területén is, ahol annak ellenére, hogy a latin nyelv végig megőrzi a túlsúlyát, a francia nyelvű munkák számának folyamatos növekedését láthatjuk. A szerző vizsgálódásai kiterjednek a művek forráskritikai módszereinek, az idézetek kiemelési technikáinak és a jegyzetapparátusai fejlődésére is, amelyek egyértelműen jelzik a modern történettudomány és filológia egyre erősebb hatását. A korabeli nagyhatású eszmeáramlatok – elsősorban a reformáció, a janzenizmus és a felvilágosodás – teológiai és történetiszemléleti módszerei jelentős hatást gyakoroltak a kora újkori munkákra, amelyeket a szerző konkrét példákon keresztül mutat be. A kötet első részének befejező egységében Eric Suire rámutat egy új, jellegzetes műfaj – az illusztrált Jézus-életrajz – megjelenésének sajátosságaira is.

A könyv második részében kerül sor a korszak folyamán újra és újraírt Jézus-életrajzok fejlődési folyamatának részletesebb elemzésére. Itt különféle csomópontokat próbál megragadni a szerző, amelyek bemutatásával, számos idézettel alátámasztva, jellegzetes példákon keresztül igyekszik felvázolni a főbb műfajok fontosabb változásait. Ez utóbbiak közül először az antik és középkori szerzők eleven élő hatását mutatja. Ezután tér rá a Jézus-életrajzírás megújító fontos írók munkásságának bemutatására. A szerző először a reformáció irányzataihoz tartozó munkákat veszi sorra. Szó esik itt a protestáns Kálvin, Jean Le Clerc, Johann Jacob Urlich vagy Fausto Sozzini művei mellett a reformáció számos kevésbé ismert témához kapcsolódó alkotásáról is, amelyek pontos bibliográfiai adatait rendszerezetten közli a jegyzetekben, illetve a kötet végén található függelékben. A katolikus megújulás termékeny időszakát a szerzetesrendek gazdag tevékenységének statisztikájával és jelentősebb szerzők munkáinak elemzésével mutatja be. Itt természetesen a jezsuiták irodalmi tevékenysége volt a legjelentősebb, hiszen a vizsgált időszak alatt keletkezett munkák csaknem fele a Jézus Társaság tagjainak tollából származott. A Jézus-életrajzok megújulásában igen fontos szerepet játszottak a jezsuiták és janzenisták heves vitái, amelyeknek olyan értékes hozadékaik voltak, mint Antoine Arnauld és Blaise Pascal művei. Tekintettel a janzenizmus magyarországi hatásaira, a könyv számos olyan fontos adalékkal szolgál, amelyek a magyar kutatók számára is érdekesek lehetnek. Így jobban megérthetjük például, hogy Mikes Kelemen rodostói emigrációja alatt miért fordította le Nicolas Letourneux abbé *Krisztus Jézus életének históriája* című munkáját. Ezt követően a katolikus irodalom cenzúrájának gyakorlatát mutatja be a szerző, és ezzel kapcsolatban az indexre került művekről és a Sorbonne-on zajló vitákról is érdekes információkat tudhat meg az olvasó. Szintén igen fontos alfejezet foglalkozik az egzegézis és a történeti kutatás konfliktusoktól nem mentes, ám a tudomány fejlődése szempontjából igen fontos kapcsolatainak fejlődésével. Itt például a szerző igen érzékletesen mutat rá, hogy a történeti ismeretek növekedésével hogyan változott meg Jézus életének kronológiai értelmezése. A Jézus életére vonatkozó irodalom számára igen erős impulzusokat jelentettek a 17. század végétől megjelenő deizmus és a felvilágosodás radikális egyházkritikai irányzatai, elég, ha Voltaire, Lessing vagy d'Holbach báró műveire gondolunk. Ugyanakkor a filozófusokkal vitatkozó vallásos apologetikus irodalomban ezek a kihívások újabb Jézus-életrajzok születéséhez vezettek.

A kötet harmadik egységében a vizsgált művek terjesztésére és elterjedésére, valamint azok recepciójára vonatkozó esettanulmányok gyűjteményét találhatjuk. Szó esik itt a párizsi Bibliothèque Sainte-Geneviève könyvtár egy különleges kéziratáról (Ms 3018), az emlékirók (François René de Chateaubriand, Nicolas-Edme Rétif de La Bretonne) olvasmányélményeiről, a különféle egyházi és világi könyvtárak gyűjteményeiről, a népszerű olvasmányok újrakiadásainak részleteiről és a művek kritikai fogadtatásáról. Mindezek segítenek a bonyolult kérdés sok irányból való árnyalt ábrázolásában. A mű nagy előnye, hogy meggyőzően ábrázolja azt a folyamatot, amely során a 16–17. századi vallási vitákat a 17–18. század fordulójától kezdve felváltják a tudományos módszerek nyújtotta lehetőségeket kihasználó szellemi dialógusok. A szerző véleménye szerint a 19. század nagy történelmi-filozófiai vitáinak – amelyek például Ernest Renan híres Jézus életét bemutató műve megjelenése (1863) után zajlottak – a kezdeményei már az egy évszázaddal korábbi időszakban is megfigyelhetők.

Eric Suire professzor monográfiája a téma eredeti, francia szemszögből való átfogó ábrázolása, amely kiváló szakkönyv lehet a kérdés iránt érdeklődő olvasók számára, de szintén hasznos segédanyagként forgathatják a Jézus-életrajzok történetében elmélyedni kívánó egyetemi hallgatók is. A munka gazdag és eredeti forrásanyagra épül, amely jól válogatott nemzetközi szakirodalommal kiegészítve pontosan jegyzetelt adatokkal vezeti be az olvasót a kutatott témába. A könyv függelékében találhatjuk a vizsgált korpuszt alkotó munkák pontos bibliográfiai adatait, ahol a könyvek lelőhelyét is megadja a szerző. A mellékletek sorában érdemes még megemlíteni az érdekes ikonográfiai elemeket, az összefoglaló bibliográfiát és a hasznos személynév mutatót. Összességében megállapítható, hogy Eric Suire professzor értékes és hiánypótló könyve mérföldkőnek számít a téma franciaországi szakirodalmában, amely remélhetőleg megtermékenyítő hatással lesz számos más nemzeti könyvtörténeti kutatásra, és érdekes lehetőséget nyújt összehasonlító kutatások végzésére is. A franciaországi munkák jelentőségének kihangsúlyozása, szellemi és történeti kontextusba való helyezése egyébként nagyon fontos adalékokkal szolgálhat ezen művek magyarországi recepciójának értékeléséhez is.

TÓTH FERENC

## SZÁMUNK SZERZŐI

- BORVÖLGYI GYÖRGYI**, Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtári Intézet,  
Könyvtártudományi Szakkönyvtár, *borvolgyi.gyorgyi@oszk.hu*
- BUDA ATTILA**, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet,  
*buda.attila@gmail.com*
- FARKAS GÁBOR FARKAS**, Országos Széchényi Könyvtár, *gfarkas@oszk.hu*
- GÖMÖRI GYÖRGY**, *Georgeandmari.gomori@yahoo.co.uk*
- KÓNYA FRANCISKA**, MTA PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport,  
*kfrancika@yahoo.com*
- MADAS EDIT**, Országos Széchényi Könyvtár, *madas@oszk.hu*
- MEZEY MÓNICA**, MTA Könyvtár és Információs Központ,  
*sallai-toth.laszlone@konyvtar.mta.hu*
- MONOK ISTVÁN**, Szegedi TE, BTK, Kulturális Örökség és  
Humáninformációtudományi Tanszék, *monok@bibl.u-szeged.hu*
- NÉMETH S. KATALIN**, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi  
Intézet, *katalinnemeth@hotmail.com*
- OLÁH RÓBERT**, TTRE Nagykönyvtára, *lapislydius@gmail.com*
- SALLAI ÁGNES**, MTA Könyvtár és Információs Központ Szakinformatikai Osztály,  
*sallai.agnes@konyvtar.mta.hu*
- SZABÓ ÁDÁM**, MTA Könyvtár és Információs Központ  
Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, *szabo.adam@konyvtar.mta.hu*
- TÓTH FERENC**, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet,  
*toth.ferenc@btk.mta.hu*

Folyóiratunknak ez a száma  
a Nemzeti Kulturális Alap  
és a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságának  
támogatásával jelent meg.

**25nka**  
Nemzeti Kulturális Alap



A kiadásért felel Fodor Pál főigazgató.  
HU ISSN 0025–0171  
A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája. Tördelte Láng András.  
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme.